

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

ŞEYH FETHULLAH VERKÂNİSİ HAYATI
VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

HÜSEYİN BEYTEKİN

DANIŞMAN

DOÇ. DR. FERZENDE İDİZ

VAN – 2019

KABUL VE ONAY SAYFASI (EK-4)

Hüseyin BEYTEKİN tarafından hazırlanan "Şeyh Fethullah Verkanisi Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi Temel İslam Bilimleri/Tasavvuf Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Doç. Dr. Ferzende İDİZ Tasavvuf Van YYÜ Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum	
Başkan : Doç. Dr. Ferzende İDİZ Tasavvuf Van YYÜ Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum	
Üye : Dr. Öğ. Üyesi Mesut YİĞİT Tasavvuf (Muş Alpaslan Ün.v.) Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum	
Yedek Üye : Dr. Öğr. Üyesi Rifat AKBAŞ Arap Dili Ed. (Van YYÜ.) Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/ onaylamıyorum	
Yedek Üye Doç. Dr. Abdulcebbar KAVAK Tasavvuf (Ağrı Üniv. İslami İlimler Fak.) Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Yedek Üye : Doç. Dr. Abdulhadi TİMURTAŞ Arap Dili Ed. (Van YYÜ. İlahiyat Fak) Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum	
Tez Savunma Tarihi:	08.07.2019
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların tamamlandığını onaylıyorum. 06/07/2019 Doç. Dr. Ferzende İDİZ Sosyal Bilimler Fakültesi Müdürü	

ETİK BEYAN SAYFASI

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 07/072019

Hüseyin BEYTEKİN

Yüksek Lisans Tezi

Hüseyin BEYTEKİN

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Haziran, 2019

**ŞEYH FETHULLAH VERKÂNİSÎ HAYATI
VE TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ**

ÖZET

Şeyh Fethullah Verkânîsî Bitlis yöresinde yaşamış, Nakşibendiyye Tarîkatı'nın Halidiyye koluna mensup bir mutasavvıftır. Şeyh Fethullah küçük yaşlarda ilimle iştigal etmiş, yörenin tanınmış hocalarından ilmî eğitim almıştır. Verkânîsî yaşadığı dönemde tarîkat lideri olarak kabul görmüş mutasavvıf bir zât olmasının yanında nahiv, akaid, özellikle de fıkıh alanında kendisinin görüşüne başvuru alan şahsiyetlerden de biridir. Tasavvuf alanında büyük bir lider olduğundan kendisine Şehbâzü't-Tarîkâ denilen Şeyh Fethullah şerîata olan bağlılığı ve fıkıh ilmindeki yetkinliği sayesinde de çağdaşları arasında Şeyhu's-Şeriâ olarak nam salmıştır. Şeyh Fethullah bu ilmî kapasitesine rağmen çok hacimli eserler kaleme almamış ama tasavvuf, akaid, nahiv ve fıkıh alanlarında risale mahiyetinde eserler yazmıştır. Ayrıca kendisine sorulan tasavvuf ve fıkıh ile ilgili soruları mektûb yazarak cevaplandırmış, bu mektûbları daha sonra oğlu Şeyh Alaaddin derleyerek *Mektûbât-ı eş-Şeyh Fethullah Verkânîsî* adıyla bir eser haline getirmiştir. Tasavvufî düşüncesi şerîat üzerine kurulu olan Şeyh Fethullah, tarîkatta ilerleme kaydedebilmenin esaslarından birinin de şerîata bağlılık olduğunu belirtmiştir. Ona göre mürfid, Ehl-i Sünnet çizgisinde itikadî ve amelî mezhepleri öğrenip tatbik etmeli, şerîatın zahirine uymayan her türlü söz ve davranışın insanı küfre dahi götürebilceğini bilmeli ve uzak durmalıdır.

Anahtar Kelimeler : Verkânîsî, Tasavvuf, Nakşibendiyye, Halidiyye, Mektûbât
Sayfa Sayısı : 101
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Ferzende İDİZ

Master Thesis

Hüseyin BEYTEKİN

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

June, 2019

THE LIFE OF ŞEYH FETHULLAH VERKÂNİS

AND SUFISM VIEWS

ABSTRACT

Sheikh Fethullah Verkânîsî is a Sufis who lived in the Bitlis region and belonged to the Khalidiyya branch of the Naqshbandiyya Order. Sheikh Fethullah engaged in science at an early age and received scientific education from prominent teachers of the region. Verkânîsî was not only a sufi who was accepted as a religious leader in his time, but also a nahiv, aqaid, and especially one of the scholar figures who were consulted in the field of fiqh. Since he was a great leader in the field of Sufism, Sheikh Fethullah, who was called Şehbazu't-Tarika, was renowned as Shaykh al Shariah among his contemporaries because of his devotion to sharia and his competence in the science of fiqh. Despite his scientific capacity, Sheikh Fethullah did not write many voluminous works but he also wrote works in the fields of sufism, akaid, nahiv and fiqh. He also answered the questions about sufism and fiqh, which he was asked by writing letters, and later compiled these letters into a work called Mektûbât by his son Şeyh Alauddin. Sheikh Fethullah, who is based on Sufi thought Sharia, stated that one of the principles of progress in tariqat is devotion to Sharia. According to him, murid, the Ahl al-Sunnah line, itikadî and operative sects should learn and apply, all kinds of words and behavior that do not comply with Sharia's poetry, even people should know and stay away from blasphemy.

Key Words : Verkanisi, Sufism, Naqshbandiyya, Khalidiyya, Mektubat,
Quantity of Page : 101
Supervisor : Doç. Dr. Ferzende İDİZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
SİMGELER VE KISALTMALAR	IX
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ.....	1
1. ŞEYH FETHULLAH VERKÂNİSİ	5
1.1. Hayatı	5
1.1.1. Doğumu ve Çocukluğu.....	5
1.1.2. Ebeveynleri	6
1.1.3. Nesebi ve Soy Ağacı.....	6
1.1.4. Evliliği ve Evlatları.....	8
1.2. İlmî Yönü	10
1.2.1. Tahsil Hayatı.....	10
1.2.2. Hocaları	12
1.2.3. Talebeleri.....	14
1.2.4. Eserleri	15
1.2.4.1. Mektûbât	16
1.2.4.2. Risâletü'l-Küfr ve'l-Kebâir	23
1.2.4.3. Menâsiku'l-Hac ve'l-Umre	23
1.2.4.4. Ed-Dürerü'l-Fethiyye fi'l-Avâmili'n-Nahviyye.....	25
1.2.4.5. Akîdetü'l-Îmân	25
1.2.4.6. Risâletün fi Âdâbi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye.....	26
1.2.4.7. Risâletün fi Kelimati'ş-Şeyh Abdurrahman İndel-Vefât	26

1.3. Fıkhî Yönü	27
1.4. Tasavvufî Yönü.....	29
1.4.1. Tasavvufî Tanışması	29
1.4.2. Tarîkatı.....	34
1.4.2.1.Nakşibendiyye Tarîkatının Anadolu'da Yayılışı.....	37
1.4.3. Tarikat Şeyhi	39
1.4.4.Tarikat Silsilesi	41
1.4.5. Halifeleri.....	42
1.4.6. Ohin Dergâhını Kurması	46
1.5. Rus İşgaline Karşı Direnişi.....	47
1.6. Vefâtı	47
2. TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ.....	50
2.1. Tarîkat.....	50
2.1.1 Tarîkat Şeriat İlişkisi	52
2.2. Tevbe	52
2.2.1. Tevbenin Şartları.....	54
2.3. Evrâd	55
2.3.1. Zikr-i Celâl.....	58
2.3.1.1. Zikr-i Kalbî.....	58
2.3.1.2. Letâif Zikri.....	60
2.3.2. Nefy-ü İsbat Zikri.....	63
2.4. Fenâ	66
2.5. Râbîta	68
2.6. Teveccüh.....	73
2.7. Ğavs - Kutp.....	75

2.8. Mürîd.....	77
2.8.1. Mürîd-Mürşid İlişkisi	80
2.8.3. Mürîdin Tarikattan Çıkmasına Sebep Olan Durumlar	84
2.9. Kalb	85
2.10. Hafv-Reca.....	86
2.11. Muhabbet	88
SONUÇ.....	90
KAYNAKLAR.....	92
EKLER.....	99
ÖZGEÇMİŞ.....	
TEZ ORJİNALLİK RAPORU.....	

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

a.g.e.

a.g.m.

a.mlf.

bkz.

b.

c.c.

Çev.

DİA.

Haz.

Hz.

Krş.

Nşr.

ö.

r.a.

s.a.v

trs.

terc.

vr.

v.d.

vb.

Yay.

Yzm.

Açıklamalar

Adı geçen eser

Adı geçen makale

Aynı müellif

Bakınız

İbn

Celle Celaluhu

Çeviren

Diyanet İslam Ansiklopedisi

Hazırlayan

Hazret

Karşılaştırmız

Neşreden

Ölüm tarihi

Radiyallahu anh

Sallallahu Aleyhi ve Sellem

Baskı tarihi yok

Tercüme eden

Varak

Ve diğerleri

Ve benzerleri

Yayınları

Yazma eser

ÖNSÖZ

Râhman ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamd, Resûlüne salât ve selâm olsun.

Hicri ilk iki yüzyılda Müslümanlar, iç dünyalarında ibadetlerin zevkine varıp dinî bir hayat sürdürebilmek için zâhidane ve âbidane bir yaşam tarzı benimsemiş, hicri üçüncü yüzyıldan sonra ise bu yaşam tarzı tasavvuf ismiyle sistematik hale bürünmüştür.

Zaman içerisinde bu yaşam tarzını benimseyenler biraraya gelerek bir mürşîdin etrafında kenetlenip kalp temizliğini, güzel ahlakı ve ruh olgunluğunu elde etmeyi amaçlamışlardır. Mürşîd, etrafında kenetlenmiş bu topluluğu en doğru yoldan Allah'a ulaştırmayı gaye edinmiş, zaman içerisinde bu yollara tarîkat adı verilmiştir. Genişleyen İslam coğrafyasıyla birlikte doğal olarak tasavvuf müntesipleri de çoğalmış, bu gelişmeye paralel pek tabîî olarak yeni ihtiyaçlar hâsıl olmuştur. Sözcüleri İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde günümüze değin misyonunu devam ettirmiş olan tekke ve dergâhlar kurulmuştur. XIX. yy'da yaşamış Nakşibendiyye Tarîkatının Halidiyye koluna mensup bir mürşîd olan Şeyh Fethullah Verkânîsî de bu bağlamda Ohin dergâhını kurmuş, aynı zamanda tasavvufu yaşantısına tatbîk ederek yaşamsal olarak da yaygınlaşması için çaba sarf etmiştir. Şeyh Fethullah Verkânîsî ilmî kişiliği ve tasavvufa olan bağlılığı sayesinde bölgede, ülkede hatta ülkemiz sınırları dışında tanınan bir şahsiyet olmuş, onun aracılığıyla Nakşibendiliğin Halidilik kolu Anadolu'nun sınırlarını aşarak farklı bölgelerde de yayılmıştır.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda tasavvuf alanında böylesine mühim bir şahsiyetin tasavvufî yönü ile ilgili kapsamlı bir çalışma yapılmadığını tespit ettik. Böyle bir çalışmanın yapılmasının faydalı olacağı kanâatine vararak 'Şeyh Fethullah Verkânîsî, Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri' adıyla bir çalışma yapmaya başladık.

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmı tezin konusu, amacı, metodu ve faydalanılan bazı eserlere ayrılmıştır. Birinci bölümde müellifimizin hayatı ve yaşantısı ile ilgili bilgilere yer verilmiş olup alt başlıklar halinde hayatı, ilmi, fikhî ve tasavvufî yönleri ele alınmıştır. Son olarak da

Rus işgaline karşı direniş ve vefatı ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümde ise Şeyh Fethullah'ın eserleri esas alınarak tasavvufî görüşleri aktarılmıştır.

Yaşantısıyla bana tasavvufu sevdiren ve bu alanda çalışma yapmaya beni yönlendiren muhterem babama saygı ve hürmetlerimi arz eder, yüce Allah'tan kendisine hayırlı bir ömür dilerim. Ayrıca tasavvuf alanında yüksek lisans yapmaya karar verdiğim ilk andan, tez çalışmamın nihâyete ermesine değin ihtiyaç duyduğum her konuda desteklerini benden esirgemeyen değerli danışman hocam sayın **Doç. Dr. Ferzende İDİZ'e**, yazma eserleri çözümlenmede bana yardımcı olan kıymetli ağabeyim Hasan BEYTEKİN'e, kaynaklara ulaşmamda imkanlarını seferber eden değerli dostlarım Semih BEKÇİ ve İbrahim AYDEMİR'e, yazım ilkeleri ve teknik anlamda yardımlarını esirgemeyen yeğenlerim Taha, Osman ve Ahmet BEYTEKİN'e teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Hüseyin BEYTEKİN

Van-2019

GİRİŞ

Tezin konusunu XIX. yüzyılda ülkemizin ulema şehirleri olan Bitlis ve Siirt vilayetlerinde yaşamış, hem tasavvufi kimliği hem de ilmî kişiliği ile tanınmış olan Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin hayatı, eserleri ve özellikle de tasavvufî görüşleri oluşturmaktadır. Çalışma Şeyh Fethullah Verkanîsî'nin hayatı, ilmî, fikhî ve tasavvufî yönlerinin detaylı bir şekilde ele alınıp son olarak da tasavvufî görüşlerinin elde edilen kaynaklar çerçevesinde öznel bir metodla işlenmesinden ibarettir.

Nakşibendiliğin Halidîlik kolunda silsilelerde ismine rastlanılan Verkânîsî'nin hayatı, tasavvufî kavramlara yüklediği anlamlar ve bu ilim dalı ile ilgili kaleme aldığı eserlerin tasavvuf ilmi ile ilgilenenler tarafından bilinmesi önem arz etmektedir. Şeyh Fethullah'ın eserlerine, çağdaşları ve sonraki âlimler tarafından hayatı ile ilgili kaleme alınan eserlere göz attığımızda tasavvufî yaşantısının çok ön planda olduğunu ve tasavvuf ilmi ile ilgilenip bu ilme dair bazı bilgileri kaleme aldığına şahit olabiliyoruz. Bu sebeple Verkânîsî'nin özellikle kendi eserlerinden faydalanılarak nasıl bir hayat sürdüğü, tasavvufî yönü, topluma kazandırdığı manevi değerleri öznel bir anlatımla ortaya konularak toplumun ve tasavvuf ile ilgilenenlerin istifadesine sunma amaçlanmıştır.

Çalışmamızda öncelikle bize kaynak olabilecek tüm eser ve dokümanlar elde edilip incelenmiş, Şeyh Fethullah'ın mirası olarak nitelendirebileceğimiz Ohin kütüphanesinde araştırmalar yapılmış, Ohin medresesinde tedrisatla uğraşan Verkânîsî'nin ikinci kuşak torunları ile görüşme ve röportajlar gerçekleştirilmiş, böylece hem yazılı hem de sözlü bilgilerden faydalanma metodu olan nitel araştırma yöntemi esas alınmıştır.

Şeyh Fethullah yaşantısı, ilmî ve tasavvufî kişiliği ile hem kendi devrinde hem de sonraki dönemlerde bilinen bir zâttır. Bu itibarla birçok ilim erbâbı ve akademisyenin ilgi odağı olmuş, özellikle fıkıh alanındaki etkinliği ve tasavvufta şöhret kazanmış bir şahsiyet olması hasebiyle de hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Ayrıca doğu meşâyîh ve âlimleri ile ilgili yazılan birçok eser ve yapılan birçok çalışmada Şeyh Fethullah'ın hayatı ve yaşantısına geniş bir şekilde yer

verilmiştir. Tez yazımında kaynak olarak başvurduğumuz söz konusu çalışmalardan bir kısmı şunlardır:

1. Birketü'l-kelimât fî menâkıbi ba'di's-sâdât¹

Çalışmamızın birinci bölümünü hazırlarken en fazla başvurduğumuz ve istifâde ettiğimiz bu kaynak Şeyh Fethullah'ın torunu Şeyh Âsım Ohinî (ö. 1432/2011)² tarafından kaleme alınmıştır. Bu eserde son devir Nakşibendî meşâyihleri ile bazı doğu âlimlerinin hayat ve menkîbeleri anlatılmış, eser içerisinde Şeyh Fethullah'ın hayatı ve menkîbelerine geniş bir şekilde yer verilmiştir.³

2. Kelimâtu eş-Şeyh Fethullah İndel-Vefât

Önceleri Şeyh Fethullah'ın yanında seyr-ü sülûk eğitimi alan, Şeyhin vefâtından sonra ise halifesi Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in yanında eğitimini tamamlayıp halifelik alan Molla Abdülkerim el-Hizânî es-Spayirtî'nin (ö. 1333/1915)⁴ yazdığı bu eser, Şeyh Fethullah'ın vefâtından önce vefâtına işaret olarak nitelendirilen bazı söz ve davranışlarını, vefât ettiği esnadaki bazı söylemleri ve bazı menkîbelerini içermektedir. Bu eser Ahmet Hilmi Kuği tarafından istinsah edilmiş ve *el-Kelimâtü'l-Kutsiye* adlı el yazması eser içerisinde çoğaltılmıştır.⁵ Elimizde bir nüshası mevcuttur. Şeyh Fethullah'ın vefâtı ile ilgili bazı bilgileri bu eserden elde ederek çalışmamızda yer verdik.

¹ Bu eser Prof. Dr. Kadri Yıldırım tarafından Türkçeye çevrilmiş ayrıca Doç. Dr. İbrahim Baz tarafından da eserin takriri yapılmıştır.

² Şeyh Fethullah Verkânisi'nin torunu olan Şeyh Âsım 1341/1923 yılında Bitlis'in Mutki ilçesine bağlı Ohin (Yukarı Koyunlu) köyünde doğmuştur. Babası Şeyh Alâuddîn Efendi'dir. İlmî tahsiline babasının yanında başlayan Şeyh Âsım, Ohin medresesinin köklü bir eğitim sistemine sahip olması sebebiyle bütün ilmî eğitimini burada almış, farklı yerlere ilim tahsil etmek için gitmemiştir. Eğitimi tamamladıktan sonra aile medreselerinde eğitim vermeye başlayan Şeyh, burada birçok öğrenci yetiştirip birçoğuna icâzet vermiştir. İlim tahsilinin yanında tasavvufî eğitimini de ilk olarak babasından alan Şeyh Âsım, seyr-ü sülûkünü tamamlayamadan babasının vefât etmesi üzerine, Norşin dergâhının şeyhlerinden Hazret lakabıyla meşhur Şeyh Muhammed Diyâuddin'in halifesi Şeyh Mahmud Karaköyî'nin yanına giderek ona intisâb etmiştir. Ancak bir süre sonra onunda vefât etmesi üzerine Şeyh Mahmud'un halifesi olan Norşin meşâyihlerinden şeyh Takıyyüddin Efendi'ye intisâb edip onun yanında seyr-ü sülûkünü tamamlayarak hilafet almıştır. 21 Temmuz 2011 yılında vefât eden şeyhin kabri Ohin köyünde aile kabristanındadır. İbrahim Baz, *Şeyh Âsım Ohinî ve Birketü'l-kelimât fî menâkıbi ba'di's-sâdât isimli eseri*, Nizamiye Akademi Yay., İstanbul, 2018, 9 -15.

³ Bkz. Muhammed Âsım Ohinî, *Birketü'l-kelimât fî menâkıbi ba'di's-sâdât*, (yzm. eser, istinsah nüsha şahsi kütüphanemizde)

⁴ *Ohinî, Birketü'l-kelimât*, vr. 126.

⁵ Bkz. Molla Abdülkerim es-Spayirtî, *Kelimâtu eş-Şeyh Fethullah İnde'l-Vefât*, (*el-Kelimâtü'l-Kudsîyye li's-Sâdâti'n-Nakşibendiyye* adlı yzm. eser bünyesinde şahsi kütüphanemizde), 264-278.

3. Câmîu'l-Usul İle Âdab-ı Fethullah Arasında Nefy-û İsbât Zikri Erkân Ve Âdâbı Bağlamında Bir Mukayese

Mehmet Saki Çakır'ın yazmış olduğu bu makale, isminden de anlaşılacağı üzere tasavvufî bir kavram olan Nefy-û İsbât'ın mutasavvıflardan olan Şeyh Fethullah ve Şeyh Ahmet Ziyaüddin Gümüşhanevî (ö. 1813/1893) tarafından nasıl ele alındığı, nasıl yorumlandığı, âdâb ve erkânları ile ilgili neler söylediklerini karşılaştıran ve farklılıkları ile birlikte ilgisinin istifadesine sunan kısa bir çalışmadan ibarettir.⁶ Bu çalışmamızın ikinci kısmında Şeyh Fethullah'ın tasavvufî görüşlerini aktarırken evrâd ile ilgili görüşleri kısmında bu makaleden istifade etmeye çalıştık.

4. Şeyh Fethullah el-Verkânîsî'nin Fikhî Yönü ve Fetvâlarının Tetkiki

Şeyh Fethullah'ın *Mektûbat* adlı eseri bağlamında fikhî meselelerde verdiği fetvâları, konu hakkında diğer fikhî ulemâsının görüşleri ile birlikte ele alarak tetkik eden ve kaynakları derinlemesine araştırarak konuyu tüm detayları ile birlikte okuyucusunun istifadesine sunan bu eser, Abdulvahit Yıkılmaz tarafından yüksek lisans tezi olarak yazılmış ve 2018 yılında tamamlanmıştır.⁷ Bu çalışmamızda özellikle Şeyh Fethullah'ın fikhî yönünü aktarırken bu esere başvurarak istifade etmeye çalıştık.

5. Şeyh Fethullah el-Verkânîsî ve Ed-Dürerü'l-Fethiyye Fi'l-Âvâmîli'n-Nahviye Adlı Eserinin Tahkiki

Ali Bağcı ve Hüseyin Okur'un birlikte hazırladıkları bu çalışma Verkânîsî'nin nahiv alanında kaleme aldığı *ed-Dürerü'l-Fethiyye fi'l-Avâmîli'n-Nahviyye* adlı eserin tahkiki olarak yazılmıştır.⁸ Eserin giriş kısmında Şeyh

⁶ Mehmet Saki Çakır, "Câmîu'l-Usul İle Âdab-ı Fethullah Arasında Nefy-û İsbât Zikri Erkân Ve Âdâbı Bağlamında Bir Mukayese," *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu*, Gümüşhane Üniversitesi Yay., Gümüşhane, 2013, 389-395.

⁷ Bkz. Abdulvahit Yıkılmaz, *Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin Fikhî Yönü ve Fetvâlarının Tetkiki*, (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2018.

⁸ Ali Bağcı, Hüseyin Okur, "Şeyh Fethullah Verkânîsî ve ed-Dürerü'l-fethiyye fi'l-Âvâmîlin-Nahviye adlı eserinin tahkiki," *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2, III; 92-129.

Fethullah'ın hayatı ile ilgili bilgiler de yer aldığından dolayı bu çalışmamızda yer yer başvurduğumuz kaynaklardan biri olmuştur.

6. Şeyh Fethullah el-Verkânîsî Bazı Fıkhî Görüşleri Ve Fıkhî Anlayışı

“Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri” içerisinde 721-742 sayfa aralığında yer alan bu makale, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalında öğretim üyesi olan Sahip Beroje tarafından hazırlanmıştır.⁹ Makalenin giriş kısmında Şeyh Fethullah'ın hayatı ile ilgili bilgiler de yer aldığından Şeyh Fethullah'ın hem fıkhî yönünü hemde hayatı ile ilgili bölümleri yazarken istifade ettiğimiz kaynaklardan biri olmuştur.

Ayrıca çalışmamızın ikinci bölümünü hazırlarken Verkânîsî'nin *mektûbât* ve *Risâletün fî Âdâbi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye* adlı eserlerinden temel kaynak olarak istifade etmeye çalıştık bu eserlerle ilgili detaylı bilgileri birinci bölüm içerisinde yer alan eserleri kısmında zikredeceğimizden burada yer vermedik.

⁹ Sahip Beroje, “Şeyh Fethullah el-Verkânîsî, Bazı Fıkhî Görüşleri ve Fıkhî Anlayışı”, *Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 2008, 721-742.

1. ŞEYH FETHULLAH VERKÂNİSÎ

1.1. Hayatı

Şeyh Fethullah Verkânisi'nin hayatı ile ilgili en kapsamlı yazılı bilgiye torunu Şeyh Âsım'ın kaleme aldığı *Birketü'l-kelimât fî menâkibi ba'di's-sâdât* adlı eserde rastlanılmaktadır. Ayrıca başta M. Şefik Korkusuz olmak üzere doğu âlimleri ve meşâyihleri ile ilgili çalışma yapan bazı akademisyen ve yazarlar da eserlerinde Verkânisi'nin hayatı ile ilgili bilgilere yer vermişlerdir.

1.1.1. Doğumu ve Çocukluğu

Siirt il sınırları içerisinde bulunan Baykan ilçesine bağlı Verkânisi¹⁰ köyünde dünyaya gelen Şeyh Fethullah'ın doğum tarihi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak vefât ettiği 1317/1900 yılında yaşının 53 veya 55 olduğu bilgisi¹¹ göz önünde bulundurulduğunda Şeyhin doğumunun 1262/1846 1264/1848 yılları arasında olduğu kanaatine varılabilir. Bununla birlikte bazı akademik çalışmalarda¹² doğum yılının 1262/1846 olarak zikredilmesi ya türbesinde yazılı tarihin esas alınmış olabileceği ya da bu çalışmaları hazırlayanların birbirinden alıntı yaptığı ihtimallerini akıllara getirmektedir.

Verkânisi küçük yaşlarda babasını kaybedince tüm sorumluluğunu Şeyh Musa adındaki abisi üstlenmiş, babasından kalan eserlerin sahipsiz kalmaması için kardeşinin okumasına her türlü imkânı seferber etmiştir.¹³

Abisinin, Verkânisi'nin eğitim döneminde izinli olarak eve geldiğinde hanımından ona izzet ve ikramda bulunmasını istemesi, ama üç günden fazla kaldığı takdirde evin rahatlığına alışmaması ve eğitim hayatında gevşeklik göstermemesi

¹⁰ Bu köy günümüzde Yeni adıyla Kasımlı olarak bilinmektedir. <https://nisanyanmap.com/>. Erişim, 20.03.2019.

¹¹ Bkz. Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, vr. 97.

¹² Krş.: Baz, *Şeyh Âsım Ohinî*, 12, v.d.

¹³ Ohinî, Muhammed Âsım, *Birketü'l-kelimât fî menâkibi ba'di's-sâdât* (terc. Kadri Yıldırım), Avesta Yay., İstanbul, 2017, 105.

için izzet ve ikramı kısım değer vermede gevşeklik göstermesini söylemesi,¹⁴ onun eğitime verdiği önemin bir göstergesi olarak rivâyet edilmektedir.

1.1.2. Ebeveynleri

Babasının hayatı ve yaşantısı ile ilgili yeteri malumât olmaması ile birlikte isminin Şeyh Abdürrahim olduğu ve yaşadığı dönemde ilmî kişiliği ile bilinen bir zât olduğu bilgisine yazılı kaynaklarda yer verilmektedir.

Bir seferinde insanların Şeyh Salih Arboyî el-Kadirî adındaki bir zâtın yanında Şeyh Fethullah'ın ilmî kapasitesi ve yetkinliğinden bahsetmesi neticesinde Şeyh Salih'in onlara cevaben "yine de ilimde babasının mertebesine ulaşamamıştır"¹⁵ sözü babasının tanınmış ve âlim bir şahsiyet olduğu bilgisini ortaya koymaktadır.

Annesinin de aynı şekilde adı ve hayatı ile ilgili fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte, Verkânisî'nin tasavvufa intisâb etmesi ile ilgili kaleme aldığı mektûbta Ğavsı Hizanî olarak şöhret bulmuş Seyyid Sıbğatullah Arvasî'yi (ö. 1287/1870) ilk olarak görüp tanıma hikâyesinde annesi ile ilgili anlattıkları¹⁶ annesinin takvâ ehli mutasavvıf bir hanımefendi olduğu ve Ğavs'ın dergâhına sürekli gidip gelen bir mürîdi olduğu bilgisine bizleri ulaştırmaktadır.

1.1.3. Nesebi ve Soy Ağacı

Nesebi Hz. Ömer'e (ö. 23/644) dayanan Verkânisî'nin mensup olduğu aileye bu sebeple bölgede Ömerî ailesi denilmektedir.¹⁷ Şeyh Fethullah'ın torunu olan Şeyh Âsım, *Birketü'l-kelimât fî menâkibi ba'di's-sâdât* adlı eserinde Verkânisî'nin soy bilgisini aktarırken her ne kadar Hz. Ömer'in soyundan geldiğini söylemese de eserinde Verkânisî'yi bazen el-Farukî olarak da nitelendirmesi,¹⁸ lakabı el-Faruk olan Hz. Ömer'e mensup bir ailenin üyesi anlamında bunu kullandığını söyleyebiliriz. Ayrıca yine bu aileye mensup olan günümüz âlimlerinden Molla Salim AYTE kaleme

¹⁴ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 105.

¹⁵ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 105.

¹⁶ bkz. Şeyh Fethullah Verkânisî, *Mektûbât*, (yzm. eser istinsah nüsha şahsi kütüphanemizde) 19. Mektûb, 119-122.

¹⁷ Beroje, , "Şeyh Fethullah el-Verkânisî, Bazı Fıkhî Görüşleri ve Fıkhî Anlayışı", *Tatvan ve Çevresi Sempozyumu 722*; M. Şefik Korkusuz, *Nehri' den Hazne 'ye Meşayih'i Nakşibendi*, Kilim Matbaacılık, İstanbul, 2010, 178.

¹⁸ Bkz. Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 201-202.

aldığı *Tezkiretü'l-evliya* adlı eserinde bu ailenin şeceresinin Emîrû'l-Mü'minîn olan Hz Ömer'e dayandığı bilgisini paylaşmaktadır.¹⁹

Şeyh Fethullah'ın soy ağacı ise şu şekildedir:

1. Şeyh Fethullah
2. Şeyh Abdürrahim²⁰
3. Şeyh Abdurrahman²¹
4. Şeyh Yusuf
5. Şeyh Hüseyin²²
6. Şeyh Mûsâ
7. Şeyh Nâsır
8. Şeyh Ali
9. Şeyh Ebûbekir
10. Şeyh İbrâhim
11. Şeyh Ahmed
12. Şeyh Hıdır
13. Şeyh İsâ
14. Şeyh Hüseyin
15. Şeyh Muhammed²³
16. Şeyh Mûsâ ez-Zulî²⁴
17. Şeyh Mehdî veya Mahin.²⁵

¹⁹ Bkz. Salim Ayte, *Tezkiretü'l-Evliya* (*Zehâirü't-talibîn ve semâirü's-sâlikîn* adlı yzm. eser bünyesinde, istinsah nüsha şahsi kütüphanemizde), 5.

²⁰ Ebeveynleri kısmında babası ile ilgili aktardığımız menkıbe onun ilmî derinliklere sahip bir zât olduğu bilgisini bizlere vermektedir.

²¹ Meşhur Siirtli allame Molla Halil'in çağdaşı olan bu zâtın ilmî kişiliği ile bilinen bir şahsiyet olduğu, Molla Halil'e o civardan biri bir soru yönelttiğinde kendisine "Molla Abdurrahman gibi biri çevrenizde olduğu müddetçe bana ihtiyacınız yok" diyerek ona yönlendirdiği ve Şeyh Abdurrahman'a kardeşim dediği rivâyet edilmektedir. Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, vr. 70.

²² Mecnun lakaplı bu zât mecanin-i ukalâ (akıllı deliler olarak bilinen ilâhî aşk sarhoşu ve ilâhî cezbe ile mecnun olan kişiler) dandır. Zulî tarikâtından icâzetli olup icâzetnamesi Ohin kütüphanesinde bulunmaktadır. Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, vr. 70.

²³ Şeyh Fethullah'ın Verkânîs köyüne ilk olarak gelen dedesi olup bu köyde medfündür. Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, vr. 70; Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye*, 178.

²⁴ Zulî tarikâtının kurucusu olan bu zâtın Şeyh Abdulkadir Geylanî döneminde yaşadığı ve kendisi ile görüştüğü rivâyet edilir. Kabri Mardin iline yakın Sultan Şeyhmus adıyla bilinen köydedir. Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye*, 178.

²⁵ Şeyh Âsım Ohinî 'nin el yazısı ile bugün Ohin kütüphanesinde muhafaza edilen soy ağacının yazılı olduğu varagın fotoğrafını çekip çalışmamızın ekler kısmında yer verdik. Bu varakta soy ağacında

1.1.4. Evliliği ve Evlatları

Şeyh Fethullah iki evlilik yapmış, ilk evliliğini akrabası olan Züleyha Hanım ile gerçekleştirmiş, ardından Şeyhi Abdurrahman Tâgî'nin (ö. 1304/1886) kızı olan Tayyibe Hanımla evlenmiştir. Bu evliliklerin den 5 erkek 3 kız olmak üzere 8 çocuğu olmuştur.²⁶ Erkek evlatlarının kısaca biyografileri şu şekildedir:

a) Şeyh Muhammed Alâuddîn (ö. 1369/1949)

Şeyhin en büyük erkek çocuğu olan Şeyh Muhammed Alâuddîn'in annesi Züleyha Hanım'dır.²⁷ Şeyh Alâuddîn 1299/1882 yılında Bitlis'in Norşin ilçesinde doğmuş, ilk eğitimini babasının şeyhi olan Şeyh Abdurrahman Tâgî ve babası Şeyh Fethullah'ın yanında aldıktan sonra eğitimine hocası Molla Abdülkerim el-Hizanî es-Spayirtî'nin (ö. 1333/1915) yanında devam edip ondan ilmî icâzet almıştır.²⁸ Şeyh Alâuddîn icâzet aldıktan sonra ders vermeye Bitlis merkezde başlamış, daha sonra medrese ve tekkelerin kapatılması döneminde Ohin Köyü'ne taşınıp orada tedrisât faaliyetlerini tüm zorluklara rağmen devam ettirmiştir.²⁹

İlmî yetkinliğinin yanında tasavvufî kimliğiyle de bilinen Şeyh Alâuddîn, Hazret olarak nam salan Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in (ö.1342/1923) halifesidir.³⁰ Ohin dergâh ve medresesinin günümüze kadar ulaşmasında en büyük katkı sahibi olan Şeyh Alâuddîn, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Şeyh Sait kıyamını

en son olarak Şeyh Mehdî veya Mahin adlı kişi zikredilmektedir. Bu ailenin mensuplarından biri olan Molla Salim Ayte de *Tezkiretü'l-evliya* adlı eserinde şecereyi bu şekilde aktarmıştır. (Bkz. S. Ayte. *Tezkiretü'l-evliya*, 4-5.) Doç Dr. İbrahim Baz ise "*Şeyh Âsım Ohinî Ve Birketü'l-kelimât fi menâkibî ba'di's-sâdât isimli eseri*" adlı çalışmasında, içinde bu eserinde bulunduğu bazı kitapları kaynak göstererek soy ağacına son sırada zikrettiğimiz Mahin veya Mehdî'den sonrasına sırasıyla Sûfî Kasım, Abdülhannân, Abdülmennân, Ömer, Abdulaziz, Abdullah ve Hz. Ömer isimlerini de ekleyerek şecereyi Hz. Ömer'e kadar dayandırmaktadır. (Bkz. Baz, a.g.e. , 11.) Ayrıca M.Şefik Korkusuz da "*Nehri' den Hazne 'ye Meşayih'i Nakşibendi*" adlı eserinde iki ayrı kaynağı referans göstererek son sırada zikrettiğimiz Mahin veya Mehdî'yi iki farklı kişi olarak zikredip ardından İbrahim Baz'ın eserinde zikrettiği şekliyle Sûfî Kasımla devam etmiştir. (Bkz. Korkusuz, a.g.e. , 178.) Oysa ki Ohin kütüphanesinde ve aile mensuplarında böyle bir bilginin olmaması ve Korkusuz'un kendi ifadesi ile kaynaklarındaki farklılık soy ağacının bu kısmının kesin bir bilgiye dayandırılmadan aktarıldığı şüphesini uyandırmaktadır.

²⁶ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, vr. 97.

²⁷ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, vr. 97.

²⁸ Mehmet Bilin, "Ohinli Şeyh Alâuddîn ve hadis usulüne dair manzumesi" *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, Erzurum, 2012, 88-89.

²⁹ Bilin, a.g.m. , 89.

³⁰ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 179.

müteakip İzmir'e sürgün edilir.³¹ Sürgün dönüşü Bitlis'e dönen Şeyh Alâuddîn kısa bir süre sonra bazı doğu meşâyîh ve âlimleri ile birlikte tutuklanıp Gaziantep cezaevine konulur. İlimle iştiğal etmekten uzak durmayan Şeyh Alâuddîn, cezaevinde de tedrisât faaliyetlerine devam eder. Hatta kendisi ile birlikte cezaevinde bulunan Şeyh Fetî Şeyhanî adındaki bir zâta *Nûrû'l-ebâr*³² adlı eseri baştan sona okutur.³³

Şeyh Alâuddîn cezaevinden çıktıktan sonra da sıkıntılı bir dönem olması sebebiyle birçok zorlukla karşılaşmış tüm bunlara rağmen tedrisât faaliyetlerini sürdürmeyi ihmal etmemiştir.³⁴ Şeyh Alâuddîn, vefâtına yakın şiddetli bir baş ağrısına yakalanmış, akabinde 1369/1949 yılında safer ayının 28'inde Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.³⁵

b) Şeyh Ma'rûf (ö. 1395/1975)

Annesi, Verkânîsî'nin ikinci hanımı olan Şeyh Abdurrahman'ın kızı Tayyibe Hanım'dır. Büyük bir âlim ve irfan sahibi bir zât olduğu söylenen Şeyh Fethullah'ın bu oğlu özellikle büyük zâtların hayat hikâyeleri ve menkîbelerini bilme konusundaki yetkinliğiyle bilinir. Abisi Şeyh Alâuddîn onun hakkında "menkîbeler konusunda kimse onun kadar kapsayıcı bir bilgiye sahip değildi" demiştir.³⁶ 1395/1975 yılında Koğak³⁷ köyünde vefât eden şeyh Maruf Bitlis'te babasının yanında medfûndur.³⁸

c) Şeyh Cüneyt (ö. 1375/1955)

Diğer kardeşleri gibi ilimle iştiğal ettiği ve tefsîr alanında zamanın büyük âlimleri arasında kendisine yer bulduğu söylenen Şeyh Cüneyt, Verkânîsî'nin büyük

³¹ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 198.

³² Şeyh Mü'mîn eş-Şiblîncî tarafından kaleme alınan bu eserin tam adı *Nûrû'l-ebâr fi menâkibî âlî beyti-n-nebiyyi'l-muhtâr*'dir. İslâm tarihindeki önemli şahsiyetlerin hayatlarının konu edinildiği bu eserde, önce Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (s.a.v)'in hayatı, sonrasında sırasıyla dört halife, ehl-i beyt imamları, mezhep alimleri ve bazı sûfilerin hayatları anlatılmıştır. <https://www.wdl.org/ar/item/12969/>. Erişim, 15.05.2019.

³³ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 203.

³⁴ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 204.

³⁵ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 208.

³⁶ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 141.

³⁷ Köyün yeni adı Dokuzpınar'dır, <https://nisanyanmap.com/>. Erişim, 26.03.2019.

³⁸ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 141.

hanımından ikinci oğludur. 1311/1893 yılında doğmuş, 1375/1955 yılında vefât etmiştir. Kabri Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Kopo, yeni adıyla Olurdere köyündedir.³⁹

d) Şeyh Bahâuddîn

Şeyh Fethullah'ın ikinci hanımından olan bu evladı evlenmeden genç yaşta vefât etmiştir. Kabri Norşin'de anne tarafından dedesi olan Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin yanındadır. İlim ve irfanda kardeş ve akranları kadar bilgili olduğu söylenen⁴⁰ Şeyh Bâhauddîn'in vefât tarihi kaynaklarda zikredilmemiştir.

e) Şeyh Kutbeddîn (ö. 1369/1950)

Büyük bir âlim olan Verkânisî'nin bu oğlu da ikinci hanımındandır. Ağabeyi Şeyh Alâuddîn'in yanında tasavvufî sülûka girmiştir. 1369/1950 yılında Kopo köyünde vefât eden Şeyh Kutbeddîn yine bu köyde medfûndur.⁴¹

Şeyh Fethullah'ın kızları ise Fatıma, Belkise, Ümmü Gülsüm ve Hamide olup dördünün de anneleri Züleyha Hanım'dır.⁴²

1.2. İlmî Yönü

Verkânisî yaşadığı dönemde çağdaşları arasında tarîkat lideri olarak kabul görmüş mutasavvıf bir zât olmasının yanında fıkıh, nahiv ve diğer birçok ilimde kendisinin görüşüne başvuru alan âlim şahsiyetlerden de biridir. Birçok ilim dalında kaleme aldığı eserler, fıkıh alanında verdiği fetvâlar, günümüze kadar ulaşmış ve ilim erbâbının istifade ettiği kaynaklar olmuştur.

1.2.1. Tahsil Hayatı

İlim tahsiline çok küçük yaşta başlayan Verkânisî kısa bir süre içerisinde tüm ilimlerde ilerler. İlim tedrisâtı ile ilgili bir anekdotta şöyle anlatılır:

³⁹ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, 142-143.

⁴⁰ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, 142.

⁴¹ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, 143.

⁴² Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye*, 206.

Verkânîsî medresede olduğu bir dönemde bir gün müderrislerden biri öğrencilere, fıkıh alanında bir soru sorar; Şeyh Fethullah hemen ortaya atılıp “İbn-i Hâcer bu konuda şöyle der,” diyerek soruyu cevaplandırır. Hocanın kendisine hangi kitabı okuduğunu sorması üzerine “*Molla Câmî*”⁴³ cevabını alınca hayretini gizleyemeyip “*Molla Câmî* okuyan bir öğrenci İbn-i Hâcer’den nasıl haberdar olabilir ki” demesine müteakip öğrenciler, “Seyda onun her kitaptan haberi vardır” diyerek hocayı daha da hayretler içerisinde bırakırlar.⁴⁴

Medrese eğitimine devam edip yaşı ilerledikçe ilmî seviyesi daha da artar ve her konuda kendisine sual sorulan ve danışılan tek merkez haline gelir. İlim tahsilini bitirdikten sonra bir süre Muş’un Bulanık ilçesine bağlı Koğak köyünde kalır, ardından aynı ilçeye bağlı Abri⁴⁵ köyünde bir müddet resmi müderrislik yapar.⁴⁶

Her ilim dalında bilgi ve birikim sahibi olan Verkânîsî fıkıh alanında tüm İslâm âleminde tanınan bir zât haline gelir. İslâmî ilimlerde merkez olarak kabul edilen Mısır’daki Ezher Üniversitesi’nin âlimlerinin bile fetvâlarını ondan sordukları söylenir. Hatta bununla ilgili şöyle bir menkıbe anlatılır:

Sordukları bir soruya yazılı cevap alan Ezher âlimleri, başka bir konuda tekrar soru sorup bunu mektûb halinde Şeyh Fethullah’a gönderdiklerinde Şeyh vefât etmişti. Buna binaen orda hazır bulunan Molla Abdülkerim el-Hizânî es-Spayirtî soruyu cevaplandırıp fetvâ vermek ister. Ancak bunda başarılı olamayınca “sizin bu tür sorular sorduğunuz zât vefât etmiştir” cümlesinin yazılı olduğu bir mektûbu Ezher âlimlerine cevap olarak gönderir.⁴⁷

Tasavvufa girdikten sonra şeyhinin emrine binaen bir dönem Norşin ‘de müderrislik yapan Şeyh Fethullah, şeyhinin vefâtından sonra da burada bir süre kalıp ders vermeye devam eder. Ardından şeyhinin oğlu olan Hazret lakaplı Şeyh

⁴³ Nûrüddîn Abdurrahman b. Nizâmiddin Ahmed b. Muhammed el-Camî (ö. 898/1492) tarafından kaleme alınmış bu eserin asıl adı *el-Fevâ'idü'd-diyâ'iyye âla şerhi'l-kâfiye*'dir. Cemâleddin ibnü'l-Hacib'in *el-Kâfiye* adlı eserinin şerhi olarak yazılan bu kitabı, müellif oğlu Diyâuddîn Yusuf için kaleme almıştır. Arap grameri dalında yazılan bu eser, asıl adından daha çok *şerh-i Molla Câmî*, *Molla Câmî*, *Câmî* adlarıyla şöhret bulmuştur. Ömer Okumuş, “Câmî Abdurrahman”, *DİA*, İstanbul, 2005, VII; 98.

⁴⁴ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye*, 179

⁴⁵ Yeni ismi ile Esenlik, <https://nisanyanmap.com/>. Erişim, 26.03.2019.

⁴⁶ Baz, *Şeyh Âsım Ohinî*, 19.

⁴⁷ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, vr. 71.

Muhammed Diyâuddîn'e halifelik verince, pirdaşı Şeyh Ahmet Taşkesanî'nin (ö. 1327/1909) tavsiyesi üzerine halifesi Şeyh Muhammed Diyâuddîn'i Norşin'deki medrese ve dergâhın başında bırakarak Bitlis'in Mutki ilçesine bağlı Ohin köyüne gidip orada tedrisât faaliyetlerine devam eder. Daha sonra şu an türbesinin bulunduğu Bitlis merkezdeki Memrutlar mahallesinde inşa ettiği bir medresede öğrencilere ders vermeyi sürdürür. Yaz aylarında Ohin'e yakın olan Pırnaşın⁴⁸ köyüne gidip yaylada ders veren Verkânîsî, vefât edinceye kadar ilimle işğal etmeye devam eder.⁴⁹

1.2.2. Hocaları

Verkânîsî'nin rahle-i tedrisatlarında bulunup ilmî eğitim aldığı hocaları hakkında çok fazla bilgi olmasa da, ulaştığımız kaynaklarda elde ettiğimiz malûmat ışığında bazı hocaları hakkında şunları aktarabiliriz:

a) Molla Abdurrahman el-Melakandî et-Tîllî (ö. 1289/1873)

Verkânîsî öğrencilik döneminde bir süre Melakand⁵⁰ köyünde ikamet etmiş bu süre zarfında ilmî tedrisatının büyük bir kısmını Molla Abdurrahman denilen bu hocasından almıştır. Molla Abdurrahman ikinci nisbesinden de anlaşılacağı üzere bir dönem Tîl denilen köyde ikamet etmiş ve burada ilmî faaliyetlerini sürdürmüştür.

Bu köyde ikamet ettiği dönemde Verkânîsî'nin şeyhi olan Tâğî'de bir süre ondan eğitim almıştır.⁵¹ Molla Abdurrahman 1289/1873 yılında vefât etmiştir.

⁴⁸ Yeni adıyla Ocaklı, <https://nisanyanmap.com/>. Erişim, 26.03.2019.

⁴⁹ Bağcı ve Okur, 96-97; Fethullah Ayte, "Medreseler," *Medrese geleneği ve modernleşme sürecinde medreseler sempozyumu*, Muş Alparslan Üniversitesi, Muş, 2013, 63; Yıkılmaz, *Verkânîsî Fetvâlarının Tetkiki*, 24.

⁵⁰ Muş'un Bulanık ilçesine bağlı olan bu köyde 1321/1904 yılında Şeyh İbrahim tarafından Ahlat taşından bir medrese inşa edilmiştir. İki büyük odası ve bir salonu bulunan bu medrese, içinde camii, misafirhane, tekke, zaviye ve kulleteyn bulunan bir müstemilatın içerisinde yer almaktadır. Molla Abdurrahman bu medresede uzun bir süre müderrislik yaptığı için onun adıyla özdeşleşmiş ve bu medrese onun döneminde en parlak dönemini yaşamıştır. İbrahim Burçin Asna, "Melekend/Mollakent medresesi'nde eğitim hayatı ve mimari," *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Muş Alparslan Üniversitesi, 1, 2018, III; 329-335.

⁵¹ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 189.

b) Molla Hacı Tayyip el-Muşî Efendi

İlmî icâzetini aldığı hocası olarak aktarılan bu zât, meşhur allame Molla Halil el-İs'irdî'nin (ö. 1258/1843)⁵² talebesi ve ondan icâzetli olan Hacı Hasan el-Ehvedî el-Ensârî'nin yanında eğitimini alıp ondan ilmî icâzet almıştır. Tasavvufta ise Seyyid Taha Nehrî'nin (ö.1269/1853) kardeşi olan Seyyid Salih Efendi'ye (ö.1281/1865) bağlı olup onun yanında tasavvufî eğitimini tamamlayıp halifelik postuna oturmuştur.⁵³

c) Molla Resul Sipkî

Nakşibendî meşâyîhlerinden Mevlânâ Halid-î Bağdâdî'den (ö. 1242/1827) ilmî tedrisât alarak ondan icâzet almış, ayrıca Mevlânâ Halid'e intisâb ederek mürîdi olmuştur. Ancak halifelik alıp almadığı bilinmemektedir. Şeyh Fethullah bu zâtın yanında felsefe ve geometri eğitimi almıştır.

Ayrıca meşhur âlim Molla Halid-î Olekî (ö.1294/1878) ve Şeyh Fehim Arvasî de (ö. 1314/1897) bu zâtın rahle-i tedrisâtında bulunmuşlardır.⁵⁴

d) Molla Halid-î Olekî

Seyyid Sıbğatullah Arvasî'nin halifelerinden olan bu zât yaşadığı dönemin ve çevrenin en büyük ilim erbâblarından biri olarak kabul edilir. Hatta Arvasî'ye intisâb etme menkîbesinde anlatıldığına göre Molla Halid, Arvasî'nin irşâd faaliyetlerinden haberdar olunca ilmî yetkinliğinin kendisine verdiği güvenle gidip onu imtihan etmeye ve sorduğu sorulara cevap verememesi durumunda onu memleketten kovmaya karar verir.

Bu düşünceyle tasavvuf ve fıkıh alanında 17 soru hazırlayıp Arvasî'nin yanına gider. O'nun âlim biri olduğundan haberdar olan Arvasî hem o esnada yanında bulunanları onu karşılamaya gönderir hemde bulunduğu mevkiye yaklaşınca

⁵² Tam adı Halil b. Hüseyin el-İs'irdî el-Ömerî el-Kürdî eş-Şafîî' olup tefsîr, fıkıh, hadîs ve tasavvuf alanlarında bilinen bir âlimdir. 1167/1754 yılında Bitlis'in Hizan ilçesinin Kulpik (Süttaş) köyünde dünyaya gelen Molla Halil 1258/1843 yılında Siirt'te vefât etmiştir. Ömer Pakiç," Molla Halil Siirdî", *DİA*, XXX; 250-251.

⁵³ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 71.

⁵⁴ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 187.

bizzat dışarı çıkararak onu karşılar. Arvasî sohbet esnasında bir vesileyle Molla Halid'in kendisine sormak için hazırladığı ve gizli tuttuğu sorulara cevap verip ayrıca Molla Halid'in kendisinin yanına gelme gayesine de bir şekilde değinir. Molla Halid bu durum karşısında Arvasî'nin gerçek bir mürşîd olduğu kanaatine vararak orada ona intisâb eder.⁵⁵ 1294/1878 yılında vefât eden Molla Halid aslen Siirt ilinin Şirvan ilçesinden olup nesebi Hz. Ömer'e dayanmaktadır.⁵⁶

1.2.3. Talebeleri

Uzun yıllar tedrisata devam eden ve birçok öğrenci yetiştiren Şeyh Fethullah'ın yanında ilim eğitimi alıp icâzet almış veya bir süreliğine rahle-i tedrisatında bulunmuş kişiler arasında şunlar sayılır:

1. Şeyh Muhammed Diyâuddin

2. Şeyh Abdulğaffar-î Bıçûk

3. Molla Ömer el-Horosî⁵⁷

4. Şeyh Alâuddîn el-Verkânisi⁵⁸

5. Molla Ahmet el-Uçûmî: Mutki ilçesinde müftülük yapmıştır⁵⁹

6. Molla Abdullah Nursî: Bediüzzaman olarak meşhur olmuş doğu ulemâsından Said Nursî'nin abisi olup babasının adı Sûfî Mirza'dır. Bitlis'in Hizan ilçesinin Spayirt nahiyesine bağlı Nurs köyünde kardeşlerinin en büyüğü olarak dünyaya gelen Molla Abdullah birçok medresede eğitim gördükten sonra son olarak Şeyh Fethullah'ın yanına gelip onun yanında ilmî tedrisâtını tamamlayıp icâzet almıştır.⁶⁰

Molla Abdullah, Şeyh Fethullah'ın yanında okuduğu dönemlerde kardeşi Said Nursî de onunla birlikte medresede kalmıştır. Bir ara Doğubayezit'a giden Said Nursî döndükten sonra da Şeyh Fethullah'ın medresesine arada bir uğramıştır.⁶¹ Said

⁵⁵ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 21.

⁵⁶ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 21.

⁵⁷ İlk üç sırada zikredilen talebeleri aynı zamanda halifeleri oldukları için haklarındaki ayrıntılı bilgiye halifeleri bölümünde yer vereceğiz.

⁵⁸ Şeyh Fethullah'ın çocukları kısmında hakkında detaylı bilgiyi aktardık. bkz.

⁵⁹ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, 86.

⁶⁰ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, 276-278.

⁶¹ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, 278.

Nursî'nin Şeyh Fethullah'ın rahle-i tedrisatında öğrencilik yapıp yapmadığı ise bilinmemektedir.

7. Molla Abdulkerim el-Hizânî es-Spayirtî: Bitlis Hizan'a bağlı Spayirt Nahiyesi'nin Çirunan Köyü'nde dünyaya gelen Molla Abdulkerim'in doğum tarihi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Babasının adı Molla Mahmud olup Ğavs-ı Hizani'ye müntesip âlim ve mutasavvıf bir zat olarak bilinir.

Molla Abdulkerim ilk eğitimini babasından alıp daha sonra Şeyh Fethullah'ın yanında ilmî tadrîsâtını tamamlayarak icâzet almıştır. Verkânîsî'nin medresesinde başmüderis olarak görev yapan Molla Abdulkerim bu arada Şeyh Fethullah'ın yanında tasavvufa intisab ederek seyr-ü sülûk eğitimi almaya başlar. Ancak sülûkünü tamamlayamadan Şeyhin vefat etmesi üzerine Verkânîsî'nin halifesi Şeyh Muhammed Diyâuddîn'in yanında tasavvufî eğitimini tamamlayıp halifelik alır.

Aynı zamanda Şeyh Fethullah'ın damadı da olan Molla Abdulkerim 1915/1333 yılında hac dönüşü bir kaza kurşununun ayağına isabet etmesi üzerine hastaneye yetiştirilmeden vefat eder. Molla Abdulkerim Bitlis'te hocası ve kayınpederi olan Şeyh Fethullah'ın yanına defnedilmiştir.⁶²

1.2.4. Eserleri

Şeyh Fethullah ilmî kişiliği ve ilme olan düşkünlüğü ile de tanınan bir zât olmasına rağmen çok kapsamlı ve hacimli eserler kaleme almamış ama tasavvuf, akaid, nahiv ve fıkıh alanlarında risale mahiyetinde eserler yazmıştır. Ayrıca kendisine sorulan tasavvuf ve fıkıh ile ilgili soruları Nakşibendiyye Tarîkatının Halidilik kolunda varola gelen gelenek çerçevesinde mektûb yazarak cevaplandırmıştır. Verkânîsî'nin kaleme aldığı bu eserlerin el yazması orijinal hali ohin kütüphanesinde muhafaza edilmekte olup molla Nurullah Kuduşkî tarafından istinsah edilerek yine el yazması olarak çoğaltılmıştır. Ayrıca Ahmet Hilmi Kuğı tarafından da *Risâletün fi Âdâbi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye* ve *Risâletün fi kelîmati's-Şeyh Abdurrahman îndel-vefât* adlı eserleri istinsah edilerek el-*Kelîmâtü'l-Kudsîyye li's-Sâdâti'n-Nakşibendiyye* adlı yazma eser bünyesinde yer verilmiştir.

⁶² Korkusuz, *Nehri'den Hazne*'ye, 304-307

Her iki kişi tarafından da istinsah edilmiş bu eserlerin birer nüshası şahsi kütüphanemizde bulunmaktadır. Verkânisî'nin bu eserleri şu şekildedir:

1.2.4.1. Mektûbât

şeyh Fethullah'ın çeşitli sebeplerle kendisine sorulan bazı fikhî ve tasavvufî meselelere cevaben kaleme aldığı 39 adet mektûbun, oğlu şeyh Alâuddîn tarafından daha sonra derlenerek hacimli bir esere dönüştürülmüş halidir.⁶³ Farklı zamanlarda farklı kişilere yazılan bu mektûbların muhtevası şu şekildedir:

1. Mektûb

Pirdaşı Erzincanlı şeyh Muhammed Sami Efendi'nin (ö. 1330/1912) Verkânisî'nin şeyhi Abdurrahman Tâğı'nin vefâtına binaen kendisine gönderdiği taziye mektûbuna cevap olarak Türkçe olarak yazdığı bir mektûbtur.

Bu mektûbta kâmil şeyhlerin vefâtlarından sonra da yaşadıkları dönemlerdeki gibi insanlar üzerinde tasarruf ve etki sahibi olduklarını, kişinin kalbinin hüznü olduğu musibet anlarında daha fazla ibâdete yönelmesi gerektiğini, müridlerin mertebe ve evrâdlarda ulaştıkları son safhanın ne olduğunu ayrıntıları ile beyân etmiştir.

2. Mektûb

şeyh Abdurrahman Tâğı'nin halifesi olan şeyh Muhammed Sami Efendi'ye Türkçe olarak yazdığı ve oğlu şeyh Alâuddîn tarafından Arapça'ya çevrilen bu mektûbta ise şu konulara değinmiştir. Hangi şeyhleri râbıta etmek câizdir? kutb olarak nitelendirilen büyük zâtlar iki kişidir ve bunlardan irşâd kutb'u medâr kutbundan daha yücedir, Ğavs kime denilir ve özellikleri nelerdir? müridlerin râbıta ettikleri esnada gördükleri güzel ve çirkin sima, eşkâller ile râbıta esnasında hissettikleri göğüsleri üzerindeki üç beyaz çizgi ne anlama geliyor? ve bunlarla alakalı diğer konular.

⁶³ şeyh Fethullah Verkânisî, *Mektubât* (*Kenzü'l-Cevâhir* adlı yzm. Eser bünyesinde istinsah nüsha şahsi kütüphanemizde), 86.

3. Mektûb

Yine aynı şekilde Şeyh Muhammed Sami Efendi için kaleme alınmış bu mektûbta ise müellifimiz nefy-û isbât zikri, faydaları, diğer zikirlerden farkı, cezbe ve kısımları konularını anlatmıştır.

4. Mektûb

İlk üç mektûbta olduğu gibi bu mektûbta yine Şeyh Muhammed Sami Efendi'ye yazılmış, bu mektûbta mürîdin mürşîdini nasıl bilmesi ve ona karşı bakış açısının nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

5. Mektûb

Nakşibendi tarîkatının özellikleri, kadın ve çocukların tarîkate intisâb etmeleri ve daha birçok tasavvufî konunun işlendiği bu mektûbta ayrıca sigara içmenin hükmü başta olmak üzere, bazı fikhî meselelere de değinilmiştir. Bu mektûbta pirdaşı Şeyh Muhammed Sami Efendi'ye hitaben yazılmıştır.

6. Mektûb

Başka âlimlerden talak ile ilgili fetvâ alamayan bir zâtın kendisine gelip durumu arz etmesine binaen, kullandığı cümlenin sarîh bir talak olmadığını söyleyerek fetvâ veren Şeyh Fethullah, diğer âlimlere konunun fikhî boyutunu izah etme babından onlara hitaben bu mektûbu kaleme almıştır.

7. Mektûb

Verkânisî Bu mektûbta fikhî bir mesele olan bir hayvanın başkasına ait bir malı telef etmesi sonucu hayvan sahibinin sorumluluk altına girip girmediği ile ilgili konuyu tüm delilleri ile birlikte zikretmiştir. Şeyh Fethullah mektûbu kendisine bu konuda fetvâ soran âlimlere cevap olarak yazmıştır.

8. Mektûb

Pirdaşı Şeyh Muhammed Tahir Efendi'nin (ö. 1317/1899) ıskât ile ilgili bilgi almak için kendisine gönderdiği mektûba cevaben yazmış olduğu bu mektûbta,

Hanefî mezhebine göre ıskât ve hükmü, ölen kişi adına hayır yapmak ve onun ardından Kur'an tilaveti gerçekleştirmek gibi konulara değinmiştir.

9. Mektûb

Zamanın Van valisine hitaben kaleme aldığı bu mektûbunda Verkânîsi validen, Hacı Ömer adındaki halifesinin Van'da kalması durumunda ona ilgi alaka gösterip ihtiyaçlarını karşılaması hususunda istirhamda bulunmuştur.

10. Mektûb

Halifesi Molla Ömer için yazdığı bu mektûbta Şeyh Fethullah halifesinin Nakşibendi tarîkatının yüce makamlarına ulaşması için duâda bulunmuş, halifesine bu yüce makama ulaşması için fazlasıyla çaba sarf etmesi gerektiği hususunda ikazda bulunmuş, ayrıca kişinin bir yakınının ölmesi sonucu kendisine yazılan sevabın ne kadar olduğu ile ilgili bilgilere yer vermiştir.

11. Mektûb

Şeyh Abdulkadir Geylani'nin (ö. 561/1165) soyundan gelen Seyyid Salih Arbovî adında bir zâta hitaben yazdığı bu mektûbunda kendilerine ve Peygamber Efendimiz'in nesebinden olan herkese karşı farklı bir muhabbet beslediğini ve kendisini görmeyi arzuladığını söyledikten sonra bu zâtın bir yakını kaybetmesinden dolayı taziyelerini iletmiştir.

12. Mektûb

10. mektûbta zikrettiğimiz halifesi Molla Ömer'in tarîkata mensubiyetten tam anlamıyla faydalanamadığı için duyduğu üzüntüyü bir mektûbla şeyhe bildirmesine müteakip, şeyh ona üzüntüsünün yersiz olduğunu, Allah (c.c.) kişiye ne veriyse ona razı olması gerektiğini ve kişinin Allah yolunda başına gelen her musibetin Allah (c.c.) katında bir mükâfatı olduğunu içeren bu mektûbu kendisine cevap olarak göndermiştir.

13. Mektûb

Şafî mezhebine göre yatsı namazının vaktine değindiği bu mektûbta Verkânîsî, bazı Şafî fikh kitaplarındaki farklı görüşlerin izahını yapmış, ayrıca fikhî bir terim olan icmâ'ın sahabe devrine has olduğunu beyân etmiştir. Bu mektûbu Molla Tahir Arboyî adında bir zâtın kendisine konu ile ilgili yazdığı mektûba cevaben kaleme almıştır.

14. Mektûb

Molla Fethullah İrvisî adındaki bir zât'a yazdığı bu mektûbta Şeyh Fethullah, tecvid ilminin ne kadar gerekli olduğu, ne kadarının bilinmesi gerektiği ve öğrenilmemesinde bir sakınca olmayan tecvit bilgilerinin hangileri olduğunu konu edinmiştir.

15. Mektûb

Verkânîsî zekât ve dağıtılacağı kişilerle ilgili fikhî boyutunu anlattığı bu mektûbu Molla Mirza adındaki bir zât için yazmıştır.

16. Mektûb

Bazı âlimlere hitaben yazdığı bu mektûbta hamdele ve besmeleden sonra “ey kardeşlerim” diyen Verkânîsî, mektûbu yazma sebebini “sizlerle daha önce yaptığımız bir ilmî müzakere sonucunda bu meseleleri araştırıp elde ettiğim bilgileri kaleme alıp sizlere göndereceğimi söylemişim. Şimdi o konularla ilgili kitabi bilgileri sizlere aktarıyorum” cümlesi ile izah etmiştir.

Verkânîsî bu mektûbunda besmelenin sünnet olduğu yerler, namaz sonrası tesbihat, nafilâ namazları ve en hayırlı aylar gibi bazı fikhî meselelerle ilgili bilgileri kaynakları ile birlikte aktarmıştır.

17. Mektûb

Gayda'nın o günkü postnişinine gönderdiği bu mektûbta tarîkatla tanışma hikâyesini anlatmış ve tasavvufa mensubiyetinde en büyük etkenin Ğavs-ı Hizânî

olduğunu beyân etmiştir. Ayrıca Gayda dergâhının bir hizmetkârının vefâtına binaen taziyelerini de iletmiştir.

18. Mektûb

Şeyh bu mektûbu halifesi Molla Ömer Efendi'nin geçirdiği bir hastalık sebebi ile şifa dilek ve temennilerini iletmek için yazmıştır.

19. ve 20. Mektûb

Aynı şekilde halifesi Molla Ömer Efendi için kaleme aldığı bu mektûblarda Nakşibendî tarikatının bazı âdâb ve sırlarını paylaşmış ve bazı âyetlerin tefsîrlerine değinmiştir.

21. Mektûb

İlmin kısımları ve felsefe ilminin harâm olduğunu açıkladığı bu mektûbunu Molla Abdulhâkim ed-Diknukî ve Molla Ali el-Banikî adında iki âlime hitaben yazmıştır.

22. Mektûb

Halifesi Şeyh Muhammed Diyâuddîn'e yazdığı bu mektûbta tasavvufî bir kavram olan nefy-û isbât zikrini farklı bir yorumla aktarmıştır.

23. Mektûb

Geçmişte ismini zikrettiğimiz halifesi Molla Ömer'in kendisinden seyr-û sülûk yolunda tasavvufî birtakım isteklerinin meydana gelmesi için duâ talebinde bulunduğu mektûbuna cevaben kaleme alınmıştır.

24. Mektûb

Pirdaşı Norşinli Molla Abdullah'a (ö. 1306/1889) şeyhi Abdurrahman Tâğî'nin hasta olduğunu bildirmek amacıyla yazdığı mektûbtur.

25. ve 26. Mektûb

Halifesi Molla Ömer'in Nakşibendi tarîkatı ile ilgili sorular içeren mektûbuna cevaben bu tarîkatın âdâb ve erkânlarını anlattığı mektûbtan ibarettir.

27. Mektûb

Pirdaşı Molla Abdülkerim Spayirtî'nin kardeşi ve onunla birlikte hacca giden arkadaşları hacdan dönüp İstanbul'a vardıklarında Verkânîsî, bundan haberi olmayan Molla Abdülkerim'e müjde vermek için bu mektûbu yazmış ve mektûbu kendisine ileten kişiye müjdesine mukabil ödüllendirmesini istemiştir.

28. Mektûb

Verkânîsî Molla Heybetullah et-Tillî adında bir âlimin kendisine talak (boşama) ile ilgili bir soruyu içeren mektûb göndermesine binaen bu mektûbu kaleme almış ve sorduğu soruyu kitaplardan naklettiği delillerle birlikte cevaplandırmıştır.

29. Mektûb

Pirdaşı Şeyh Abdullah Norşini'nin vefâtına binaen taziyelerini iletmek maksadı ile halifesi Şeyh Muhammed Diyâuddin'e gönderdiği mektûbtur.

30. Mektûb

Molla Heybetullah et-Tillî'ye hitaben kaleme aldığı bu mektûbta müellifimiz bir fikhî mesele olan birinin atının başka birine ait bir atı öldürmesi durumunda öldüren atın sahibinin tazminat ödemeye mahkûm edilip edilmeyeceği ile ilgili bilgilere yer vermiştir.

31. Mektûb

21. mektûbta ismini andığımız Molla Abdulhâkim'in talak (boşama) ile ilgili bir mesele hakkında kendisinden fetvâ istediği mektûba cevap olarak yazdığı bu mektûbta müellifimiz, delilleri ile birlikte konu ile ilgili görüşlerini aktarmıştır.

32. Mektûb

Şeyh Fethullah'ın Sivas'lı bazı âlimlerin sigaranın hükmü ile ilgili bilgi almak için kendisine gönderdikleri mektûba cevaben sigaranın dört mezhebe göre hükmünü çok detaylı bir şekilde anlattığı mektûbundan ibarettir.

33. Mektûb

Verkânîsî, Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin halifesi Şeyh Ahmet Taşkesanî'nin (ö. 1326/1909) nefis, teveccüh, mürşîd-mürîd ilişkisi gibi bazı tasavvufî kavramlarla ilgili soruların yer aldığı bir mektubu kendisine göndermesine binaen ona cevap olarak bu mektûbu kaleme almıştır.

34. Mektûb

Bu mektûbta Verkânîsî, pirdaşı Molla İbrahim Melâkendî'nin (ö. 1298/1881) şeyhi, Abdurrahman Tâğî'ye sorduğu bazı sualleri Tâğî'nin isteği doğrultusunda cevaplandırmıştır.

35. Mektûb

Aynı şekilde Molla İbrahim'e hitaben yazdığı bu mektûbta şeyh, pirdaşına olan sevgi, muhabbet ve özlemini iletmiştir.

36. Mektûb

Verkânîsî bu mektubu pirdaşı Şeyh Abdulhâkim el-Firsafî'ye hitaben yazmıştır. Şeyh Fethullah mektubunda tarîkate aidiyet duygusunun kendisinde şeyhinin söylediği gibi meydana geldiğini müjdelemiş ayrıca Ehli Beyt'in bazı halleri ve Tâğî'nin oğlu olan halifesi Muhammed Diyâuddîn'in bazı meziyetlerini de aktarmıştır.

37. Mektûb

Nakşibendî meşâyîhlerinden Seyyid Taha-i Nehri'nin (ö. 1269/1853) oğlu Seyyid Abdulkadir'e yazdığı bu mektûbta Kufrevî dergâhının mensubu olan bazı

sûfilerin Şeyh Abdurrahman Tâğî ve müridleri hakkında ileri geri konuştuklarını bu sebeple onları uyarması gerektiğini ifade etmiştir.

38. Mektûb

Pirdaşı Şeyh Abdulkahhar için yazdığı bu mektûbta, Şeyh Abdulkahhar'a kendisinde meydana gelen bazı manevî halleri müjdelemiştir.

39. Mektûb

Yine aynı şekilde pirdaşı Molla Abdulkahhar Zokaydî'ye (ö. 1324/1906) hitaben kaleme aldığı bu mektûbta müellifimiz pirdaşına olan muhabbet ve özlemine iletmiş kendisini ziyaret edemediği için üzüntüsü içerisinde olduğunu bildirmiştir.⁶⁴

1.2.4.2 Risâletü'l-Küfr ve'l-Kebâir

Kişiye küfre götürebilecek söz ve davranışlar ile bâtinî ve zâhirî günahların zikredildiği bu eseri müellifimiz Kürtçe olarak kaleme almıştır. Oğlu Şeyh Alâuddîn tarafından Arapça'ya da çevrilen bu eserde Şeyh Fethullah, kişinin âlemin ezeli olduğuna inanması veya Allah (c.c.)'ın cüz'iyatları bilmediğini iddia etmesi veya helâl olana harâm, harâm kılınana ise helâldir demesi gibi söz ve davranışları 82 madde halinde sıralayarak, bunların insanı küfre götürüp dinden çıkardığını zikretmiştir. Ayrıca riya, kibir ve su'i-zan gibi kalbî hastalıkları da 55 madde halinde zikredip, anne babaya itaatsizlik, namazı terk etme, oruç tutmama gibi kişinin uzak durması gereken davranışları 159 madde halinde yazarak bâtinî (kalbî) ve zâhirî büyük günahların neler olduğunu Müslümanların istifadesine sunmuştur.⁶⁵

1.2.4.3 Menâsiku'l-Hac ve'l-Umre

Şafî mezhebine göre hazırlanan bu eserde müellifimiz hac veya umre ile ilgili bir Müslümanın ihtiyaç duyabileceği her türlü dini bilgiyi 7 başlık halinde kısa ve öz olarak zikretmiştir.

⁶⁴ Mektûbların içeriği ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Mektubât* (yzm. Eser istinsah nüsha şahsi kütüphanemizde), 85-186.

⁶⁵ Detaylı bilgi için bkz. Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Risâletü'l-Küfr ve'l-Kebâir* (yzm. eser bünyesinde istinsah nüsha şahsi kütüphanemizde), 78-84.

Birinci başlık altında hac aylarında Mekke’de olan veya dışardan Mekke’ye gidecek olup hac veya umre yapmak isteyen birisi için ihrâma girmenin son sınırı olan mikât mahalleri, ihrâma girmenin âdâbları, haccın çeşitleri, telbiyeyi ve ihrâm yasaklarını konu edinmiştir.

İkinci başlığı Mekke-i Mükerrreme’ye giriş olarak zikretmiş, bu başlık altında Harem-i Şerif’e varıldığında nasıl davranılması ve hangi duâların okunması gerektiğini, Beytullah’ı ilk gördüğünde yapılacak duâ ve âdâblarını, Mescid-i Harâm’a giriş âdâb ve usulünü zikredip, ardından tavafın çeşitlerini, şartlarını, sünnet ve âdâblarını, mekruhlarını ve tavaf esnasında okunacak me’sur duâları kaleme almıştır.

Üçüncü başlık altında ise Safa ile Merve arası sa’yın menasik ve âdâblarını ele almıştır.

Dördüncü başlığı Arafat vakfesi, Arafat’a gidiş, vakfe esnasında yapılabilecek en faziletli duâlar, Arafat’tan çıkış ve Muzdelife vakfesi konularına ayırmıştır.

Beşinci başlığı Mina’da yapılması gerekenler olarak yazan Şeyh Fethullah, bu başlık altında şeytan taşlama usul ve âdâblarını zikretmiştir.

Altıncı başlıkta haccın rükün, vacip ve sünnetlerini hatırlatma mahiyetinde kısa kısa zikredip, ayrıca Mekke’de ziyaret edilmesi gereken yerleri ele almıştır.

Yedinci ve son başlıkta Medine-i Münevvere’de Efendimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v)’yı ziyaret etmek için gideceklerin uyması gereken âdâb ve usullerini kaleme almıştır.

Ayrıca Mescid-i Nebevî’den çıkan bir şahsın yapması gerekenler adıyla yazdığı bir yan başlık altında yedi madde halinde Medine-i Münevvere’de yapılması gerekenler ve ziyaret edilecek mekânları anlatmıştır.⁶⁶

⁶⁶ Detaylı bilgi için bkz. Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Menâsiku’l-Hac ve’l-Umre* (yzm. eser istinsah nüsha şahsi kütüphanemizde), 35-58.

Şeyh Fethullah, Arapça olarak yazdığı bu eseri halifesi ve öğrencisi olan Molla Ömer el-Horosi'nin hacca gitmeden önce kendisini görmeye gelmesi neticesinde onun için kaleme almıştır.⁶⁷

1.2.4.4. Ed-Dürerü'l-Fethiyye fi'l-Avâmili'n-Nahviyye

Eserin istinsah nüshasının kapak kısmında yazıldığına göre Verkânîsî bu eseri oğlu Şeyh Alâuddîn, nahiv ilmine başladığında daha detaylı bilgi sahibi olması için kaleme almıştır. Eser Abdulkahir Curcânî'nin (ö. 471/1079) yazdığı *Avâmili Cürcânî'nin* şerhi olarak yazılmış, diğer şerhlerden farklı olarak Cürcânî'nin avâmiline vakıf olmayan biri tarafından fark edilmeyecek derecede metin ve şerh birbirine mezc edilerek tek eser haline getirilmiştir. Eser incelendiğinde Verkânîsî'nin yer yer metne müdahale ettiği görülmektedir.⁶⁸

1.2.4.5 Akîdetü'l-Îmân

Akâit ilmine dair Kürtçe olarak kaleme aldığı bu eserde müellifimiz İslâm'ın beş şartı ve imanın altı şartını zikretmiş. İslâm'ın birinci şartı olan kelime-i şehâdeti anlatırken Allah'a imanın nasıl olması gerektiğini detaylı bir şekilde zikredip Allah'ın zâtî ve subûtî sıfatlarını da bu konu içerisinde ele almıştır. Ayrıca kelime-i şehadetin *أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولَ اللَّهِ* (Eşhedü en lâ ilâhe ilallâh ve eşhedü enne Muhammeden resûlullâh) ikinci kısmı olan *وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولَ اللَّهِ* (ve eşhedü enne Muhammeden resûlullâh) kısmını zikrederken Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) bazı özelliklerini, vasıflarını, viladeti ve vefâtını, anne baba ve soyunu da bu vesile ile okuyucularına aktarmıştır. İslâm'ın diğer şartlarını ise sadece neler olduğunu söyleyip daha sonra imanın şartlarını kısa kısa açıklayarak küçük bir risâle şeklinde eserini tamamlamıştır.⁶⁹

Eser küçük ve öz olması itibarı ile Kur'ân-ı Kerim'i bitiren çocukların kolayca anlayıp ezberleyeceği bir muhtevaya sahip olduğundan dinin temel esaslarını öğrenmelerinde ilk basamak olarak yardımcı bir kaynak mahiyetindedir.

⁶⁷ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, vr. 102.

⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz. Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Ed-Dürerü'l-Fethiyye fi'l-Avâmili'n-Nahviyye* (yzm. eser bünyesinde istinsah nüsha şahsi kütüphanemizde), 1-24.

⁶⁹ Detaylı bilgi için bkz. Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Akîdetü'l-Îmân* (yzm. eser istinsah nüsha şahsi kütüphanemizde), 195-198.

1.2.4.6 Risâletün fi Âdâbi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye

Aslı itibarı ile Verkânîsî'nin başlı başına bir eser olarak kaleme almadığı bu risâle pirdaşı olan Şeyh Muhammed Sami Erzincani Efendi'ye gönderdiği mektûbun içerdiği bilgi ve malûmâtların bir eser kıvamında olması münasebeti ile oğlu Şeyh Alâuddîn tarafından derlenerek bir kitap haline getirilmiş halidir. Risâlenin giriş kısmında Şeyh Alâuddîn'in “*meşhur kitaplarda bile bulunmayan meseleleri bu eserden alabilsinler diye derledim*”⁷⁰ cümlesine yer vermesi de bunu doğrular niteliktedir.

Eser ilk olarak 1979 yılında Ahmet Şahin tarafından *Tasavvuf, Edep ve Ahlak Rehberi* adıyla Türkçe'ye çevrilmiş daha sonra Dr. Mehmet Saki Çakır ve diğer bazı akademisyenler tarafından da Türkçe çevirisi yapılmıştır. Ayrıca İbrahim Aydemir el-Harrani tarafından tahkiki yapılarak Haşemi yayınları tarafından basımı yapılmıştır.

Eserde Nakşibendî tarîkatının gayesi ve ana konusu, tarîkata intisâb ederken yerine getirilmesi gereken sekiz şart, kalbin hakikati, havf - recâ, râbita, vird, letâif, nefyû isbât zikri ile ilgili meseleler, mürîdte bulunması gereken şartlar ve Nakşibendî hatmesi gibi konular özet bir şekilde anlatılmıştır.⁷¹

1.2.4.7. Risâletün fi Kelimati's-Şeyh Abdurrahman İndel-Vefât

Bu eser Şeyh Fethullah'ın şeyhi Abdurrahman Tâğî'nin vefâtından kısa bir dönem öncesi ve hastalığı döneminde vefâtına işaret olarak algıladığı söz ve davranışları derleyerek bir risâle haline getirdiği halidir.⁷²

Bunların dışında Ohin dergâhına ait bazı eserleri istinsah eden Molla Nurullah Kuduşki'ye ait *el-Hemâilü fi's-Şemâil* adlı bir eser, Doz Yayınları tarafından Şeyh Fethullah el-Verkânîsî'nin eseri olarak basılmıştır. Ohin dergâhının

⁷⁰ Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Risâletün fi Âdâbi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye* (*el-Kelimâtü'l-Kudsîyye li's-Sâdâti'n-Nakşibendiyye* adlı Yzm. Eser bünyesinde şahsi kütüphanemizde), 280.

⁷¹ Detaylı bilgi için bkz. Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Âdâb*, 280-291.

⁷² Eserin detaylı muhtevası için bkz. Şeyh Fethullah Verkânîsî, *Risâletün fi kelimati's-Şeyh Abdurrahman Tâğî İndel-Vefât* (*el-Kelimâtü'l-Kudsîyye li's-Sâdâti'n-Nakşibendiyye* adlı Yzm. Eser bünyesinde şahsi kütüphanemizde), 248-262.

bugünkü yöneticilerinden Molla Mesut Türel ile yaptığımız röportajda⁷³ eserin Şeyh Fethullah'a ait olmadığı ama yayınevine basım için gönderildiğinde Molla Nurullah tarafından istinsah edilen şeyh Fethullah'ın *Risâletü'l-Küfr ve'l-Kebâir* adlı eseri ile birlikte gönderildiği, bunun neticesinde yayınevi tarafından Verkânisî'nin eseri olarak algılanıp onun adına bastırıldığı bilgisine ulaştık. Kitabın kapak kısmında Arap alfabesi ile Kürtçe yazılan “eserin ardından Nurullah Kuduşkî tarafından kaleme alınmış Şeyh Fethullah'ın *Risâletü'l-küfr ve'l-kebâir* adlı eseri bulunmaktadır,”⁷⁴ cümlesi bu iddiayı güçlendirmektedir.

1.3. Fıkhî Yönü

Tarîkat ile şeriât arasında uçurum olduğunu iddia edenlerin iddialarını çürütmek için gösterilebilecek en güzel örneklerden biride Şeyh Fethullah'tır. Öyle ki tasavvuf alanında büyük bir lider olmasına rağmen onun fıkhî yönü daha ön planda durmuş, şeriâta olan bağlılığı ve fıkıh ilmindeki yetkinliği sayesinde çağdaşları arasında Şeyhu's-Şeriâ olarak nam salmıştır. Fıkıh ilmine olan vukufiyeti neticesinde sadece çevredeki insanlar tarafından değil, farklı bölgedeki âlimlerden hatta ülke sınırları dışından da ilmî sorular kendisine yöneltilmiş, fıkhî birçok konuda kendisinden fetvâ istenmiştir.

Nitekim Mektûbat adlı eserine baktığımızda kendisine cevaplandırması için gönderilen mektûbların büyük bir kısmının fıkhî konularda fetvâ istekleri olduğuna şahit olmaktayız.

Verkânisî'nin Sûfi lakaplı bir mürâdinin evlendikten sonra hanımıyla birlikte olmaması sonucunda onun iktidarsız olduğu söylentileri kulaktan kulağa yayılınca, Şeyhin fırsatını bulup bunu kendisine sormasına binaen “yalandır” şeklinde cevap vermesi, “peki neden zifafa girmiyorsun” sualine mukabil “henüz benim zifafa girmemi emretmemişsin” demesinin ardından, “Şeyhin bre ahmak şeriâtın emrinin olduğu yerde başka emre gerek yok,”⁷⁵ diyerek onu ikaz etmesi, Verkânisî'nin şeriâta verdiği önemin şahane bir örneğidir.

⁷³ Röportaj tarafımızca 03.11.2019 tarihinde Ohin Medresesi'nde gerçekleşmiştir.

⁷⁴ Molla Nurullah Kuduşkî, *el-Hemâlu Fi's-şemâil*, Doz Yay. İstanbul 2017, 493.

⁷⁵ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 120.

Ayrıca daha öncede değinildiği gibi Mısır Kahire’de bulunan Ezher Üniversitesi’ndeki bazı âlimlerin kendisine cevaplandırması ve fetvâ vermesi için bazı fikhî sorular içeren mektûblar gönderdiği ve Şeyhin de bunları cevaplandığı, hatta vefâtından sonrada yine Ezher’den bir mektûb geldiği ve kimsenin cevaplayamaması sonucunda Molla Abdülkerim adında bir zâtın sizin “bu soruları sorduğunuz kişi Hakk’ın rahmetine kavuştu” şeklinde mektûba cevap yazdığına dair nakiller,⁷⁶ Şeyhin fıkıh ilmindeki yetkinliğinin bariz bir örneğidir.

Şeyh Fethullah’ın fetvâlarına örnek olarak şunları sıralayabiliriz:

1. Sigara İçmenin Hükümü

Verkânîsî, Şafî mezhebinde yazılmış kaynaklara dayanarak sigarayla ilgili beş ayrı hükmün icra edilebileceğini savunur. Ona göre sigara içmenin asıl hükmü mekruhtur. Bununla birlikte kişinin durumuna göre bu hükmün değişebileceğini söyleyen Verkânîsî, ailesinin nafakasını sigaraya harcayan birinin sigara içmesinin haram, hastalığının tedavisinin sadece sigara içmekle mümkün olacağı kendisine söylenen birinin ise sigara içmesinin vacip olduğunu ifade eder.

Ayrıca kişinin durumuna göre bu hükmün mustehâb ve mubâh olabileceğinden de savunan Verkânîsî, görüşlerini hem Şafî fikhından hemde Hanefî fikhından bazı kaynaklar göstererek delillendirir.⁷⁷

2. Hatimlerin Ücretle Okunması

Şafî mezhebinde bunun caiz olduğunu, Hanefî mezhebinde ise asıl görüşün caiz olmadığı yönünde olduğunu söyleyen Verkânîsî, Hanefî mezhebindeki bu görüşe göre hareket edilmesi halinde birçok hayır ve hasenatın önünün kapanacağını ifade eder. Bu sebeple hatimlerin ücretle okunmasında bir sakınca bulunmadığına dair fetvâ verir.

⁷⁶ Ohinî *Bir ketü’l-kelimât*, vr. 71

⁷⁷ Verkânîsî, *Mektûbat*, 5. Mektûb, 100-101; Yıkılmaz, *Verkânîsî ve Fetvâlarının Tetkiki*, 84-85.

3. Tecvîd'in Hükümü

Sözlükte bir şeyi güzel ve sağlam yapmak, onu süslemek anlamlarına gelen Tecvîd için, ıstılâhta ifrat ve tefrite kaçmadan sıfatlarına uygun şekilde harfleri mahreçlerinden çıkarmak, Kur'an harflerinin mahreç ve sıfatlarının konu edildiği ilim, Kur'an-ı Kerim'i harflerin mahreç ve sıfatlarına riâyet edip vakıf, vasıl, sekte vb. tilavet kurallarına uyarak güzel ve hatasız okumayı öğreten ilim gibi tanımlar yapılmıştır.⁷⁸

Verkânîsî, Tecvîd'in hükümü ile ilgili sorulan bir soruya harflerin mahreç ve sıfatlarının bilinmesi, şedde ve uzatma gibi kurallara uymanın vacip, terki, tefhim, ğunne, işmam, iklap, vakıf ve vasıl gibi kurallara uymanın ise müstehap olduğunu söyleyip Tecvid'in hükümü ile ilgili görüşlerini bu şekli ile aktarır.⁷⁹

1.4. Tasavvufî Yönü

Nakşibendiyye Tarîkatı'nın Halidiye koluna mensub bir tasavvuf lideri olan Şeyh Fethullah, tarikattaki yetkinliği sayesinde tarikat kahramanı⁸⁰ anlamına gelen Şehbâzü't-Tarîkâ olarak anılmıştır. Verkânîsî tasavvufa olan bağlılığı sayesinde bölgede, ülkede hatta ülkemiz sınırları dışında tanınan bir şahsiyet olmuş, bunun sonucunda Nakşibendilik, Verkânîsî'nin aracılığıyla Anadolu'nun sınırlarını aşarak farklı bölgelerde yaygınlaşmaya başlamıştır.⁸¹

Verkânîsinin tarîkatına bu denli bağlılığı ve yaptığı hizmetleri onun tanınmasına ve isminin günümüze kadar gelmesine vesile olmuştur.

1.4.1. Tasavvufî Tanışması

Şeyh Fethullah'ın tasavvufî tanışmasını aktarmadan önce tasavvuf ile ilgili özet bir bilginin sunulmasının faydalı olacağı düşüncesiyle burada önce tasavvuf kavramına değinmek istedik.

⁷⁸ Abdurrahman Çetin, "Tecvid", *DİA*, İstanbul, 2011, XL; 253.

⁷⁹ Verkânîsî, *Mektûbat*, 15. Mektûb, 111; Yıkılmaz, *Verkânîsî ve Fetvâlarının Tetkiki*, 99-100.

⁸⁰ <https://www.seslisozluk.net/>. Erişim: 25.05.2019.

⁸¹ Abdulcebbar Kavak, *Mevlana Halid-i Nakşibendi ve Halidilik*, Nizamiye Akademik Yay., İstanbul 2016, 309-310; Semih Bekçi, *Abdurrahman Taği Hayatı ve Tâsâvvufî Görüşleri*, (Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana, 2018, 9.

Literatürde genel olarak insandaki ruh, kalb, gönül olarak nitelendirilen manevî cevheri diri tutabilmek için yapılan çalışma⁸² anlamında kullanılan Tasavvuf kavramının tek kelime mi veya kelimeler birleşimi mi olup olmadığı tartışılan bir konudur. Mutasavvıflardan Abdülkerim el-Kuşeyri (ö.465/1072) bu kelimenin kökenine rastlamadığını, camid yani ilk olarak kullanıldığı anlama verilen bir kelime olduğunu savunurken⁸³ diğer bir mutasavvıf Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038) bu kelimenin sefa ve vefa kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiş olabileceğini veya yün anlamına gelen ‘sûf’ dan veyahut da bir çöl bitkisi olan ‘sufane’den türemiş bir kelime olabileceğini söylemektedir.⁸⁴

Tasavvuf ile ilgili bir diğer kavram ise sûfî’dir. Sûfî için kısa bir tarif yapmak gerekirse tasavvuf yolunda nefis ile mücahede eden ve bu yolda ilerleyerek kemale eren kişidir diyebiliriz.⁸⁵

İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) sûfîler için Allah’a giden yolda en önde olanlar, gidişatları en güzel olanlar, yolları en doğru olanlar ve ahlakları en güzel olanlar diye bahsetmiştir.⁸⁶

Mutasavvıflar tasavvuf kavramını her yönü ile ele almış özellikle tarifi hakkında her biri kendi ruh âlemine uygun olarak görüş ortaya koymuştur.

Mutasavvıflardan İmam Suyûtî (ö. 911/1505) tasavvuf için; “şüphesiz ki tasavvuf kalbin ıslahı ve kötü hastalıklardan temizlenmesi, nefsi arındırmak ve ayıplarını yok etmek için çalışmaktır” derken,⁸⁷ diğer bir mutasavvıf İmam Gazzâlî tasavvuf nefisten kaynaklanan engelleri aşmak, nefsin kötü ahlakından ve çirkin sıfatlarından temizlenmek olarak bahseder.⁸⁸

⁸² Mehmet Demirci, *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatler*, Damla Yayınevi, 2. Baskı, 2004, 13.

⁸³ Ebu'l-Kasım Kuşeyrî, *er-Risaletü'l kuşeyriyye* (thk.Abdulhalim Mahmud, Mahmud b. Şerif) Müessesetu Dâru's-Şu'b, Kahire, 1989, II, 550.

⁸⁴ Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah İsfahânî, *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*, Dâru'l-Fikr, Kahire, 1988, I, 17-28; Reşat Öngören, “Tasavvuf”, *DİA*, İstanbul, 2011, XL; 119.

⁸⁵ Ebu Abdurrahman es-Sülemî, *Tasavvufun Ana İlkeleri Süleminin Risaleleri* (Çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981, 10; Reşat Öngören, “Sûfî”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVII; 471.

⁸⁶ İmam Gazzâlî, *el-Münkız mine'd-delâl*, Yeryüzü y. , İstanbul, 2013, 71.

⁸⁷ Ferzende İdiz, *İmâm Süyûtî ve Tasavvuf*, İlahiyat Yay. , Ankara 2015, 154.

⁸⁸ Gazzâlî, *el-Münkız*, 65

Doğu meşâyihlerinden Abdulhâkîm Arvasî (ö. 1362/1943) ise tasavvufu şeriâtın bätını olarak tabir etmiştir.⁸⁹

Mutasavvıflar tasavvufun kaynağının Kur'an ve hadis olduğunu söylemiş, tasavvufa dair hemen hemen her fikir ve düşünceleri için ya âyetten ya da hadisten delil göstermişlerdir.⁹⁰

Şeyh Fethullah tasavvufla tanışmasını ve tarîkata girmesini o günün Gayda dergâhının postnişinine hitaben kaleme aldığı bir mektûbunda detaylı bir şekilde anlatmış ve tasavvufla tanışma sebebinin Ğavs-ı Hizânî olarak meşhur olmuş Seyyid Sıbğatullah Arvasî olduğunu aktarmıştır. Bu mektûbta anlattığına göre Arvasî Bitlis'e geldiği günlerden birinde annesi onu ziyarete gitmiş, Verkânisi eve geldiğinde Arvasî'nin ziyaretinden dönen annesinde değişik haller meydana geldiğine şahit olmuştur. Bunun neticesinde annesi ile aralarında şöyle bir sohbet cereyan etmiştir.

Verkânisi: Ğavsı gördün mü?

Annesi: Evet iki defa gördüm.

Verkânisi: Sende ona karşı tam bir muhabbet ve sevgi oluştu mu?

Annesi: Az bir şey dışında hayır.

Verkânisi: Neden?

Annesi: Çünkü o diğer meşâyihler gibi bize sohbet ve vaaz vermedi.

Verkânisi: Ondan herhangi bir fayda gördün mü?

Annesi: Yok vallahi sadece onu gördüğümden beri kalbim Allah sevgisi ile yanıyor ayrıca dünya ve içindekilerini artık umursamıyorum ve bir ibâdete başladığımda gaflete düşmeden huzurla tamamlayabiliyorum.

Verkânisi: Kaç yıldan beri tarîkata intisâb etmişsin?

Annesi: 18 yıldan beri.

⁸⁹ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yay. , İstanbul 2013, 22.

⁹⁰ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, 34-35.

Verkânisî: Peki bu 18 yıl zarfında şeyhinden ne gibi faydalar gördün?

Annesi: Evlatlarıma karşı sevgi ve namaz oruç ibâdetlerine daha çok rağbet etmeyi tabii...

Verkânisî: Sen 18 yıl boyunca tarîkat mensubu biri olarak elde edemediğini onun mübarek yüzüne bakarak elde etmişsin, der ve annesinin değişik bir hale bürünme sebebinin Ğavs'ı görmesi olduğunu anlar, kendi söylemi ile o andan sonra Ğavs'ın mürîdi olması yönünde kendisinde aşırı bir istek ve arzu meydana gelir. Bu sebeple sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez Hacı Bey adında bir zâtın yanına giderek ondan Ğavs'ın menkîbelerini anlatmasını ister.⁹¹

Şeyh Fethullah bu mektûbunda olayın devamını şu şekilde aktarır:

“Menkîbeleri dinledikçe bendeki aşk ve iştiyak daha da fazlalaştı. Öyle ki ben sürekli Hizan çarşısına iner ve orada yaşayan insanların hatta hayvanların hallerini gözlemlerdim. Sonuçta o yörede yaşayan insanların hepsinin şeriâta uygun yaşam sürdüren, kalblerinde Allah'ın sevgisini barındıran cezbe ehli bir toplum olduğuna kesin kanaat getirdim, hatta bazen o yöredeki hayvanların dahi cezbe ehli olduğu hayallerine kapılıyordum.

Daha sonra onu görme şerefine nail olmak için yanına gitmeye karar verdim. Tam bu arada Bitlisli merhum Süleyman Efendi (ö. 1294/1877)⁹² Ğavs'ın ziyaretine gitmek istediğini, bu sebeple Ramazan Bayramı'na kadar kendi medresesinin başında durmamı, döndükten sonrada kendisinin medresenin başında duracağını ve benim Ğavs'ı görmeye gidebileceğime dair ricada bulundu. Kendisi bu dergâhın muhip ve mürîdi olması münasebetiyle bu isteğinde haklı olduğu gerekçesiyle ricasını kırmayıp isteğini kabul ettim.

Ama Ğavs o Ramazan ayı içerisinde vefât edince onu göremediğim için aşırı bir şekilde üzüлüp pişman oldum. Bu sebeple her gece rüyamda onu görmeye başladım. Bu rüyalarımda Ğavs bana iltifat ediyor ve sanki kendisine bağlılığımı kabul ediyordu. Hatta bazen rüyamda Ğavs'ın Resul-i Kibriya (s.a.v)'nin şekline

⁹¹ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, vr. 40; Verkânisî, *Mektûbât*, 17. Mektûb, 120.

⁹² Molla Abdurrahman Melakendi'den ilmî icazetli olup Şeyh Abdurrahman Tâĝî'den hilafet almıştır. Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 189.

büründüğünü bazen de Peygamber Efendimizin (s.a.v) Ğavs'ın şekline girdiğini görüyordum. Bu rüyalarımı Ğavs'ın fenâ fi'r- resûl makamına ulaştığının bir göstergesi olarak yorumluyordum.”⁹³

Şeyh Fethullah bu mektûbunda tarîkatla tanışma hikâyesini bu şekilde aktarır, ama şeyhi olan Şeyh Abdurrahman Tâĝî'ye intisâb etme hikâyesine değinmez. Ancak farklı zamanlarda şöyle söylediği aktarılır: “Kitaplarımı bitirdikten sonra okuduğum kitaplardan hakikate ulaşma yolunun sadece zâhirî ilimler ile olamayacağını bununla birlikte tasavvuf köprüsünden geçip tasavvuf ehlinde kâmil bir mürşide intisâb etmekle mümkün olduğunu anladım. Buna binaen memlekette bulunan bütün meşâyihleri kendilerine intisâb etme gayesiyle ziyaret ettim ama bende kendilerine intisâb etmek için tam bir ihlâs ve samimiyet oluşmadı.

Bu arada Ğavsı Hizânî'yi ise ziyaret etmedim, kendi kendime onunda diğerleri gibi olacağını söyleyip belki de yüce Allah bana bu yüce makamı ve büyüklerin eteğine yapışmayı nasip etmemiştir diye düşündüm. Bu sebeple ilimle iştiğal etmenin büyük ibâdetlerden biri olması münasebeti ile ilimle iştiğal etmeye karar verdim. Çünkü insanlar benim buna kabiliyetimin olduğu görüşünde idiler ve birçok öğrenci bu sebeple bana geliyordu. Bu düşüncelerle belki hükümet tarafından resmi müderris olarak görevlendirilirim diyerek Abri köyüne gittim. Yüce Allah (c.c.) da bana bu görevi müyesser etti. Bende uzun bir süre ders vermeye devam ettim. Ta ki yüce Allah (c.c.) Ğavs hakkında iyi bir itikat ve ona karşı bir muhabbeti gönlüme yerleştirdi.”⁹⁴

Verkânîsî'nin torunu olan Şeyh Asım Ohinî bundan sonraki süreci şöyle aktarır: “Şeyh Fethullah bilmediğimiz bazı sebeplerden dolayı Gayda'ya gidemeyince tekrar Abri köyüne dönüp tedrisata devam eder. Ardından baharın gelişi ile Gayda'ya Ğavs'ın türbesine gider. Bu arada Ğavs'ın oğlu olan Şeyh Bahaddin'de (ö. 1287/1870) vefât etmiştir. Şeyh, Ğavs'a olan muhabbetinden dolayı Ğavs'ın bir diğer oğlu Şeyh Celaleddin'in (ö. 1295/1878) yanında tarîkate intisâb eder ama tarîkatın herhangi bir âdâbını uygulamaya koyulmaz, ardından tekrar Abri köyüne dönüp tedrisât faaliyetlerini devam ettirir.

⁹³ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 41; Verkânîsî, *Mektûbât*, 17. Mektûb, 121.

⁹⁴ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 41.

Daha sonra ikinci kez Ğavs'ın kabrini ziyarete gittiğinde Ğavs'ın halifesi olan Molla Halid Olekî'yi orada görür. Kendisi ile sohbet edip hâl hatır sorduktan sonra bir konuda istişare etmek istediğini söyler. Molla Halid: “Hangi konuda” diye sorunca Şeyh Fethullah: “Ben Nakşibendî tarîkatının âdâbları ile ilgilenmek istiyorum bu sebeple daha önceden Ğavsı ziyaret etmek istedim ama Yüce Allah (c.c.) bana bu yüce nimeti nasip etmedi. Şunu bilmeni isterim ki eğer Allah (c.c.) bana hidâyet olmayı ve hidâyete vesile olmamı nasip edecekse geçmişte ona karşı olan sevgi ve muhabbetimden dolayı ancak Ğavs'ın halifelerinden birine intisâb etmemle bu mümkün olacaktır. Şu an seninle Şeyh Abdurrahman Tâĝî arasında tereddütte kalmışım, bana hakkımda hayırlı olacak olana dair bir işaret göster”, diyerek cevap verir.

Bunun üzerine Molla Halid: “o zaman bu mühim mesele için abdest alıp istihare edelim” der ve ardından abdest alıp birlikte mescide girerek istihare namazı kıldıktan sonra kıbleye yönelirler. Şeyh Fethullah bu anı şöyle anlatır: “Ben Molla Halid'in arkasında aynı onun durduğu şekilde durdum ve manevî âlemde şunları müşâhede ettim. Sanki ben kızartılmış bir kaz olarak allame üstadın elinde duruyordum. Bu esnada üstad-ı azam bir şahin gibi gelip beni onun elinden kapıp götürdü, ben bu gördüklerimden korktum ve bu korkuyla başım allamenin sırtına düştü, bunun üzerine bana dönüp Şeyh Abdurrahman seni kaptı ona git sen onun avısın ona git ve tam bir teslimiyet ile ona intisâb et diyerek beni Şeyh Abdurrahman'a yönlendirdi.” Verkânisî, bu olayın akabinde Norşin'e gidip Şeyh Abdurrahman Tâĝî'ye intisâb edip tarîkata girerek bu yolda seyr-û sülûk etmeye başlar.⁹⁵

1.4.2. Tarîkatı

Şeyh Fethullah Verkânisî bölgede hakim olan Nakşibendiyye Tarîkatı'nın Halidiyye koluna mensuptur. Şah-ı Nakşibendî olarak meşhur olmuş Hâce Muhammed Bahaeddin Nakşibendî'ye (ö. 791/1389) nispetle bu adı alan tarîkatın kaynağı silsile yoluyla Hz Ebubekir'e, (ö. 13/634) ondan da Peygamber Efendimiz'e

⁹⁵ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 41-42.

dayandırılmaktadır.⁹⁶ Bununla birlikte tarîkatın usul ve esaslarının oluşmasında en büyük etki sahibi olması hasebiyle tarîkat Şah-ı Nakşibendî'ye nispetle Nakşibendiyye Tarîkatı, Nakşîlik, Nakşî tarîkatı gibi unvanlarla şöhret bulmuştur.

Hâce Muhammed Bahaeddin'e Nakşibend denilmesinin sebebi olarak kaynaklarda Allah'ı çokça zikretmesine binaen kalbinin dış tarafında Allah lafz-ı celalinin ortaya çıkması veya peygamber Efendimizin mübarek elini onun kalbinin üzerine bırakması gibi farklı rivâyetler bulunmaktadır.⁹⁷

Nakşibendiyye Tarîkatı, Şah-ı Nakşibendî'den önce Hz Ebubekir'den Bâyezîd-i Bistâmî'ye (ö. 234/848) kadar ki süreç içerisinde Sıddîkiye, Bâyezîd-i Bistâmî'den Abdülhalik Gucdüvânî'ye (ö. 617/1220) kadar Tayfuriyye, Gucdüvânî'den sonraki süreç içerisinde ise Hâcegâniye olarak anılmış, Şah-ı Nakşibendî'den sonra Ubeydullah Ahrâr'la (ö.895/1490) başlayan dönemde Ahrârîye, İmâm-ı Rabbânî (ö. 1034/1624) ile başlayan dönemde Müceddidiye veya Mazhariyye son olarak Mevlana Halid-i Bağdâdî ile başlayan süreçte Halidiyye olarak anılmış. Daha sonraki dönemlerde ise Nakşibendiyye ismi daha ön plana çıkmış⁹⁸ özellikle bölgemizde Nakşibendilik tarîkat Halidilik ise bir kolu olarak kabul görmüştür.

Nakşibendî tarîkatı denildiğinde akla gelen hususlardan biri de bu tarîkatın sekiz prensibidir. Şah-ı Nakşibendî'den önce Abdülhalik Gucdüvânî tarafından ortaya koyulan⁹⁹ bu prensipler tarîkatın temel esasları olarak kabul edilmiştir. Literatüre Farsça olarak geçmiş olan bu prensipleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Huş der dem: Nefes alıp verdiğinde aklı muhafaza etmek anlamında olan bu prensipten gaye, kişinin her anında kalbinin Allah (c.c.) ile birlikte olması ve bir an bile bundan gafil olmamasıdır.¹⁰⁰

⁹⁶ Muhammed Ahmed Darnîka, *et-Tasâvvufu'l-islâmî et-Târîâtü'n-nakşibendiyye ve â'lamuha*, Cerusburs Yay., "trs.", s. 10.

⁹⁷ Abdurrahman Muhammed Said Dimeşkî, *et-Târîkâtü'n-Nakşibendiyye*, nşr. Mevkîu'l-Furkân Yay., "trs.", s. 9.

⁹⁸ Hani, Abdulmecid b. Muhammed, *el-hedâiku'l-verdiyye fî hakâiki ecillâi'n-nakşibendiyye*, Cihan matbaacılık, İstanbul, 1878, 8-9.

⁹⁹ Darnîka, *et-Tasâvvufu'l-islâmî*, 25.

¹⁰⁰ Darnîka, *et-Tasâvvufu'l-islâmî*, 25.

Nazar ber kadem: Yürürken önüne bakmak anlamını taşıyan bu terim, Nakşibendî geleneğinde kişinin tevazu gereği başını önüne eğerek yürüyüp, kibirli olanların özelliği olan başını kaldırarak yükseğe bakmaktan imtina etmesi gerektiği anlamında kullanılmıştır.¹⁰¹

Sefer der vatan: Lafzi olarak kişinin memleketinde olduğu halde seferde olması anlamına gelen bu prensibi Nakşibendî meşâyihler iki farklı şekilde yorumlamışlardır.

a) Kişinin bir mürşîd-i kâmile ulaşma gayesi ile kendi memleketini terkedip kâmil mürşîde ulaşmaya kadar memleket memleket dolaşması.

b) Seyr-û sülûk eden birinin heva ve hevesini terk ederek, kötü davranışlarından arınarak güzel ahlak ilkesi çerçevesinde iyi huylar edinmesi.¹⁰²

Halvet der encümen: Bu prensip Nakşibendiler tarafından sâlik, zahiren toplum içinde olduğu halde kalben rabbi ile olup insanlardan kopuk olması anlamında kullanılmıştır.¹⁰³

Yâd kerd: Zikir anlamına gelen bu terimden Nakşibendiler, mürîdin nefy-ü isbât zikrini aksatmaması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁴

Baz geşt: Bu prensip, Nakşibendiler tarafından “ilahî ente maksudî veridâke matlubî” zikrini söylemek anlamında kullanılmıştır.¹⁰⁵

Nigah daşt: Kalbi muhafaza etme anlamına gelen bu terimi Nakşibendiler, sâlikin kalbini kötü düşüncelerden koruyarak muhafaza altına alması olarak anlamlandırmıştır.¹⁰⁶

Ya daşt: Nakşiliğin 8. Prensibi olan bu terimi tarikat erbabı, mürîdin yapılan zikirlerle birlikte kalbini lafız ve hayallerden arındırıp, sırf vacibu'l-vücûd olan yüce Allah'a yönlendirmesi olarak yorumlamışlardır.¹⁰⁷

¹⁰¹ Darnîka, *et-Tasâvvufu'l-islâmî*, 25.

¹⁰² Darnîka, *et-Tasâvvufu'l-islâmî*, 25.

¹⁰³ Darnîka, *et-Tasâvvufu'l-islâmî*, 26.

¹⁰⁴ Darnîka, *et-Tasâvvufu'l-islâmî*, 27.

¹⁰⁵ Darnîka, *et-Tasâvvufu'l-islâmî*, 27.

¹⁰⁶ Darnîka, *et-Tasâvvufu'l-islâmî*, 27.

Şah-ı Nakşibendî bu sekiz prensibe 3 prensip daha ekleyerek tarîkat usul ve esaslarını kemale erdirmiştir.¹⁰⁸ Bu prensipler aşağıda zikredilen şekildedir.

Vukuf-i Zamani: Nakşibendiler bu terimi müridin zamanın geçip gittiğinin farkında olarak içinde bulunduğu zaman dilimini iyi değerlendirmesi şekliyle ifade etmişlerdir.¹⁰⁹

Vukuf-i Adedi: Kişinin zikir ve evrâdını irad ederken, sayısından haberdar olup ne kadar zikrettiğinin farkında olması olarak yorumlanır. Bu durum tarîkat erbabı tarafından ledunni ilmin ilk derecesi olarak kabul edilir.¹¹⁰

Vukuf-i Kalbî: Nakşibendiler bu kavramı Zâkir'in zikrettiği Yüce Mevla'sına tüm kalbî ile yönelip onu murakabe etmekten bir an bile geri kalmayarak, Rabbi dışında hiçbir şeye iltifat etmeme hali olarak yorumlamıştır.¹¹¹

Nakşibendiyye Tarîkatı, sünnet-i seniyyeye azami derecede önem veren ve bidat ve hurafelerden kaçınan bir geleneğe sahiptir. Ayrıca fıkıhta azimet olarak nitelendirilen amellerde zor olanı tercih edip ruhsatlardan da kaçınma konusu da yine bu tarîkatın öne çıkan usullerindedir.

1.4.2.1. Nakşibendiyye Tarîkatının Anadolu'da Yayılışı

Önceleri Asya/Ortadoğu bölgesinde şöhret kazanıp yaygınlaşan Nakşibendilik, İmâm-ı Rabbânî döneminde Hindistan'da geniş bir muhit tarafından kabul görmüştür. Osmanlı İmparatorluğunun revaçta olduğu Fatih Sultan Mehmet Han döneminde Şeyh Ubeydullah Ahrâr'ın halifesi Molla İlahî (ö. 896/1491) aracılığıyla Anadolu'ya giriş yapan bu tarîkat, Molla İlahî'nin halifesi olan Emir Ahmet Buharî'nin (ö. 922/1516) eliyle Anadolu'da yaygınlaşmıştır.¹¹² Daha öncesinde Şah-ı Nakşibendî'nin halifesi Hâce Rükneddin Mahmut Buharî'nin Anadolu'ya gelip Amasya'da 807/1404 yılında tekke kurarak bu tarîkata öncülük

¹⁰⁷ Darnîka, *et-Tasâvvufu'l-islâmî*, 28.

¹⁰⁸ Darnîka, *et-Tasâvvufu'l-islâmî*, 25.

¹⁰⁹ Darnîka, *et-Tasâvvufu'l-islâmî*, 24.

¹¹⁰ Darnîka, *et-Tasâvvufu'l-islâmî*, 24.

¹¹¹ Darnîka, *et-Tasâvvufu'l-islâmî*, 24.

¹¹² Ramazan Muslu, *Anadoluda Tasavvuf Yolları*, 1. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, 96; Bekçi, *Tâgî ve Tasavvufî Görüşleri*, 5.

ettiği de söylenmektedir.¹¹³ Bununla birlikte yaygınlaşma dönemi Molla İlahî'nin aracılığıyla olmasından ötürü olacak ki, tarikatın da Anadolu'ya ilk gelişi ona nispet edilmektedir.

Tarîkatın Anadolu'nun doğu ve güneydoğu bölgelerine ise Şeyh Muhammed Firakî ve Halid el-Cezeri aracılığı ile giriş yaptığı bilgisi¹¹⁴ doğru olmakla birlikte Halidiyye adıyla bu bölgelerde Mevlana Halid'in halifesi Seyyid Abdullah Nehri (ö. 1228/1813) ve onun yeğeni Seyyid Taha Nehri ile birlikte nam saldığını söyleyebiliriz.¹¹⁵ Seyyid Taha Nehri'den sonra halifesi Ğavs Seyyid Sıbgatullah Arvasî bu tarîkatın yaygınlaşmasına büyük katkılar sunmuş, onun yetiştirdiği halifelerden ve müellifimizin da şeyhi olan Şeyh Abdurrahman tarafından hem ilim merkezi olarak faaliyet gösteren hem de tarîkat tekkesi olarak hizmet eden çift yönlü Doğu Anadolu'nun en güçlü dergâhı kurulmuştur. Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin halifesi olan müellifimiz Şeyh Fethullah Verkânisi'nin ilmî kişiliği ve tasavvufa olan bağlılığı sayesinde bölgede, ülkede hatta ülkemiz sınırları dışında tanınan bir şahsiyet olmuş, bunun sonucunda Nakşibendilik, Verkânisi'nin aracılığıyla Anadolu'nun sınırlarını aşarak farklı bölgelerde yaygınlaşmaya başlamıştır.¹¹⁶

Verkânisinin tarîkatına bu denli bağlılığı ve yaptığı hizmetleri onun tanınmasına ve isminin günümüze kadar gelmesine vesile olmuştur.

Verkânisi'ye Nakşibendi geleneğinde genellikle toplu ve halka şeklinde icra edilen bir zikir çeşidi olan Hatme-i Hacegân'da şu şekilde yer verilmiştir:

شيخ الشريعة وشهباز الطريقة وبرهان الحقيقة الفاني في الله والباقي بالله المعتصم بحبل الله مولانا
حضرة الشيخ فتح الله

(Şeyhi'ş-Şerîati ve şebbâzi't-tarîkati ve burhâni'l-hakîkati el-fânî fillâh ve'l-bâkî billâh el-mü'tasîmi bi hablillâh Mevlânâ Hazreti eş-Şeyh Fethillâh)

¹¹³ Bekçi, *Tâğî ve Tasavvufî Görüşleri*, 8; Osman Türer, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarikâtların Genel Dağılımı" *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2005, 229.

¹¹⁴ Abdurrahman Memiş, *Halid-i Bağdadi Hayatı, Eserleri, Halifeleri ve Anadolu'da Halidilik*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1998, 185.

¹¹⁵ Memiş, *Halid-i Bağdadi*, 185.

¹¹⁶ Abdulcebbar Kavak, *Mevlana Halid-i Nakşibendi ve Halidilik*, Nizamiye Akademik Yay., İstanbul, 2016, 309-310. Bekçi, *Tâğî ve Tasavvufî Görüşleri*, 9.

Şeriât ilminin büyüğü, tarîkat ilminin kahramanı ve hakikat ilminin rehberi fenâ fillah makamına ulaşan ve baki billah olan Allah'ın ipine sımsıkı sarılan efendimiz, hazret-i Şeyh Fethullah.

1.4.3. Tarikat Şeyhi

Verkânisi'nin tarîkat şeyhi Şeyh Abdurrahman Tâğî'dir. Tâğî, Siirt ilinin Şirvan ilçesine bağlı Mavit¹¹⁷ köyünde 1241/1831 yılında dünyaya gelmiştir.¹¹⁸ Babasının görev icabı ikamet ettiği Tağ köyüne nispetle Tâğî denilen Şeyh Abdurrahman, Verkânis köyüne gerçekleştirdiği bir ziyaret sonrasında Seyda unvanıyla¹¹⁹ da anılmaya başlanmıştır.¹²⁰

Babasının adı Molla Mahmud olup âlim ve takvâ bir zât olarak bilinirdi. Bu zât dinî hizmet ve tedrisât faaliyetlerinde bulunmak için gittiği Hizan ilçesinin İspayert¹²¹ nahiyesine bağlı Tağ köyünde nahiyenin emiri olan Abdi Beyin dikkatini cezbeder. Onun ilmî kişiliği ve tasavvufî yaşantısına hayran kalan nahiyeye emiri eşi ile birlikte ona bir medrese inşa edip her türlü imkânı uğruna seferber ederler.¹²²

Annesi Meyasin Hanım ise seyyide bir hatun olup soyu Hz. Hüseyin'den Peygamber Efendimize (s.a.v) dayanan Mevla Muhammed'in kızıdır.¹²³

Daha küçük yaşlarda ilmî eğitim almaya başlayan Tâğî, İslâmî bir terbiye ile yetişerek akranlarından farklı bir şekilde olgun bir birey olarak görünmeye başlamıştır. Babasının yanı sıra Molla Abdussamet el-İroni es-Spayirtî, Molla Muhammed Diyâuddîn Arvasî, Molla Abdulkahhar en-Nemiri el-Hizânî, Molla Abdurrahman el-Hizânî et-Tillî el-Melekandi gibi yörenin bilinen âlimlerinin

¹¹⁷ Yeni adıyla Pirinçli <https://nisanyanmap.com/>. Erişim: 22.04.2019.

¹¹⁸ Muhammed Diyâuddîn Norşinî, *Risâletü'n fî Tercemeti Âbâihî* (*el-Kelimatü'l-kudsiyye li's-sâdat-i'n-nakşibendiyye* adlı yzm. eser bünyesinde, şahsi kütüphanemizde), 294.

¹¹⁹ Rivayet edildiğine göre Tâğî, irşad için Verkânis köyüne gittiğinde, sonradan halifesi olacak Şeyh Fethullah Verkânisi'nin dedesi Şeyh Muhammed'in kabrini ziyaret ederken, kabirdeki zat kendisine “seyda” diye hitap eder. Bundan sonra artık halife ve müridleri arasında “seyda” lakabıyla anılmaya başlar. Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, vr. 35.

¹²⁰ İbrahim Baz, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergahı ve Şeyh Abdurrahman Tâğî” , *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 34, 2015, 75.

¹²¹ Yeni adı Sürücüler. <https://nisanyanmap.com/>. Erişim: 22 04.2019.

¹²² Bekçi, *Tâğî ve Tasavvufî Görüşleri*, 11.

¹²³ Bekçi, *Tâğî ve Tasavvufî Görüşleri*, 11.

yanında ilmî tedrisât alan Tâğî, ilimde kemale eriştikten sonra babası için inşa edilen Tağ köyündeki medresede ilmî tedrisât vermeye başlamıştır.¹²⁴

Daha sonra ilâhî aşkı elde etmek için bir arayış içerisine giren Tâğî, farklı meşâyîhlere intisâb ederek manevî boşluğunu doldurmaya çalışmış, bir türlü istediği maneviyatı elde edemeyen Şeyh Abdurrahman, sonunda aradığı manevî gıdayı Seyyid Sıbğatullah el-Arvasî'ye intisâb ederek elde etmiştir.¹²⁵ Seyr-ü sülûkünü Arvasî'nin yanında tamamlayıp ondan halifelik alan Tâğî, şeyhinin vefâtından sonra bir süre onun yerine Gayda köyünde postnişinlik vazifesini sürdürmüş, ardından asıl memleketi olan Şirvan ilçesine bağlı bir köye taşınıp irşâd faaliyetlerini buradan sürdürmüştür. Daha sonra istişareler sonucu Norşin beldesinde dergâh kurma kararı alan şeyh, tahmini olarak 1875 yılında Norşin'deki dergâh ve medresenin ilk temellerini atmıştır.¹²⁶ Burada yürüttüğü ilmî ve tasavvufî hizmetler sonucunda birçok talebe ve 20'ye yakın halife¹²⁷ yetiştiren Şeyh Abdurrahman bu süre zarfı içerisinde halife ve talebeleri ile birlikte hac farızasını ifâ etmiştir.¹²⁸ İlmî ve tasavvufî hizmetinin yanında topluma yararlı hiçbir hizmetten kaçınmayan Tâğî, Murat Nehri üzerinde iki köprü yapımına ön ayak olmuş ve bunun neticesinde Osmanlı İmparatorluğu tarafından 3. rütbeden Mecidî nişanı ile taltif edilmiştir.¹²⁹

1877-1878 yıllarında başlayan Rus istilasına karşı halife ve müridlerini de yanına alarak savaşan Tâğî, ayrıca bölge halkının da bu istilaya karşı durmaları gerektiğini, cihadın farz-ı âyn olduğunu söyleyerek teşvik etmiştir.¹³⁰

Hayatını ilme ve tasavvufa adayan Şeyh Abdurrahman, yaklaşık olarak on sekiz yıllık irşâd hizmetinden sonra 1304/1886 yılında rebü'l-evvel ayının 22'sine denk gelen bir perşembe gününde 57 yaşında Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur. Kabri Norşin'de kurduğu dergâhın güneyinde Norşin'e hâkim bir tepenin üstündedir.¹³¹

¹²⁴ Baz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e...*, 12.

¹²⁵ Bekçi, *Tâğî ve Tasavvufî Görüşleri*, 21.

¹²⁶ Bekçi, *Tâğî ve Tasavvufî Görüşleri*, 24.

¹²⁷ Halifeleri hakkında bkz. Bekçi, *Tâğî ve Tasavvufî Görüşleri*, 28-33.

¹²⁸ Ohinî *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 48.

¹²⁹ Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye*, 118.

¹³⁰ Bekçi, *Tâğî ve Tasavvufî Görüşleri*, 17.

¹³¹ Bekçi, *Tâğî ve Tasavvufî Görüşleri*, 20.

1.4.4. Tarikat Silsilesi

Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin tarikat silsilesi şu şekildedir.

Hz. Muhammed (s.a.v) (ö.10/632)

Hz. Ebû Bekir Sıddık (r.a.) (ö. 13/634)

Selmân-ı Fârisî (r.a.) (ö. 36/654)

Kasım b. Muhammed b. Ebû Bekir Sıddık (r.a.) (ö. 107/725)

Ca'fer-i Sâdık b. Muhammed el-Bâkır (r.a.) (ö. 148/765)

Şeyh Ebû Yezîd Tayfûr Bistâmî (Bâyezîd-i Bistâmî) (ö. 234/848)

Ebû'l Hasan Ali el-Harakânî (ö. 424/1033)

Ebû Ali el-Fadl el-Fârmedî (ö. 477/1084)

Ebû Ya'kûb Yûsuf el-Hemedânî (ö. 535/1140)

Şeyh Abdülhalik-i Gucdüvânî (ö. 617/1220)

Şeyh Arif er-Rivgerî (ö. 634/1237)

Şeyh Mahmud-i el-incîr el-Fağnevî (ö. 684/1286)

Hoca Azîzân Ali er-Râmitenî (ö. 710/1321)

Şeyh Muhammed Baba es-Semmâsî (ö. 736/1336)

Seyyid Emîr el-Külâl (ö. 772/1370)

Şâh-ı Nakşibendi Muhammed Bahâuddîn el-Buhari (ö. 791/1389)

Alâuddîn el-Attâr (ö. 802/1400)

Ya'kûb el-Çerhî (ö. 851/1447)

Hâce Ubeydullah el Ahrâr (ö. 895/1490)

Muhammed ez-Zâhid (ö. 935/1529)

Derviş Muhammed es-Semerkindî (ö. 970/1562)

Muhammed Hâcegî el-İmkenegî (ö. 1008/1599)

Muhammed Bâkî Billâh (ö.1012/1603)

İmam Rabbânî Ahmed es-Serhendî (ö.1034/1624)

Muhammed Ma'sûm es-Serhendî (ö. 1079/1668)

Muhammed es-Serhendî (ö. 1095/1684)

Seyyid Nur Muhammed el-Bedvânî (ö. 1134/1722)

Mirza Can-ı Cânân Mazhar (ö. 1195/1781)

Şeyh Abdullah ed-Dehlevî (ö. 1240/1824)

Diyâuddîn Zu'l-Cenâheyn Halid-i Bağdadi (ö. 1242/1826)

Seyyid Taha en-Nehri-el-Hakkâri (ö. 1269/1853)

El-Ğavsul-Azam Seyyid Sıbgatullah el-Arvasî (ö. 1287/1870)

Şeyh Abdurrahman et-Tâgî (ö. 1304/1886)

Şeyh Fethullah el-Verkânîsî el-Faruki (ö. 1317/1899)

1.4.5. Halifeleri

Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin tarikat alanındaki halifeleri şunlardır:

1. Şeyh Muhammed Diyâuddîn

1272/1856 Yılında Hizan'a bağlı İspayert nahiyesinin Üsb¹³² köyünde dünyaya gelen¹³³ Şeyh Diyâuddîn, müellifimizin şeyhi olan Tâgî'nin oğludur. Küçük yaşlarda babasının eğitim ve terbiyesinden geçen Şeyh Diyâuddîn, medrese usulü derslere Siirt'e bağlı Halenze köyünde Molla Mustafa Halenze-i el-Bedevî'nin yanında başlar. Ardından Şeyh Fethullah'ın yanına giderek ilmî tedrisatına onun

¹³² Köyün yeni adı Doğrular. <https://nisanyanmap.com/>. Erişim: 12.05.2019.

¹³³ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 124.

yanında devam edip ondan icâzet alır.¹³⁴ Tasavvufî eğitimine ise ilk olarak babası Tâgî'nin yanında başlayan Şeyh Diyâuddîn, babasının vefâtına müteakip onun vasiyeti üzerine Şeyh Fethullah'a intisâb edip ondan halifelik alır.

Tasavvuf tarihinde çok az rastlanılacak bir şekilde, daha mürşîdi hayatta iken irşâd faaliyetlerine başlayan Şeyh Diyâuddîn, bu süre içerisinde birçok kişiyi halifelik kıvamına ulaştırır. Hatta bir keresinde yanında amel eden Şeyh Şihâbuddîn et-Tillî adındaki bir zâta halifelik vermek istediğini şeyhine arz eder, ama şeyhi sonbaharı beklemesini isteyerek bu isteğini geri çevirir. Bu süre zarfında şeyhi Hakk'ın rahmetine kavuşur.¹³⁵

Nakşibendîyye Tarîkatı'nın postnişini olarak irşâd hizmetlerine devam eden Şeyh Diyâuddin, 10 yılı şeyhinin sağlığında olmak üzere toplamda 34 yıl irşâd hizmetlerini sürdürür. Şeyh Diyâuddîn, bu süre zarfında birçok talebe ve halife yetiştirir.¹³⁶

1914 yılında başlayan Rus istilasına karşı halife ve öğrencileri ile birlikte milis bir kuvvet oluşturan Şeyh Diyâuddin, bu savaşta büyük kahramanlıklar göstermiş, savaşın bitiminde Norşin'de bir top mermisinin infilak etmesi sonucu sağ kolundan yaralanmıştır. Şeyh, Bitlis Hastanesi'nde tedavî altına alınmış ama kolu çok hasar gördüğü için vücudunun diğer kısmına zarar vermemesi için kesilmiş,¹³⁷ bunun neticesinde o günün Osmanlı padişahı olan Sultan Reşat kendisine bir takma kol ve gösterdiği örnek mücadeleye karşın beşinci rütbeden bir mecidiye nişanı ve gümüş muharebe liyakat madalyası göndermiştir.¹³⁸ Hastanede tedavî gördüğü esnada Mustafa Kemal Atatürk'te Şeyh Diyâuddîn'i ziyaret etmiş. Bu esnada Şeyhin yanında bulunan Şeyh Fethullah'ın damadı Van müftüsü Molla Ömer, Şeyh ile Mustafa Kemal arasında tercümanlık yapmıştır. Şeyh, Molla Ömer'den Atatürk'e şu sözleri söylemesini istemiştir: *“Ben onun gözlerinde büyük bir liderlik görüyorum, o*

¹³⁴ Ömer Tayfur Yücel, *Şeyh Muhammed Diyâuddin'in Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2015, 5.

¹³⁵ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 103.

¹³⁶ Bülent Akot, “Norşin Medresesinin Yetiştirdiği Mutasavvıflar”, *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmi İlimler Uluslararası Sempozyumu*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013, 209.

¹³⁷ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 119.

¹³⁸ Yıkılmaz, *Verkânisi ve Fetvâlarının Tetkiki*, 35.

liderliđi elde ettiđi zaman İslâm dininin emirlerine dikkat etsin.”¹³⁹ Mustafa Kemal Atatürk bu ziyarete dair hatıra defterine Őu notu dūŐmüŐtūr: “Őeyh Hazret ki bir kolunu kesmiŐler onunla gōrūŐtüm.”¹⁴⁰ Ayrıca Mustafa Kemal Atatürk daha sonra kendisine bir mektūb gōndererek yaptığı hizmetlere karŐın kendisine teŐekkūr etmiŐtir.¹⁴¹ 1342/1924 yılında vefât eden Őeyh, NorŐin’de babası Tâđi’nin yanına defnedilmiŐtir.

2. Şeyh Seyyid Hasan

Seyyid Sıbgatullah Arvası’nin ođlu olan Őeyh Hasan iĉin tasavvufun melamet vasfını kendinde barındıran bir zât olduđu sōylenir. Őyle ki sūrekli eski giysiler giyinip yakasını aĉık bırakır, elbisesinin yerde sūrūnmesine gōz yumardı. Būyūk-kūĉūk, erkek-kadın demeden herkes ile ŐakalaŐırdı. Hatta bir defasında Bitlis’e yeni atanan bir valinin Arvası ailesinin mal varlıđının ĉok olduđuna, dūnya nimetleri iĉerisinde zevk-u sefa sūrđüklerine, bununla birlikte devlete herhangi bir vergi vermediklerine dair bir sōylenti iŐitir. Buna binaen gidip durumu yerinde

¹³⁹ Ohinî, *Birketü’l-kelimât*, vr. 120.

¹⁴⁰ Őükrü Tezer, *Atatürk’ün Hatıra Defteri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, 71.

¹⁴¹ Mustafa Kemal Atatürk bu mektubunda Őeyh demiŐtir. NorŐinli MeŐâyih-i İzâmdan Őeyh Diyâuddîn Efendi Hazretlerine Faziletlu Efendim, Zât-ı fâdilânelerinizin Harb-ı Umûmî’nin imtidâdınca Osmanlı Ordusuna ifâ eylemiŐ olduđunuz hidemât-ı bergüzîdelerine ve makâm-ı muallâ-yı Hilâfet ve Saltanata gōstermiŐ olduđunuz ravâbıt-ı kalbiyelerine yakından muttali’ bulunuyorum. Bu sebeple zât-ı âlinize kalben pek būyūk hūrmetim vardır. Bugūn makâm-ı Hilâfetin, Saltanât-ı Osmâniye’nin ve vatan-ı mukaddesimizin dūŐmanlarımız tarafından nasıl rencide edilmekte ve vilâyât-ı Őarkiyemizin Ermeniler’e hediye edilmesinde ısrar olunmakta olduđu ma’lûm-ı ârifânelerdir. Millete istinad etmeyen İstanbul’daki hūkümet-i merkeziye bütūn bu dūŐman taaddileri karŐısında âciz ve nâĉiz kalarak hukūk-ı millet ve memleketi mūdafaâ edememekte olduđu tahakkuk etmiŐtir. Bu sebeple milletimizin mevcūdiyetini ve vahdetini bütūn cihâna gōstermek ve hukukumuzun ‘indi ve Őahsi kararlarla imhasına müsaade edemeyeĉimiz anlatmak maksadıyla senâverleri resmî makâm ve sıfatımdan tecerrüd ederek milletin iĉinde ve milletle beraber ĉalıŐmaktan baŐka ĉare gōremedim ve derhal askerlikten istifâ ettim. Vekâyi-i elîme te’siriyle her tarafta teŐekkūr eden millî ve vatanî cem’iyetlerin murahhaslarından mūrrekkeb olmak üzere Erzurum’da in’ikâd eden bir kongre ile“ Őarkî Anadolu Mūdafaâ-yı Hukūk Cem’iyeti “ teŐekkūr etti ve vahdet-i milliyemizi dahil ve hârice karŐı temsil eylemek üzere bir hey’et-i temsiliye Kabul edildi. Bu hususâta dair beyânnâme ve nizâmnâmelerden zât-ı ulyânıza takdîm ediyorum. Zât-ı fâdilâneleri cem’iyetimizin en muhterem a’zâsından bulunduđunuz cihetle istihsâl-i maksad-I mukaddes iĉin cümlece müsellemlen olan himmet ve gayretlerinin teŐkîlâtımızın o havâlice tesri’i husûlüne ve muzır dūŐman telkinâtının izâlesine masrūf olacađına mutmainim. Birkaĉ güne kadar Garbî Anadolu ve Rumeli’nin bilcümle vilâyâtından gelmekte olan murahhaslarla da umûmî bir kongre sivas’ta akdolunacaktır. Cenâb-ı Hakk’ın avn-u inâyeti ve Peygamber-i ZıŐânımız’ın feyz u Őefaati ile umûm milletimizin bir noktada mūttahid olduđunu ve hukukunu muhafaza ve mūdafaaya kadir olduđunu cihâna gōstereĉiz. Karîben Meclis-i Meb’usânımızı aĉtırmak ve millete müstenid kuvvetli bir hūkümeti mevki-i iktidâra geĉirerek selâmet-i vatani te’mîn eylemek müyesser olacaktır. Muhabbet ve hūrmetlerimin kabulünü ricâ ve o havâlideki bilcümle vatandaşlarıma selâmlar ithâf eylerim Efendim Hazretleri. Sâbık Üĉüncü Ordu MūfettiŐi. Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, M.E. Basımevi, İstanbul, 1973, III; 942-943.

görmek ister. Dergâha gittiğinde kapıda karşılaştığı Şeyh Hasan'ın kıyafetinin söylentilerin tersini işaret ettiğine şahit olunca bende benden öncekiler gibi bu aile mensuplarına gereken kolaylığı sağlayacağım der ve sonrasında sözünü tutup gereken kolaylığı sağlar.¹⁴²

Gayda'da medfûn bulunan Şeyh Hasan, Şeyh Fethullah'tan hilafet aldıktan sonra bir süre Gayda dergâhının irşâd faaliyetlerini sürdürmüştür.¹⁴³ Türbesi Gayda'da bulunan Şeyh Hasan'ın vefât tarihi ise bilinmemektedir.

3. Şeyh Abdulgaffar

Seyyid Sıbgatullah Arvasî'nin kardeşi olan Molla Abdulgaffar'ı Mezên'in torunu olan bu zât aynı zamanda Arvasî'nin damadıdır. Babası Seyyid Hacı Şeriftir. Halk arasında dedesinin de adı Molla Abdulgaffar olduğu için Molla Abdulgaffar'ı Bêcuk olarak nam salan şeyhin, ilim ve belagatta çok üst düzeyde olduğu aktarılır. Şeyhine tam bir samimiyetle teslim olan Şeyh Abdulgaffar, Verkânisî'nin vefâtından sonra ayrılık acısının verdiği ızdırıp ve hüzünden dolayı şeyhinin kabrini ziyarete gidememiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar'a karşı savaşımlar arasında yer alan şeyh bu savaşta şehit olmuştur.¹⁴⁴

Şimdilerde Van ilimizin Erciş ilçesinde ilmi hizmetleri sürdüren Seyyid Hasan Arvasî bu mübarek zâtın ikinci kuşak torunu olup dedesinden kalan tasavvufî geleneği de sürdürmeye devam etmektedir.¹⁴⁵

4. Molla Ahmet Karakoyî

Şeyh Fethullah'ın kendisi hakkında, eğer zamanımızda halis bir Nakşibendi varsa o da budur, dediği Molla Ahmet, şeyhinin kendisine hilafet icazetini vermek istemesi üzerine başta kabul etmemiş ama daha sonra yanlış anlaşılmalara mahal

¹⁴² Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 32.

¹⁴³ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 32.

¹⁴⁴ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 99-100.

¹⁴⁵ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 100.

vermemek için bu icazeti kabul etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Mardin'in Gercüş ilçesine giden şeyh burada vefât etmiştir.¹⁴⁶

5. Molla Ömer Horosî

Çalışmamızda yer verdiğimiz Verkânîsî'nin eserleri bölümünde Mektûbat adlı eserin içeriği ile ilgili kısımlarda da görüldüğü üzere bu zât sürekli şeyhi Verkânîsî'ye mektûblar göndermiş, hemen her konuda kendisine danışmış ve bir nevi şeyhinden habersiz bir adım bile atmamıştır. İlmi icazetini de Şeyh Fethullah'dan alan bu zât son zamanlarında Van şehrimizde ikamet etmiş ve şeyhinin vefâtından kısa bir süre sonra burada vefât etmiştir. Verkânîsî, *Menasikul Hac* adlı eserini bu halifesi hac yolculuğuna çıkacağı zaman kendisinden böyle bir risâle talep etmesi üzere kaleme almıştır.¹⁴⁷

6. Molla Hasan Âdemi

Hakkında çokça bilgi olmayan bu halifesinin önce Şam'a daha sonra Medine-i Münevvere'ye gidip oraya yerleştiği ve burada vefât ettiği söylenmektedir.¹⁴⁸

1.4.6. Ohin Dergâhını Kurması

Verkânîsî, şeyhinin vefâtından sonra bir müddet Norşin Dergâhı'nda irşâd faaliyetlerini sürdürmüştür. Ardından pirdaşı Şeyh Muhammed Sami'nin tavsiyesi üzerine şeyhinin oğlu olan halifesi Şeyh Muhammed Diyaüddin'in önünü açmak amacıyla 1890 yılında bölgenin tanınan aşiretlerinden olan Parsing aşiretinin daveti üzerine Bitlis'in Mutki ilçesine bağlı Ohin köyüne gidip orada yeni bir dergâh ve medrese kurmuştur.¹⁴⁹ 4 yıl burada ilmî ve tasavvufî hizmetleri sürdüren Şeyh Fethullah, maddî ve fiziki imkânların kısıtlılığı sebebiyle burada fazla kalamamış, asıl memleketi olan Verkanis köyünden gelen bir davet üzerine oraya gitmek için yola çıktığında Bitlis'teki müridlerinin ve halifesi Şeyh Diyaüddin'in ısrarları neticesinde Bitlis'te kalıp orada bir medrese ve dergâh inşa ettirerek hizmetlerini sürdürmüştür. Bununla birlikte yaz aylarında Ohin bölgesinde bulunan Tırnaşın

¹⁴⁶ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 101.

¹⁴⁷ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 102

¹⁴⁸ Ohinî, *Bir ketü'l-kelimât*, vr. 102.

¹⁴⁹ Baz, *Şeyh Asum Ohinî*, 28.

köyüne gidip ilmî faaliyetlerini burada sürdürerek bir nevi Ohin Dergâhı'nın idamesini sağlamıştır.¹⁵⁰

Medrese ve dergâhların kapatılma sürecinde Şeyh Fethullah'ın Bitlis'teki tekkesinde hizmetlerini devam ettirmede zorluklarla karşılaşan oğlu Şeyh Alâuddîn, imkânların kısıtlılığına rağmen hizmetlerin daha iyi yürümesi için babasının kurduğu Ohin Dergâhı'na taşınmıştır. Böylece tekrar hizmete giren bu dergâh, medrese ve dergâhların kapatılma sürecinde Norşin Dergâhı ile birlikte ayakta kalabilen nadir dergâhlardan biri olmuştur.¹⁵¹ Günümüze kadar hizmetlerini aksatmadan devam ettiren bu dergâh ve medresenin başında şimdilerde Şeyh Fethullah'ın torunları Molla Fethullah Ayte ve Molla Mesut Türel bulunmaktadır.¹⁵²

1.5. Rus İşgaline Karşı Direnişi

93 harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus savaşında Şeyh Fethullah, Şeyh Abdurrahman Tâğî'nin diğer halifeleri ile birlikte savaşa katılmıştır. Seyyid Sıbğatullah Arvasî'nin bazı halifeleri ve oğulları da bu savaşta yer almışlardır. Sıbğatullah Arvasî'nin oğlu Şeyh Celâleddîn ve bu savaşta şehit olan halifesi Molla Halid Olekî ile birlikte Motkan¹⁵³ cephesinde düşmana karşı savaşan Verkânîsî bu savaşta büyük bir direniş örneği göstermiştir.¹⁵⁴

1.6. Vefâtı

Verkânîsî'nin torunu olan Şeyh Âsım Ohinî, kaleme aldığı *Birketü'l Kelimât fî menâkibî ba'di's-sâdât* adlı eserinde Şeyh Fethullah'ın hastalığı ve vefâtı ile ilgili şunları söyler: “Şeyhi Ekber'in Mevlâ'sına kavuşmasının nedeni onun kendi hakkında yaptığı “Allah'ım Fethullah'ı ortadan kaldır.” duâsı olmuştur.” Bu duâyı yapmasının sebebini de yine aynı eserinde şu sözlerle açıklar: “Ne zaman ki bir köyde dine zarar veren büyük bir günah işlendi, her zaman olduğu gibi onu

¹⁵⁰ Baz, *Şeyh Âsım Ohinî*, 28.

¹⁵¹ Baz, *Şeyh Âsım Ohinî*, 29.

¹⁵² Mehmet Saki Çakır, “Şeyh Abdurrahman Tâğî ve Norşin Tekkesinden Yayılan Kollar” , *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2, 2017, III; 40.

¹⁵³ Motkan: Bitlis iline bağlı Mutki ilçesi ve çevresini ifade eden Osmanlı döneminde idari bir bölge adı. <https://nisanyanmap.com/>. Erişim, 21.04.2019

¹⁵⁴ Baz, *Şeyh Âsım Ohinî*, 9-15; Molla Halid Olekî, *Minâh* (çev. Siraceddin Önlüer-Hüseyin okur), Semerkand Yay., İstanbul, 2009, 31.

engellemeye çalıştı, Mevlâ bir hikmete binaen bu kez ona bunu müyesser kılmadı. Bu sebeple O da Mevlâ'sına kavuşmayı arzuladı. Çünkü onun gayesi fânî dünyada iyiliği emredip kötülüklerden sakındırarak insanları doğru yola iletmek, onları nurlu tarîkat yollarında yürütmek ve hakikati öğretmekti. Ne zaman ki beklediğinin tersi bir durumla karşılaştı Allah Teâlâ'ya kavuşmanın daha hayırlı olacağı kanaatine vardı ve rabbinden bunu istedi. Yüce Allah da onu istediğine ve arzuladığına kavuşturdu.”¹⁵⁵

Müellifimiz vefâtına sebep olan hastalığa ilk olarak Pernaşîn denilen bir köyde Muhammed b. Umî adında bir zâtın evinde düçar olmuştur. Bu evin tavanı ve duvarları içinde yakılan tandır ve ocağın isisi ile kararmıştı. Bitlis'teki müridleri hastalığından haberdar olup geldiklerinde karşılaştıkları manzara sonucunda Şeyh'e kendileri ile Bitlis'e gelmesini teklif etmiş, şeyhin tekliflerine olumsuz cevap vermesi neticesinde şeyhin hanımını devreye sokarak Bitlis'e götürmeye ikna etmişlerdir.¹⁵⁶

Vefâtından kısa bir süre önce rahatsızlığın şiddetlenmesi sebebi ile ibâdet edemeyecek bir duruma gelince bir doktorun gelmesini ister, gelen doktorun verdiği ilaçlarla sancı ve ağrıları dinen şeyh, ibâdetlerini rahat olarak yapmaya devam eder.¹⁵⁷ Miladi 1899 ve Rumi 1315 yıllarına tekabül eden hicri 1317 yılının Cemâziyelevvel ayının 21'inde 53 veya 55 yaşlarında Hakk'ın rahmetine kavuşan Verkânîsî'nin naaşı Molla İbrahim Neynikî ve Molla Abdullah Balıkî tarafından yıkanmıştır. Şeyh Fethullah'ın vasiyeti üzerine dönemin Bitlis askeriye komutanı Bitlis'teki şeyhin evinin arka kısmında bulunan taşlık bölgeyi askerlere temizlettirir,

¹⁵⁵ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, 136.

¹⁵⁶ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, vr. 94.

¹⁵⁷ Muş Malazgirtli olan Muhammed Ali adındaki bu doktor geldiğinde kendisine şöyle dediği rivâyet edilir. Seni getirmeleri için adam göndermemin sebebi şifa bulmama sebep olacağı düşüncesi değildir. Çünkü ben artık gidici olduğuma ve Rabbime kavuşacağıma kesin kanaat getirmişim. Çünkü ben Zemzem suyu içtim Mevla'm bana şifa ihsan etmedi halbuki eğer beni iyileştirecek olsaydı Zemzemi bana şifa yapardı. Çünkü Allah'ın habibi Muhammed Mustafa (s.a.v) “Zemzem suyu hangi niyetle içilir ise onun içindir.” buyurmuştur. Resulullah'ın sözünün Allah katında doğru olmaması mümkün değildir. Ancak ben ağrılarımı bir derman bulursunda rabbimi anarım düşüncesi ile seni çağırdım. Doktorun uyguladığı tedavî sonucu ağrıları dinen Şeyh, o doktora çokça duâ eder. Spayirtî, *Kelimâtu eş-Şeyh Fethullah*, 10.

ardından burada açılan kabre defnedilir. Defin esnasında birçok âlim, meşâyîh ve halktan büyük bir kitle hazır bulunur.¹⁵⁸

¹⁵⁸ Ohinî, *Birketü'l-kelimât*, vr. 95.

2. TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Şeyh Fethullah, tasavvufa dair hacimli eserler kaleme almamış olsa da kendisine yöneltilen tarîkatın âdâb ve erkânları ile ilgili sorulara mektûblar yazarak cevap vermiştir. Oğlu Şeyh Alâuddîn tarafından derlenen bu mektuplar günümüze kadar ulaşmıştır. Özellikle Şeyh Muhammed Sami Efendî'ye hitaben yazmış olduğu bir mektûb tasavvufa dair birçok konuyu içerdiğinden bir eser olarak kabul edilmiş ve *Âdâb-ı Fethullah* olarak günümüze kadar ulaşıp farklı kişiler tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Verkânîsî bu mektûblarında tasavvufî kavramları kimi zaman Nakşibendî geleneği çerçevesinde kendisine has bir biçimde yorumlayıp tarîkat âdâb ve erkânları ile ilgili öznel bilgiler paylaşmış, kimi zaman da mutasavvıflardan rivâyet ederek bu kavramları açıklamıştır. Eserlerinde öne çıkan önemli kavramlar şunlardır.

2.1. (الطريقة) Tarîkat

Sözlükte yol, metot, usûl gibi farklı anlamlarda kullanılan tarîkat, tasavvuf ıstılâhında “Allah Teâlâ'ya yaklaşmak ve onun hoşnutluğunu kazanmak maksadıyla takip edilen yol, Allah'tan gelen en ufak bir şeye dahi kanâat getirip her durumda Allah rızası için tevazu göstermek” gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁵⁹ Literatürde bu yolu takip eden kişilere sâlik, yolu bitirip amaca ulaşanlara vâsıl, bu yolu takip etmeye ise seyr-ü sülûk denilmiştir.¹⁶⁰

Mezheplerde olduğu gibi tarîkatlarda da kurucusu kabul edilen şeyh bir tarîkat kurup önderlik yapma gibi bir düşünceyle yola koyulmamıştır. Ancak zaman içerisinde onların fikir dünyasını benimseyen kişiler bir araya gelerek şeyhin benimsediği değerleri kurumsallaştırmış, tekke ve zaviye gibi mekânları inşa ederek yaygınlaşması için çaba sarf etmişlerdir. Tekke ve zaviyelerin başında bulunan mürşîdin, sâlikleri Allah'a ulaştırma düşüncesi ile onlara gösterdiği yol, önerdiği

¹⁵⁹ Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî ibn Manzur, *Lisanu'l-Arab* (thk. Abdullah Ali Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed eş-Şazeli), Dârü'l Meârif, 1708, Kahire, V, 2665; Reşat Öngören, “Tarikat”, *DİA*, XL; 95; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, 90; Yasin Şerkâvi, *Mu'cemü'l-Elf'âzi's-Sufiyye*, Muhtar yay. Kahire, 1987, 200.

¹⁶⁰ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, 90.

zikir ve evrâdların farklılıkları sonucunda birçok yol ortaya çıkmış ve zaman içerisinde bu yollara tarîkat ismi verilmiştir.¹⁶¹

Mutasavvıflar tarîkatla ilgili farklı yorumlarda bulunmuş, her biri içinde bulunduğu manevî atmosfer çerçevesinde bu terime farklı anlamlar katmışlardır. Mutasavvıflardan İmam Gazzâlî tarîkatı “mürîdi manevî yönden temizleyip kötü sıfatlardan arındırarak onları Allah’a yönlendiren ve kalblerini Allah’ın aşkı ile buluşturmaya hazırlayan bir müessese” olarak tarif ederken,¹⁶² bir diğer mutasavvıf Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 816/1413) ise tarîkatı, “Allah’a (c.c.) ulaşmak ve yüce makamlara yükselmek isteyenlerin takip ettiği yol ve metot”¹⁶³ olarak açıklamıştır.

Bu tarîkatlerden biri olan ve zaman içerisinde büyük bir mürîd kitlesine ev sahipliği yapan Nakşibendiyye Tarîkatı hakkında ise nakşibendî meşayihleri “mürîdi tevhit derecesine ulaştırmada en kolay ve en yakın tarîkat olarak bahsetmiştir.”¹⁶⁴

Verkânîsî’nin şeyhi olan Şeyh Abdurrahman Tâğî bu tarikatın Hz. Muhammed Mustafa’nın getirdiği şeriât üzerine bina edilmiş, fikhî ve itikadî olarak ehl-i sünnet çizgisinde hareket eden bir yol olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁵

Müellifimiz ise Nakşibendiyye Tarîkatından ihlas ve Allah sevgisinin çoğalmasına sebep olan yol olarak bahsetmiş, kişinin kalbinin nurlanmasına ve yüce makamlar elde etmesinde etkili olan yolun bu tarîkat olduğunu söylemiştir.¹⁶⁶ Müellifimiz ayrıca pirdaşı Şeyh Muhammed Sami Efendi için kaleme aldığı mektûbunda Nakşibendi Tarîkatı’nın amacı ve esaslarını ayrıntılı bir şekilde zikretmiştir.¹⁶⁷

¹⁶¹ Demirci, *Sorularla Tasavvuf*, 67; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, 89-147.

¹⁶² Ebu-l Vefâ Têftâzânî, *Gazzâlî’nin Tasavvuf Ekollerine Etkisi ve Gazzâlî’den Sonra Ortaya Çıkan Tarikatlar* (Çev. Mustafa Aşkar), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1997, 472.

¹⁶³ Seyyid Şerîf Cürçânî, *Mu’cemu’t-Ta’rifât*, Kahire, “trs.”, s. 119; Ömer Faruk Çalımlı, *Seyyid Şerîf Cürçânî’nin Hayatı, Eserleri, Tarikati ve Tasavvufî Görüşleri* (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2018, 89.

¹⁶⁴ Darnîka, *et-Tasâvvufu’l-islâmî*, 22.

¹⁶⁵ Bekçi, *Tâğî Tasavvufî Görüşleri*, 74.

¹⁶⁶ Verkânîsî, *Mektûbat*, 5. Mektûb, 96.

¹⁶⁷ Verkânîsî, *Âdâb*, 280-291.

2.1.1 Tarîkat Şerîat İlişkisi

Sözlükte su içilen akarsu; suya giden yollar gibi anlamlarda kullanılan (شريعة) şerîat bir dini terim olarak bireysel ve toplumsal hayatı düzenleyici din esaslı kurallar mânasına gelmektedir.¹⁶⁸

Mutasavvıflar tarîkat-şerîat ilişkisine çok önem vermiş, eserlerinde buna değinmişlerdir. Örneğin İmam-ı Rabbânî tarikat ve şeriatın bir birinden bağımsız olmadığını söylemiş, tarîkatın şerîatı tamamlayan bir unsur olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁹

Müellifimiz Şeyh Fethullah, Nakşibendi tarîkatı amacına değinirken şerîat-tarîkat ilişkisini de konu edinmiştir. Bir salîkin tarîkatta ilerleme kaydedebilmesinin esaslarından birisinin de Şerîat-ı Mustafaviye'ye, bidat ve ruhsat gibi hiçbir şaibe karıştırmadan tabi olmasıyla mümkün olabileceğini ifade eden Verkânîsî, bir mekruha hatta hilafı evla olan bir görüşe dahi meyleden bir sâlikin bu tarîkattan umduğunu bulamayacağını vurgulamıştır.

Şeyh Fethullah'a göre mürîd, tüm harâm ve mekruhlardan kaçınmalı hatta şerîatta tercih edilen görüşün karşısında bulunan bütün görüşlerden sakınmalıdır. Aynı zamanda bütün farz ve sünnetlerini yapmak için uğraşmalı ve şartlarına uygun olarak tevbe istiğfar etmelidir.¹⁷⁰

2.2. (التوبة) Tevbe

Arapça'da tevbe olarak okunan bu kavram sözlükte “geri dönmek, rücû etmek, dönüş yapmak” anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁷¹ Dini bir kavram olarak ele alındığında “yerilmiş şeyleri terkedip övgüye lâayık olanlara yönelme” olarak anlam kazanan tevbe, tasavvuf literatüründe “kötü huyları terkedip güzel ahlaka yönelme, kalbdeki düğümleri çözerek Allah'a dönme” gibi anlamlarda kullanılmıştır.¹⁷²

¹⁶⁸ İbn Munzur, *Lisanu'l-Arab*, V, 2238; Talip Türkan, “Şerîat”, *DİA*, İstanbul, 2010, XXXVIII; 571.

¹⁶⁹ Ahmet Faruk Serhendî, İmam-ı Rabbânî, *Mektûbât*, Sıraç Kitabevi, İstanbul, 2006, 50.

¹⁷⁰ Verkânîsî, *Âdâb*, 280-288.

¹⁷¹ İbn Munzur, *Lisanu'l-Arab*, I, 454.

¹⁷² Bekir Topaloğlu, “Tevbe”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLI, 285; Erbilî, *Tenvirü'l-Kûlûb*, 448; Cürcânî, *Mu'cem*, 63;

Yüce Allah Kuran-ı Kerimde وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ “Ey mü'minler! Hepiniz Allah'a tevbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz.”¹⁷³ âyet-i kerimesiyle tevbenin gerekliliğini ifade ederken diğer bir âyet-i kerimede إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ “Allah çok tevbe edenleri sever ve temizlenenleri sever”¹⁷⁴ âyetiyle tevbe edip temizlenmenin faziletine değinmiştir.

Tevbe kavramı ile benzer bir anlamda kullanılan af arasındaki fark, tevbenin kulun yaptığı hatadan dolayı Allah'a yönelmesi, affın ise kişilerin birbirine karşı yaptıkları hatalı davranışlardan dönüp özür dilemesi olarak zikredilir.¹⁷⁵

Günahlarından dönüp Allah'a yönelen bir kulu üç ayrı kavramla ele alan mutasavvıflar Allah'ın azabından korkarak günahlardan dönene tâib, Allah'ın kendisini gözetlediğinin bilincinde olarak Allah'tan utanıp günahlardan yüz çevireni munîb, Allah'ın yüceliğine hürmeten günahları terk edeni ise evvâb olarak nitelendirmişlerdir.¹⁷⁶

Mutasavvıflar tevbe kavramını değişik yönleri ile ele alarak çokça üzerinde durmuşlardır. Örneğin sufilerden Hücvîrî (ö.465/1072), tevbenin şekilleri üzerinde durmuş ve hatadan doğru olana, doğru olandan daha doğru olana ve nefisten Hakk'a dönme şeklinde üç türlü tevbenin varlığından bahsetmiş, birinci şekil tevbeyi âvâmın, ikinci çeşit tevbeyi havâssın ve üçüncüsünü muhabbet derecesindekilerinin tevbesi olarak zikretmiştir.¹⁷⁷

Tasavvufta mürîdin tarîkate girmesinin ön koşulu olarak zikredilen tevbe için ayrıca sahîh olabilmesi için de şartlar zikredilir.¹⁷⁸ Mürîdin gerçekten ve içtenlikle günahlarından pişmanlık duyup bir daha o günahlara dönmemeye azmetmesi, rabbinin kendisi üzerinde bulunan haklarını tam anlamıyla yerine getiremediğinin

¹⁷³ Nur 24/31.

¹⁷⁴ Bakara 2/222.

¹⁷⁵ Bekir Topaloğlu, “Tevbe”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLI; 285.

¹⁷⁶ Şeyh Muhammed Emin el-Kurdî Erbilî, *Tenvirü'l-Kûlûb fî Muâmeleti Âllamü'l-Ğûyûb*, 448.

¹⁷⁷ Süleyman Uludağ, “Tasavvuf”, *DİA*, İstanbul, 2011, XLI; 284.

¹⁷⁸ Abdullah b. Alevî, *Risâletü Âdâbü Sülûkü'l- Mürîd*, Dârü'l-Havî, 1944, 10; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, 162.

üzüntüsünü yaşaması ve en küçük günahlardan bile şiddetle kaçınması bu şartlar arasında zikredilir.¹⁷⁹

Nakşibendiyye Tarîkatı'nda kişi tarîkate intisâb etmek istediğinde bir mürşidin huzurunda onu şahit kılma bâbında tevbe eder. Mürşid o kişiden bir daha günah işlemeyeceğine dair söz alır.¹⁸⁰ Bu uygulamanın ardından mürîdten tarîkate girme ve tevbe şartları olarak isimlendirilen sekiz şartı yerine getirmesi istenir.¹⁸¹

Müellifimiz Şeyh Fethullah tevbe kavramının anlam ve çeşitlerinden öte daha çok tevbe şartları olarak nitelendirilen bu usul ve esaslar üzerinde durmuş ve bunları aşağıda aktaracağımız şekilde sistematik bir usulle zikredip her birini Nakşibendî geleneği çerçevesinde kendine has bir üslupla yorumlamıştır.

2.2.1. Tevbenin Şartları

1. Tevbe Niyeti İle Abdest Almak¹⁸²

2. Tevbe Niyeti İle Gusül Abdesti Almak: Bu gusül esnasında mürîdin, ben dışımı (bedenimi) su ile temizledim rabbim de içimi feyz ve marifetinin nuruyla temizlesin diye düşünmesi gerekir.

3. İki Rekât Namaz Kılmak: Birinci rekâtta Fatiha'dan sonra Kafirûn sûresi, ikinci rekâtta Fatiha'dan sonra ihlâs sûresi okunur.

4. Kalb Ve Dil İle Tevbe Etmek: Diliyle 'ya rabbî tevbe ettim' deyip geçmiş tüm günahlardan pişmanlık duyarak onlar için istiğfar talep edilir. Bunu yaparken kalbi yanık olmalı ve mümkün olduğu kadarıyla mazlumun hakkını îade etme, helâlleşme gibi eylemlerle geçmiş günahları telafi için uğraşmalıdır. Yüce Allah'ın merhametiyle muamele ederek günahlarını affettiği hüsn-ü zannını taşıyarak günahlardan kalbte kalan izlerin silinmesi için en az yirmi beş en çok yetmiş beş defa estağfirullah demelidir.

¹⁷⁹ Abdullah b. Alevi, *Risâletü Âdâbü Sülûkü'l- Mürîd*, 10.

¹⁸⁰ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, 103.

¹⁸¹ Şeyh Muhammed Arabkendî, *Âdâbu't-Târîkâtü'n-Nakşibendiyye* (*el-Kelimatü'l-kudsîyye li's-sâdât-i'n-Nakşibendiyye* adlı yzm. eser bünyesinde, şahsi kütüphanemizde), 348.

¹⁸² Yani abdest aldığıında bu amaçla alması lazım. Değil ki abdest niyetini böyle getirmesi lazım. Aksi takdirde abdest geçersiz olur. Arabkendî, *Âdâbu't-Târîkât*, 350.

5. Silsiledeki Şeyhlere Fatiha Okumak: Kalbindeki kir ve pasın sadat-ı kiramin himmet ve vasıtasıyla temizlendiğini ve feyz-i ilahiyi alabilecek durumda olduğunu tasavvur ederek sadatın bu himmetine mukabil onların ruhlarına Fatiha okumalıdır.¹⁸³

6. Ölüm Râbitası Yapmak: Sâlik, ölüm şiddeti ile baş başa kalmış olarak kendini tasavvur eder. Şeytanın imanını almaya çalıştığını o esnada yanında bulunan evlat, aile, dost ve dünya malından kendisini şeytandan korumaları için yardım talep ettiği anda hiç kimsenin yardım edemediğini idrak ederek yardım talep edilecek tek varlığın yüce Allah olduğunu anlayıp ona yönelmelidir. Ardından öldüğünü, giysilerinin çıkartıldığını, yıkanıp kefenlendiğini, tabuta konulup mezara gömüldüğünü ve hesaba çekildiğini hayal eder.

7. Mürşîd Râbitası Yapmak: Mürîd hakiki muhabbeti elde etmek için bir mürşîde bağlanıp muhabbet beslemeli ve bu yolla hakiki muhabbete ulaşmalıdır.¹⁸⁴

2.3. (الاوراد) Evrâd

Sözlükte gelmek, akan su ve dere, suya gelen topluluk gibi anlamlarda kullanılan ورد (vird) kelimesinin çoğulu olan evrâdtan, mutasavvıflar ilk olarak her gün okudukları belli âyetleri kastetmişler. Ayrıca nafilâ namaz kılma, belli vakitlerde belli duâlar okuma, tefekkür ve ağlama anlamında da kullanmışlardır.¹⁸⁵ Daha sonrasında sûfiler evrâdı, günlük olarak okunacak âyet, hadîs, salavât, tesbihât ve tarîkat kurucusunun tavsiye ettiği zikir ve duâlar olarak ifade etmeye başlamışlardır.¹⁸⁶

Sözlükte hatırlamak, zihinde tutmak, unutmamak gibi birçok farklı anlamlarda kullanılan (ذکر) zikir kelimesi ise tasavvuf istilâhında “mürîdin sesli veya sessiz, toplu veya tek başına Allah’ı (c.c.) kalb ve dil ile usûlüne uygun olarak

¹⁸³ Şeyh, burada beş Fatiha’nın okunmasından ve her bir Fatiha’nın kimlerin ruhlarına hibe edileceğinden söz eder. Günümüzde Fatiha sayıları silsile uzadıkça artmış, son olarak sekiz, bazı kollarda dokuza kadar çıkmıştır.

¹⁸⁴ Verkânîsî, *Âdâb*, 280-283

¹⁸⁵ Kuşeyrî, *er-Risale*, 291.

¹⁸⁶ Mustafa Kara, “Evrâd”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI; 533.

anması” olarak yerini almıştır.¹⁸⁷ Bu açıdan baktığımızda evrâdı zikirden daha kapsayıcı bir anlama hâiz olarak nitelendirebiliriz. Bununla birlikte tasavvuf alanında yazılmış olan eserlerin birçoğunda vird ve zikir birbirine mezc edilerek tek başlık altında anlatılmış ve vird ile zikir arasında bir farklılıktan bahsedilmemiştir.¹⁸⁸

Kur’an-ı Kerim’de vird kelimesi bu anlamda kullanılmamakla birlikte, örneğin “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا * وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا” *“Ey iman edenler! Allah’ı çokça zikredin, onu sabah akşam tesbih edin”*¹⁸⁹ âyet-i kerimelerinde görüldüğü üzere birçok âyette virdin anlam içeriğinde bulunan günün belli vakitlerinde Allah’ı anmaktan bahsedilmiştir.

İslâm tarihinde evrâdla ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Bunlara örnek olarak, Ebu Talib el-Mekkî’nin (ö. 386/996) *Kutü’l-kulüp* adlı eseri ve İmam-ı Gazzâlî’nin *İhyâ-ü Ulûmi’d-dîn’ini* gösterebiliriz.

Sûfîler evrâd ve ezkâr konusu üzerinde çok durmuş, çeşitleri, adâpları, yapılışı, konuları ve önemi ile ilgili birçok fikir beyân etmişlerdir. Mutasavvıflardan Nasrâbâzî, (ö. 372/982) tasavvufun esaslarını açıklarken evrâd ve ezkârın devam ettirilmesini bu esaslar arasında zikretmiştir.¹⁹⁰ Yine bir diğer mutasavvıf Azîzuddîn Nesefî, (ö. 700/1300) belli vakitlerde yapılan evrâdların aksatılmamasını tavsiye ederek önemine değinmiştir.¹⁹¹

Nakşibendî meşâyîhler zikir ve vird adabını maddeler halinde şu şekilde saymışlardır:

1. Zâkir, kibleye dönük abdestli bir şekilde diz üstü oturmalıdır.
2. Zâkir, taksiratlı, günahkâr ve salih amelleri yapmadığının şuurunda olmalıdır.
3. Zâkir bu esnada ölüm râbitası yapmalıdır.
4. Zikre başlamadan yirmi beş defa estağfirullah demelidir.

¹⁸⁷ Ebu Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb İsfahânî, *Müfredât fi ğaribi’l-Kur’an* (Trc. Prof. Dr. Abdalbaki Güneş, Dr. Mehmet Yolcu) , Çam Yayınları, İstanbul, 2012, 1149; Reşat Öngören, “Zikir”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV; 409.

¹⁸⁸ Krş.: Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, 108, v.d.

¹⁸⁹ Ahzâb 33/41-42.

¹⁹⁰ Kuşeyrî, *er-Risale*, 173.

¹⁹¹ Azîzuddîn Nesefî, *İnsân-i Kâmil* (Trc. Mehmet Kanar), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1980, 121; Mustafa Kara, “Evrâd”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI; 533.

5. Peygamber Efendimize yirmi beş salavat-ı şerife getirmelidir.
6. Bir Fatiha, üç İhlâs, birer defa da Nas ve Felak surelerini okumalıdır.
7. İsm-i Celal olan Lafzâtullah'ın anlamını kalbine nakşettiğini mülâhaza etmelidir.
8. Ardından gözlerini kapayarak dilini üst damağına yapıştırıp elindeki tesbihi kalb hizasında sol memenin alt kısmında bulundurarak kalbi ile Allah diye zikre başlamalıdır.
9. Tekrardan Fatiha, İhlâs, Felak ve Nas sûrelerini yukarda zikredildiğı şekli ile okumalıdır.
10. Okuduklarından ve yaptığı zikirten hâsıl olan sevabı peygamber Efendimizin, şeyhlerin, mürîdlerin ve bütün Müslümanların ruhlarına bağışlamalıdır.¹⁹²

Doğu ulemalarından Bediuzzaman Said Nursî, (ö. 1878/1960) *Risâle-i Nur*'da tarîkattaki evrâdla ilgili şöyle söylemiştir: “Tarîkatta evrâd ve ezkâr ve meşrepler nev'inden olsa asılları kitap ve sünnetten ahzedilmek şartıyla ayrı ayrı tarzda, ayrı ayrı surette olmakla beraber, mukârrer olan usul esâsat-ı sünnet-i seniyyeye muhalefet ve tağyir etmemek şartıyla bid'a değillerdir.”¹⁹³

Kelâbâzî, (ö. 380/990) et-Ta'arruf adlı eserinde başkasından rivâyette ezkârın üç kısım olduğunu, bunlardan birincisinin kâl, yani söz zikri olduğunu; ikincisinin, zikredilenin vasıflarını hatırlamak olduğunu söyler. Üçüncü kısmı ise “zikredilen, temaşa edildiğı için zikirten fanî ve gaip olmaktır.” şeklinde açıklar.¹⁹⁴

Yine bir diğerk doğu uleması ve Nakşibendî şeyhi olan müellifimizin üstadı Şeyh Abdurrahman Tâğî virdin âdâblarını şu şekilde izah etmiştir: Mürîd, vird esnasında duvara yakın bir yerde yüzü duvara dönük olarak oturup yüzüne bir perde örtmeli ve gözlerini kapamalıdır. Ardından dilini üst damağına yapıştırıp elindeki tesbihi kalb hizasında bulundurarak virdini yapmalıdır.¹⁹⁵

¹⁹² Darnîka, *et-Tasavvufu'l-İslâmî*, 38-39.

¹⁹³ Bediuzzaman Said Nursî, “Lem'alar”, *Risâle-i Nur Külliyyâtı*, Envar Neşriyyat, İstanbul, 1992, 11. Lem'a, 56.

¹⁹⁴ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 159.

¹⁹⁵ Bekçi, *Tâğî ve Tasavvufî Görüşleri*, 46.

Müellifimiz Şeyh Fethullah, evrâdın ehemmiyetini Allah'a ulaşma yolunda en önemli iki rükünden biridir diyerek ifade etmiş.¹⁹⁶ Bununla birlikte Kur'an ve sünnette dayanağı olmadığı halde bazı vird ve sûreleri muayyen vakitlere tahsis etmenin bid'at olduğunu bildirmiştir.¹⁹⁷ Verkânisî, Nakşibendî meşâyihlerin belirlediği evrâd, teveccüh gibi birtakım tarikat âdâblarının bid'at olmadığını, bid'atlerden tamamen korunan Nakşibendî liderlerin bu hususlar için biz bilmesek de illa ki delillerinin var olduğunu ifade ederek,¹⁹⁸ şeyhu'ş-şeria unvanına uygun olarak bu konuların fikhî boyutuna da değinmiştir.

Şeyh Fethullah ayrıca *Adab* adlı eserinde, evrâdların iki kısma ayrıldığını ifade ederek her biri için aşağıda özetleyeceğimiz şekilde detaylı bilgileri kendi üslûbuyla izah etmiştir.

2.3.1. Zikr-i Celâl

Şeyh Fethullah, Lafzâtullah'ı belli bir rakamla tekrarlama şekli ile gerçekleşen bir zikir çeşidi olan zikr-i celâlin kendi arasında iki kısma ayrıldığını ve bunların zikri kalbî ve letâif zikri olduğunu söyler.

2.3.1.1. Zikr-i Kalbî

Zikri kalbîye delil olarak *وَأَذْكُرُ رَبِّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعاً وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ* “*Kendi kendine yalvararak ve ürpererek alçak sesle sabah akşam rabbini zikret, gafillerden olma*”¹⁹⁹ âyeti kerimesini gösteren mutasavvıflar ayrıca *Hafaza* “*الذكر الذي لا تسمعه الحفظة يضاعف على الذي تسمعه الحفظة بسبعين ضعفا*” *meleklerinin duymadığı hafi zikr onların duyduğu zikirden 70 kat daha faziletlidir.*²⁰⁰ hadisini esas alarak kalbî zikrin daha faziletli olduğunu iddia ederler.²⁰¹ Tercih sebebi olarak da kişinin sözlü zikri ticaret, konuşma ve başka meşguliyetlerle kesmek zorunda kaldığını bu durumun kalbî zikirde söz konusu

¹⁹⁶ Verkânisî, *Mektûbat*, 20. Mektûb, 125.

¹⁹⁷ Verkânisî, *Âdâb*, 290.

¹⁹⁸ Verkânisî, *Âdâb*, 290.

¹⁹⁹ Araf 7/205.

²⁰⁰ Ebu'l-Hasan Ali el-Kari, *Mirkatü'l-Mefatih Şerhi Mişkatü'l-Mesabih*, Beyrut, 2015, III; 2.

²⁰¹ Erbilî, *Tenvirü'l-Külüb*, 557-558; Darnika, *et-Tasavvufü'l-İslâmî*, 33.

olmadığı düşüncesini öne sürerler.²⁰² Ayrıca kalbin nazargâhi ilâhî ve imanın yerleşkesi olduğunu, Efendimiz'in dediği gibi kalb bozulduğunda bütün beden bozulacağını, düzeldiğinde ise bütün bedenin düzeleceğini, bu sebeple kalbin zikirle meşgul olması gerektiğini tercih sebepleri olarak sayarlar.²⁰³

Sûfîler der ki, zikri kalbî mürîdin silahıdır. Onunla düşmanlarıyla savaşır, onlara doğru gelen her türlü musibeti defederler.²⁰⁴ Cüneyd-i Bağdadî kalb ile söylenen Lafzâtullah hakkında şöyle der: Bu zikri yapan kişi, nefsinı terkedip rabbine yönelmiş olur ve rabbine kalbî ile bakmaya başlar. Mutasavvıflardan Şeyh Muhammed Emin Erbilî (ö.1332/1914) *Tenvirul Kulüb* adlı eserinde, zikri kalbîyi açıklarken onu iki kısma ayırır ve birinci kısmın ism-i celal olduğunu ikincisini ise nefy-ü isbât zikri olduğunu söyler.²⁰⁵

Müellifimiz ise farklı bir yaklaşım sergileyerek zikr-i kalbîyi zikr-i celalin bir kısmı olarak zikretmiş, nefy-ü isbât zikrini ise normal zikrin kısımları arasında saymıştır.²⁰⁶ Verkânisî, zikr-i kalbîyi seyr-ü sülûk esnasında mürîdin ilk çektiği vird çeşidi olarak aktarır. Şeyh Fethullah, sâlikin bu virdi günlük en az beş bin defa Lafzâtullah'ı tekrarlama şekli ile ifâ etmesi gerektiğini belirtirken herhangi bir sebeple yapmayanın başka bir zaman diliminde ifâ etmesinin tarîkat adabında yerinin olmadığını vurgular.²⁰⁷

Müellifimiz ayrıca bu evrâdın uygulanma ve adabına da değinir ve mürîdin abdestli olarak kıbleye dönük bir vaziyette virde başlaması gerektiğini, vird esnasında gözlerini kapatıp yirmi beş defa estağfirullah dedikten sonra Nakşibendî geleneğinde var olan Fatihaları okuyup sonrasında kalbi ile lafz-ı celali tekrarlama gerektiğini aktarır.²⁰⁸

Verkânisî bu zikir esnasında Nakşibendî tarîkatının evrâd, râbîta ve hatmesi ile özdeşleşmiş olan teverrükün²⁰⁹ aksine oturma şekli ile ilgili ise yapmakta

²⁰² Erbilî, *Tenvirü'l-Kulüb*, 557.

²⁰³ Erbilî, *Tenvirü'l-Kulüb*, 557.

²⁰⁴ Erbilî, *Tenvirü'l-Kulüb*, 558.

²⁰⁵ Erbilî, *Tenvirü'l-Kulüb*, 559.

²⁰⁶ Bkz. Verkânisî, *Âdâb*, 285-287

²⁰⁷ Verkânisî, *Âdâb*, 285.

²⁰⁸ Verkânisî, *Âdâb*, 285.

²⁰⁹ Namazda son tahiyatta sünnet olan oturma şekli. <https://www.almaany.com/>. Erişim: 29.05.2019.

zorlanabilecek bir sâlikin böyle bir zorunluluğun olmadığını söyler. Zikir esnasında sâlik Lafzâtullah'ı her yüz defa söyledikten sonra *الله انت مقصودي ورضاك مطلوبي* "ilahî ente maksudî veridâke matlubî" zikrini dili ile söyler.²¹⁰

Verkânisî son olarak mürîdin vird bitiminde yaptığı zikirleri gaflet içerisinde yaptığını, bu sebeple Mevla'ya layık olmadığını düşünerek günaha düşmüşçesine tekrardan yirmi beş defa istiğfar etmesi gerektiğini bildirir.²¹¹

Şeyh Fethullah, yüce Allah'ın kullarından birini gafletten uyandırıp huzur ikram ettiğinde, bunu kula birtakım alametlerle bildirdiğini söyleyip alametlerden en belirgin olanının ise kulun ma'siyet ve mekruhlardan uzaklaşip nefsinin istek ve arzularına kulak vermemek olduğunu ifade eder. Verkânisî bu durumu zikir-i celalin ikinci kısmı olan letâif virdinin vaktinin geldiğinin göstergesi olarak belirtir.²¹²

2.3.1.2. Letâif Zikri

Sözlükte "hoş söz, espiri, ince, yumuşak" gibi anlamlarla karşımıza çıkan (لطيفة) latife sözcüğünün çoğulu olan (لطائف) letâif bir tasavvuf terimi olarak "manasındaki incelik sebebiyle anlatılamayan bilgi ve işaretler" olarak zikredilmektedir.²¹³

Letâif hususunu Şah-ı Nakşibendî ile irtibatlandıran İmam Rabbânî, Şahı Nakşibendî'den; "*meşâyîhten her birinin aynasının iki yönü vardır ama benimkinin altı yönü vardır.*" şeklinde bir söz rivâyet ederek aynadan maksadın kalb olduğunu, iki yönünün nefis ve ruh olduğunu, kendisinde var olduğunu söylediği altı yönün ise kalb, ruh, nefis, sır, hafî, ahfa olduğunu söyler.²¹⁴

İmam-ı Rabbânî buradan hareketle insanoğlunun on latifeden oluştuğunu bunlardan beş tanesinin âlem-i halktan, beş tanesinin ise âlem-i emirden olduğunu

²¹⁰ Verkânisî, *Âdâb*, 285.

²¹¹ Verkânisî, *Âdâb*, 285.

²¹² Verkânisî, *Âdâb*, 285.

²¹³ Cürcânî, *Mu'cem*, 161; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., 6. Baskı, Ankara 2014, 305.

²¹⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mebde' ve Me'ad*, Haz. Mustafa Özgüven, Yasin Yay., İstanbul, 2012, 77-78.

ifade eder. Ona göre âlem-i emirden olan letâifler kalb, ruh, sır, hafi, ahfadır. Âlem-i halktan olanlar ise nefis ve anasırı erbaâ olarak bilinen hava su toprak ve ateştir.²¹⁵

Âlem-i emir letâifleri makâm olarak arşın üstünde olmalarından dolayı âli latifeler âlem-i halk latifeleri ise makâm olarak arşın altında yer aldıklarından süfli latifeler olarak isimlendirilir.²¹⁶

Bu letâifelerden âlem-i emirden olan kalbin yerinin sol memenin iki parmak aşağısı, ruhun yerinin sağ memenin iki parmak aşağısı, sırrın yerinin sol memenin iki parmak yukarısı, hafinin yerinin sağ memenin iki parmak yukarısı, ahfanın yerinin ise göğsün ortası olduğu, âlem-i halktan olan nefsin yerinin ise alnın tam ortası olduğu söylenir.²¹⁷

Mutasavvıflar bu letâiflerin mahiyeti, işlevleri, cevher olup olmadıkları ve kişiye en faydalı olanın hangisi olduğu ile ilgili birçok görüş bildirmişlerdir.

Müellifimiz Verkânisî de bu letâifleri aynı şekilde aktarırken letâiflerin âlem-i emir ve âlem-i halk olarak nitelendirilme sebeplerini de açıklar. O âlem-i emir denilme sebebini bu grupta yer alan letâiflerin madde ve şekil olmaksızın Allah'ın emri ile yaratılan birer letâif olması olarak aktarırken âlem-i halkı isimlendirmesini ise bu grupta bulunan letâiflerin duyu organları ile hissedilecek şekilde yaratılmış olmalarına bağlar.²¹⁸

İmam-ı Rabbânî'nin Nakşibendiyye Tarîkatı'na kazandırdığı bir seyr-ü sülûk usûlü olarak kabul edilen letâif zikri ise halifesi Mir Muhammed Numan'ın (ö. 106071650) her lâtife için kendi vücudunda bölgeler belirleyip o bölgelere yoğunlaşarak zikir yapması neticesinde sonraki devirlerde seyr-ü sülûk başlangıcı için bir zikir çeşidi olarak kabul edilmiştir.²¹⁹

Nakşibendiyye Tarîkatı'nda sâlik letâifleri en dışta kalb, en içte ahfa olacak şekilde tasavvur edip seyr-ü sülûke kalb latifesinden başlar. Kalb latifesi için 3000

²¹⁵ Osman Türer, "Letâif-i Hamse", *DİA*, İstanbul, 2003, XXVII; 143.

²¹⁶ Ahmed Diyaüddin Gümüşhanevî, *Camîu'l-usûl* (trc. Rahmi Serin) Pamuk Yay. , İstanbul, Trs., 276-277; Bekçi, *Tâğî ve Tasavvufî Görüşleri*, 59.

²¹⁷ Osman Türer, "Letâif-i Hamse", *DİA*, İstanbul, 2003, XXVII, 143.

²¹⁸ Verkânisî, *Âdâb*, 286.

²¹⁹ Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikâtı*, İnsan Yay. İstanbul, 2012, 308.

defa ism-i celal zikrini yapan sâlik diğer letâiflerin her biri için 500 defa ism-i celal zikrini tekrar ederek toplamda 5000 defa ism-i celali zikreder.²²⁰

Müellifimiz Verkânisî, bu konuya değinirken Yüce Allah'ın, âlem-i emirden olan letâifelerden kalbin kemâle ermesi için huzur ve 'tecelliy-i zâti'yi, ruhun kemâli için cezbe ve 'muhabbet-i zâti'yi, sır için Yüce Allah'ın vahdetini idrak etmeyi, hafi için istiğrakı, ahfa için izmihlali yarattığını söyleyip bu letâiflerin aslında her birinin birer nuranî varlık olduğunu ama nefis ile birleşme sonucunda nurlarının söndüğünü ve yollarının karardığını izah eder.²²¹

Verkânisî ayrıca diğer beş letâifle ilgili olarak bunların her birinden kaynaklı insanoğlunda noksanlıklar oluştuğunu ifade edip toprak unsurundan kaynaklı noksanlığın ibâdetlerde gevşeklik ve emir yasaklara uymama, su unsurundan kaynaklı noksanlığın münafıklık ve ikiyüzlülük, ateş unsurundan kaynaklı noksanlığın öfke, kıskançlık ve nefsi sevmek, hava unsurundan kaynaklı noksanlığın kibir ve üstünlük taslama nefsi emmareden kaynaklı noksanlığın ise kişinin ilahlık davasında bulunması olarak izah eder. Ayrıca bu noksanlıkların kalbî hastalıkların sebebi olduğunu açıklar.²²²

Şeyh Fethullah buradan yola çıkarak letâif zikrini kirlenmiş olan 'âlem-i emir letâifleri'nin temizlenip aslına dönmesi ve 'âlem-i halk'tan olan letâiflerin sebep verdiği kalbî hastalıkların şifa bulması için gerekli görür.²²³

Verkânisî Yüce Allah'ın bir kuluna ikramda bulunmak istemesi durumunda ona ya vehbî olarak bir cezbe haleti verdiğini ya da ona cezbe hâleti kazandıracak amellere yönlendirdiğini veyahut da bir mürşidin terbiyesi altında letâif zikirlerine başlayarak letâiflerin bu zikirler sayesinde kirlerinden arınması yoluyla kişiyi kemale erdirdiğini beyân eder.

Letâif zikrini sayısal ve şekilsel olarak ele almayan Verkânisî, bu zikrin ifâ edilişi esnasında mürîdin seyr-ü sülûk durumu üzerinde durmuş. Âlem-i emir letâiflerin başlangıç noktası olarak kabul edilen kalb latifesine varış ile ondan sonra

²²⁰ Osman Türer, "Letâif-i Hamse", *DİA*, İstanbul, 2003, XXVII; 143.

²²¹ Verkânisî, *Âdâb*, 285.

²²² Verkânisî, *Âdâb*, 286

²²³ Verkânisî, *Âdâb*, 286.

sırasıyla gelen ruh, sır, hafî, ahfa sırları arasındaki mesafenin 45 bin yıllık olduğunu söylemiştir.²²⁴

Mürîd bu mesafeleri katedip son noktaya vardığında artık sıfatı ilahileri seyretme vakti gelmiştir. Bu sülûk sıfatlar âleminden isimler âlemine, isimler âleminden şuûn âlemine, şuûn âleminden zât-i ilahîye doğru yükselerek devam eder.

Şeyh Fethullah sıfatlar âlemine kadarki ‘seyr-ü sülûk’ü sâlikin elde ettiği makamlar olarak nitelerken sonraki yükselişi ise hâl olarak tabir eder. Ona göre makâm sâlikte kalıcı bir meleke, hâl ise geçici bir durumdur.²²⁵

Bu seyr mertebelerine göre seyr-i fillah, seyr-i ulvî, seyr-i cezbe ve seyr-i afakî olarak isimlendirilir.²²⁶

2.3.2. Nefy-ü İsbat Zikri

Nefy (Nefy) bir başka deyişle محو (mahv) sözlükte bir şeyin eserini tamamen yok etmek anlamında kullanılır. إثبات (İsbât) ise bir şeyi var etme, ibkâ etme, geçerli kılma ile ifade edilir. Tasavvuf literatüründe ise birlikte kullanılan bu iki kelime “seyr-ü sülûk yolundaki mürîdin kötü huy ve alışkanlıklarından arınıp iyiliğe bürünmesi” olarak tarif edilir.²²⁷

Kur’ân-ı Kerim’de geçen *يَمْحُوا اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُنْبِتُ* “Allah dilediğini mahv dilediğini ise sabit kılıp bırakır.”²²⁸ âyet-i kerimesini nefy-ü isbât zikri için delil kabul eden sûfîler bu âyeti yüce Allah dilerse tevbe ile bütün günahları silerek onların yerine hasenâtı yerleştirebilir olarak tefsîr edip işarî bir yorum katarlar.²²⁹

²²⁴ Verkânîsî, *Âdâb*, 286.

²²⁵ Verkânîsî, *Âdâb*, 287.

²²⁶ Verkânîsî, *Âdâb*, 286.

²²⁷ Abdurrezak Kâşşânî, *Mu’cemu istilahâti’s-sufiyye*, Dâru’l-Menâr, Kahire, 1992, 79; Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, s. 366; Süleyman Uludağ, “Mahv ve İsbât”, *DİA*, İstanbul, 2003, XXVII; 395; Şerkâvî, *Mû’cem*, 256.

²²⁸ Ra’d 13/39.

²²⁹ Ebu’l-Fadl Şihabüddin es-Seyyid Mahmud Âlusî, *Rûhu’l-me’âni fî Tefsîri’l-Kurâni’l Azim ve’s-Seb’i’l-mesânî*, Dâru İhyai’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, trs. , XIII; 169.

Nefy-ü isbât zikri her ne kadar Nakşibendiyye Tarîkatı'yla anılsa da bu tarîkate özgü olmadığını, örneğin Şazeli Tarîkatı'nda da var olduğuna şahit olabiliyoruz.²³⁰

Bu tasavvufî terimi değişik yönleri ile ele alan mutasavvıflar nefy-ü isbâta farklı yorumlar katmışlardır. İlk sûfilerden Ebu'l Hüseyin en-Nuri (ö. 295/908) Allah'ın yüksek mertebelerdeki kullarını kendine çekerek o kulların davranışlarını kendilerinden değil de haktan olduğunu gördüklerini söyleyip bu kulların davranışlarını kendilerinden olmadığını görmelerini mahv, haktan olduğunu görmelerini ise isbât diye tanımlarken bir diğer mutasavvıf Muhyiddin-i Arabî (ö. 638/1240) olayları ve fiilleri Allah'tan başkasına nispet etmeyi mahv, Allah'a nispet etmeyi ise isbât olarak açıklar.²³¹

Nakşibendî geleneğinde Hâcegân dönemi olarak bilinen ilk dönemden itibaren varlığı söz konusu olan nefy-ü isbât zikri Lafzâtullah zikrinden sonraki aşama olarak kabul edilir.²³²

Şah-ı Nakşibend bu zikir ile ilgili “zâkir لا إله إلا الله” derken kendi vücudunu yok sayar daha sonra لا إله إلا الله ‘illallah’ derken ulûhiyet cezvelerinden bir iz görür” diyerek zikrin içindeki nefy ve isbâta işaret ederken, Nakşibendî geleneğinin öncülerinden kabul edilen İmam-ı Rabbânî nefy ve isbâttan “Allah'ın dışında ilah olarak kabul edilenlerin ibâdet edilmeye müstehâk olduklarını reddetmek yüce Mevla'nın ise bu ibâdete layık olduğunu kabul etmek” olarak bahseder.²³³

Nakşibendilerde nefy-ü isbâtın uygulanış şekli şöyle anlatılır. Zâkir nefesini içine çekip hapsedtikten sonra dilini damağına yapıştırıp ağzını kapatarak لا إله إلا الله “La ilahe illallah”ın لا ‘la’ kelimesi ile zikre başlar. Zâkir لا ‘la’ kelimesini göbek altından baş kısmında bulunan damağına kadar çektiğini hayal ederek لا ‘ilahe’

²³⁰ Bkz. Ahmed Diyâuddin Gümüşhanevi, *Cami'u-l Usûl fi'l-Evliya et-Turûku's-Sûfiyye*, İnşârü'l-Ârabî, Beyrut, 1997, 98.

²³¹ Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma* (thk. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdulkaki Surur, Dâru'l-Kutubi'l- Hadîse, Mısır, 1960, 431; Süleyman Uludağ, “Mahv ve İsbât”, *DİA*, İstanbul, 2003, XXVII; 395.

²³² Mehmet Saki Çakır, “Câmiu'l-Usûl ile Âdâb-ı Fethullah Arasında Nefy-ü İsbât Zikri Erkân ve Âdâbı Bağlamında Bir Mukayese” *I. Uluslararası Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî Sempozyumu*, Gümüşhane Ü. Yay. , Gümüşhane, 2013, 390.

²³³ Çakır, a.m. 390; Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, 303.

kelimesini dimağdan sağ omuzuna doğru indirir. Daha sonra لا الله 'illallah' hemzesinden başlayarak kelimeyi sağ omuzdan sol tarafında bulunan kalbine doğru akıtıp لا الله illallah ta bulunan الله Lafzâtullah'ı göğsünde hapsettiği nefesin gücüyle kalbin üzerini kaplayan siyahlığa vurup bütün bedeninin bunu hissetmesini sağlar.²³⁴

Müellifimiz Şeyh Fethullah ise şeyhinden naklen bütün zikirlerin son bulunduğunu ama nefy-ü isbât zikrinin seyrinin devam ettiğini söyler. Verkânisî kalbe vesvese gelmesi durumunda nefy zikrinin onu defetmeye yardımcı olacağını, isbât zikrinin ise zât-ı ilahinin isbâtı için olacağını, kalbe herhangi bir vesvese gelmemesi durumunda ise nefyin 'vukuf-i kalbî'nin huzurundan hâsıl olan zuhûru nefyete, isbâtın ise birinci zuhurun dışındaki zuhurları isbât etmeye yarayacağını söyler.²³⁵

Verkânisî sâlikin nefy-ü isbât zikrindeki nefyinin seyr-ü sülûk esnasında velâyeti suğra²³⁶ olarak kabul edilen şuhûdtan şuhûda, zuhûrdan zuhûra yükselme esnasında meydana gelen şehvatların nefyi olduğunu söyler. Zikirdeki isbâtı ise nefsin raziye ve marziyye mertebelerine kadar yükselmesine ve sonuçta 'velâyet-i kübra'yı²³⁷ elde etmesine bağlar.²³⁸

Şeyh Fethullah bu zikrin rükün, şart ve âdâblarını ise başka kaynaklarda rastlanılmayacak şekilde sistematik olarak zikreder. Bu rükünler, şart ve edepler şu şekildedir.

Rükûnler

1. (لا اله الا الله) La ilahe illallah (kalble söylenir.)
2. (محمد الرسول الله) Muhammedun Resulullah (kalble nefesin sonunda söylenir.)
3. (لا اله الا الله محمد الرسول الله) La ilahe illallah Muhammedun Resulullah'ın anlamları düşünülür.

²³⁴ Gümüşhanevi, *Cami'ul Usûl*, 136,137.

²³⁵ Verkânisî, *Mektûbat*, 3. Mektûb, 92.

²³⁶ Müminlerin velayeti. Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 523.

²³⁷ Peygamber efendimizin dışındaki diğer peygamberlerin velayeti veyahutta ceberrûtî velayet. Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 523.

²³⁸ Verkânisî, *Âdâb*, 287-288.

4. (اله انت مقصودي ورضاك مطلوبى) ‘İlahi ente maksudi veridake matlubi’ zikri (nefes salınırken söylenir.) Verkânîsî, halifesi Şeyh Diyâuddîn’e gönderdiği mektûbta ise bunun iki nefes arasında kalben söylenmesi gerektiğini ifade eder.²³⁹

Şartlar

1. Göbekten alnın üst tarafına doğru uzanan seyf (kılıç) denen dik bir çizginin mülâhaza edilmesi.

2. Alından sağ omuza oradan da kalbe giden mukennis (temizleyici) olarak tabir edilen bir çizginin hayal edilmesi.²⁴⁰

3. Nefesi göbek altında haps etmek.

4. İfrad: yani hem nefesi hem de nefes esnasında yapılan virdi teklemek.²⁴¹

Âdâblar

1. Şartlarda zikredilen çizgilerin et ve cilt arasında mülâhaza edilmesi.

2. Bu çizgilerin beyaz ve berrak olarak tahayyül edilmesi.

3. Çizginin çene ağız burun gibi uzuvların kesintisine uğramadan alnın üst tarafına doğru ilerlediğinin hayal edilmesi.

4. Vücudun herhangi bir organının kıpırdamaması.

5. Darp: yani zâkir’in الله ‘illallah’ dediği esnada kalbinin bu kelimenin etkisi ile sarsıldığını tasavvur etmesi.

2.4. (الفناء) Fenâ

Sözlükte “yok olmak, geçici olmak” gibi anlamlarda kullanılan fenâ, bir tasavvufî terim olarak “kişinin istek ve arzularından geçerek daima kendini içinde yok ettiği varlıkla meşgul olması” anlamında kullanılmıştır.²⁴²

²³⁹ Verkânîsî, *Âdâb* vr. 288; a.mlf., *Mektûbat*, 22. Mektûb, 130.

²⁴⁰ Verkânîsî, 22. Mektubunda farklı bir tarif yapıp şöyle söyler: Kavisli dik bir çizginin alnın en üst kısmından sağ kulağın arkasından geçerek omzunun en üst kısmına, oradan da bir çizginin göğsünün içinden çam kozalağı şeklindeki kalbine doğru gittiğini tasavvur etmesi. Verkânîsî bu çizgilerin ters bir ‘la’ harfi oluşturacağını söyleyip mektubunda şekilsel olarak gösterir. Ayrıca alından omuza giden çizginin kalbe dışardan gelebilecek düşünceleri kestiğinden nefy-ü isbât kılıcı, omuzdan kalbe giden çizginin ise kalbe girmiş olan düşünceleri temizlediğinden mukennis yani temizleyici olarak isimlendirildiklerini aktarır. Bkz. Verkânîsî, *Mektûbat*, 22. Mektûb, 130.

²⁴¹ Verkânîsî, *Âdâb*, 288; a.mlf., *Mektûbat*, 22. Mektûb, 130.

²⁴² İbn Manzur, *Lisanu'l-arab*, VI, 3477; Kelâbâzî, *Ta'aruf*, 185.

Fenâyı bir tasavvufi kavram olarak ele alıp onu tarif eden ilk mutasavvıf Ebu Said el-Harraz (ö. 277/890) fenâyı kullun kulluğunu görmekten fani olması olarak tanımlayıp bu durumdaki mürid için üç dereceden bahseder. Ona göre mürid önce dünyevi ve uhrevi bütün haz ve isteklerini kaybeder ardından Allah (c.c.)'ın kudretinin tecelli etmesi neticesinde Allah'a duyduğu saygıdan dolayı onunla ilgili olan hazzını da kaybeder. Son olarak Allah'ın hakikatının bütün benliğini sarmasından dolayı Yüce Allah'a olan hazzını yitirdiğinden dahi bihaber olur.²⁴³

Fenâ başlarda insanın rabbine yönelik yaşadığı bir hal olarak nitelendirilirken tarikatların gelişip yaygınlaşması ile yeni boyutlar kazanmıştır.²⁴⁴ Zaman içerisinde müridin dostlarında fenâ olmasına fenâ filihvan müridin şeyhinde fenâ olmasına fenâ fi'ş-şeyh fenâ fi'l-pîr Allah'ı sevmenin ön koşulu olarak kabul edilen peygamber sevgisi neticesinde peygamberde fenâ olmaya fenâ fi'r-resûl ve fenânın en üst makamı olan kişinin mevlasında fenâ olmasına fenâ fillah denilmiştir.

Müellifimiz Şeyh Fethullah fenâ kavramını bizzat ele almamış ama Nakşibendiyye Tarikatı'nın usul ve esaslarını ele aldığı mektubunda evrâd bahsinde letâiflerle ilgili kısımda fenâ fillah makamının dereceleri olan istiğrâk ve izmihlâl kavramlarını tarif etmiştir.

Arapça'da bir şeyi baştanbaşa kaplama anlamına gelen istiğrak tasavvuf ıstılahında "Zâkir'in kalbinin zikir esnasında zikre ve kalbe iltifat etmemesi" anlamında kullanılır.²⁴⁵ Sûfiler istiğraktan salikin tüm tefrik ve temyizden yani Hakk'ın dışındaki herşeyden, gayr ve sivâdan kurtulması ve Hakk'ın zâtî tecellisinde kaybolması olarak bahseder.²⁴⁶

Şeyh fethullah Verkânîsî ise bu kavramla ilgili şunları söyler: Varlık ve hayal dünyasındaki her şeyin dağınıklık olmaksızın Allah'ın varlığında kaybolduğunu müşahede etmektir. Bu durum suda boğulanın sudan başka hiçbirşeyi görmemesine benzer. Halbuki burada su farklı, şahıs farklıdır. Nihâyetinde şahıs suda boğulduğundan görmemektedir. Aynı şekilde sâlikin eşyanın varlığını Allah'ın

²⁴³ Kelâbâzî, *Ta'aruf*, 189.

²⁴⁴ Mustafa Kara, "Fenâ", *DİA*, İstanbul, 1995, XII; 334.

²⁴⁵ Cebecioğlu, *Tasavvuf sözlüğü*, 248.

²⁴⁶ Muhiddin Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2015, 213.

varlığında kaybolmuş olarak görmesi görünme ve heybet bakımındandır yoksa gerçekte eşya farklı, yüce zâtın varlığı farklıdır.²⁴⁷

Tasavvuf erbabı tarafından zât-ı insâniyenin zât-ı ilâhiyede yok olması²⁴⁸ olarak tabir edilen izmihlal için ise Verkânisî bütün herşeyin varlığının Allah'ın varlığında dağılmış kaybolmuş ve yokolmuş olduğunu görmektir. Bu durum suyun sütte kaybolup onla bir olması gibidir. Lakin bu birleşmeyi gerçek olarak itikad etmemelidir zira buna inanmak küfürdür. Bilakis bu bir zuhurât olarak kabul edilmelidir. Buna sebep olan şey ise kalbin yüce Allah'a ileri derecede bağlanması neticesinde onun varlığının gücü ve asaletinin eşyaların gölge varlığından üstün olduğunu müşahede etmektir.²⁴⁹

Şeyh Fethullah teveccüh konusunu işlerken fenâ fi'l-ihvan kavramına da farklı bir bakış açısıyla değinmiştir. Teveccüh anında müridin kendisini oradaki herkeste fenâ etmesi gerektiğini aktaran şeyh müridin bu esnada kendisini aktara giden yaralı bir hastaya benzetmesi gerektiğini, şifalı bitkileri alacak ücreti olmadığından dolayı aktara yakın bir yere oturup oraya gelen müşterilerin aldıkları şifalı bitkilerden yayılan kokularla şifa bulmaya çalıştığını hayal etmesi gerektiğini aktarmıştır.²⁵⁰

Verkânisî ayrıca rabîta konusunu ele alıp rabîtâyı dört kısım olarak zikrederken dördüncü kısım olan suret rabîtası bahsinde fenâ fi'ş-şeyh konusuna değinir. Verkânisî bununla ilgili rabîtanın bazen müridin mürşîdi ile bütünleşmesine vesile olduğunu müridin rabîta esnasında kendisini bir zarf olarak görüp şeyhinin bütün bedenine sirayet ettiğini gördüğünü aktarır.²⁵¹

2.5. (الرابطة) Râbita

Lügatte bağlamak anlamına gelen rabt kökünden türeyen râbita, iki şeyi birbirine bağlayan ip, alaka, münasebet gibi anlamlarda kullanılmıştır. Tasavvuf

²⁴⁷ Şeyh Fethullah Verkânisî, *Âdâb-ı Şeyh Fethullah* (Terc. M. Saki Çakır), Hacegan Yay., İstanbul, 2018, 48.

²⁴⁸ Usta, *Etvâr-ı Seb'a*, 161.

²⁴⁹ Verkânisî, *Âdâb-ı Şeyh Fethullah*, 49.

²⁵⁰ Verkânisî, *Âdâb*, 283.

²⁵¹ Verkânisî, *Âdâb-ı Şeyh Fethullah*, 39.

ıstılâhında ise “sâlikin kâmil bir şeyhe kalbini bağlayıp huzurunda ve gıyabında o şeyhin sureti ve bilhassa ruhaniyetini hayalinde kendi ile birlikte muhafaza ederek yanında bulunduğu zamanki edebe bürünmesi” anlamında kullanılmıştır.²⁵²

Yüce Kitabımız Kur’an-ı Kerim’de geçen يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ “Ey iman edenler Allah’tan korkun ve sadıklarla beraber olun”²⁵³ âyet-i kerimesi, işarî tefsîrlerde râbîta anlamında yorumlanmış ve kişinin mürşîde bağlanması ve onu düşünmesi, sadıklarla beraber olma gayreti olarak ifade edilmiştir.²⁵⁴

Râbîta, tasavvufun ortaya çıktığı ilk zamanlarda sadece bazı sâliklere tavsiye edilmiştir. Ya’kub Çerhî’nin mürîdi Ubeydullah Ahrar’a tasavvuf âdâblarını öğretirken râbîtayı sadece kabiliyetli mürîdlere anlatmasını istemesi²⁵⁵ buna delil olarak zikredilmektedir.

Râbîta her mürîde tavsiye edilmediği gibi her mürşîde yönelik olarak da yapılmaz. Mutasavvıflar râbîtası yapılacak olan mürşîdin Allah’a ulaşmış fenâ ve bekâ mertebelerini aşmış, sâlih ve kemâle erişmiş bir zât olması gerektiğini, bu özellikleri bulunmayan birinin ahlakı çok düzgün olsa dahi râbîtaya ehil olmadığını, o kişinin sadece çevresinde bulunan mürîdlere zikir telkini yapması gerektiğini vurgulamıştır.²⁵⁶

Tasavvuf erbâbı, râbîtanın kalbi dünyevî düşüncelerden temizlemek ve korumak, mürşîdin ruhaniyetinden feyiz almak ve onun vasıtası ile Allah’ı hatırlamak için icra edildiğini söylerler. Onlara göre mürîd, şeyhinin davranışlarını taklit edebilmek ve onun manevî halini kendi üzerine yansıtılabilmek için mürşîdine karşı muhabbet beslemelidir. Bu muhabbetin gücü ne kadar fazla ise mürşîdden

²⁵² İbn Manzur, *Lisanu’l-arab*, III, 1361; Necdet Tosun, “Râbîta”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 378; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, 117.

²⁵³ Tevbe süresi 9/119.

²⁵⁴ Şeyh Muhammed b. Abdullah Hânî, *el-Behcetü’s-seniyye fi âdâbi’t-tarîkati’l-aliyyeti’l-Halidiyyeti’n-Nakşibendiyye*, İhlas Vakfı Yay., İstanbul, 2002, 213.

²⁵⁵ Ali b. Hüseyin Herevî, *Reşehâtü ayni’l-hayât* (trc. Muhammed Muad b. Abdullâh el-Kazânî), Mektebetü’l-Mahmudiyye, İstanbul, 2004, 231; Necdet Tosun, “Râbîta”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV; 378.

²⁵⁶ İrfan Gündüz, “Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7-10, İstanbul, 2015, 248.

mürîde sirâyet edecek manevî hal de o kadar fazla olur. Bu muhabbeti elde etmenin yolu da râbitadır.²⁵⁷

İlk başlarda mürşîdini sevmek, kalbini ona bağlamak ve onu taklit ederek bir seyr-ü sülûk içerisine girerek yapılan râbita daha sonraki zamanlarda mürşîdinin suretini iki gözünün arasında olduğunu düşünme şekli ile icra edilmeye başlanmıştır.²⁵⁸

Râbita birçok farklı tarîkatta karşımıza çıkmakla birlikte, Nakşibendiler tarafından daha önemsendiği ve bu tarîkat mensupları tarafından konuyla ilgili birçok eser kaleme alındığı için Nakşibendî Tarîkatı'yla özdeşleşmiştir.²⁵⁹

Râbita ile ilgili Verkânîsî'nin şeyhi olan Tâğî “mürîd mürşîdinden gelen nûr onun tüm vücuduna dağılıncaya kadar mürşîdin suretine bakmalı, ardından mürîd mürşîdi için kalbinin ortasında bir boşluk olduğu kanaatine vararak mürşîdini oraya yerleştirmeli” şeklinde yorum yapmıştır.²⁶⁰

Müellifimiz Şeyh Fethullah Verkânîsî ise râbitayı, hakikatte müridin kalbini hiçbir vesveseye mahal vermeden üstadına bağlayıp ondan gelen bir işaret ile veyahutta tam bir muhabbetten hâsıl olan bilgi sayesinde nefsin arzularından korunması²⁶¹ olarak tarif etmiştir. Verkânîsî ayrıca râbitayı üstadın huzurunda râbita, üstadın gıyabında râbita, suret râbitası ve manevî râbita şeklinde dört kısma ayırmıştır. Bu dört kısım şunlardır:

1. Üstadın Huzurunda Râbita: Verkânîsî bu çeşit râbitayla ilgili mürîdin kendisini tahtının üzerinde oturmuş bir sultanın huzurundaymış gibi görüp kalbini çıkararak hayali olarak değil gerçekte karşısında duran sultanının önüne koyması gerektiğini ve üstadının ona bir şeyler vermesi için beklemesi gerektiğini söyler.²⁶² Şeyh Fethullah bunun sonucunda mürîdte ya mahv şühûd ve kalb titremesi şeklinde bir hâl meydana geleceğini ya da kendisine bir hâl zâhir olmayacağını açıklar. Hâl

²⁵⁷ Necdet Tosun, “Râbita”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV; 379.

²⁵⁸ Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1992, 135-136.

²⁵⁹ Necdet Tosun, “Râbita”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV; 379.

²⁶⁰ Bekçi, *Tâğî ve Tasavvufî Görüşleri*, 118.

²⁶¹ Verkânîsî, *Âdâb*, 282.

²⁶² Verkânîsî, *Âdâb*, 283.

meydana gelmesi durumunda mürîdin nefsinde bir karmaşa korkusu hissetmediği müddetçe daha fazla istemesi gerektiğini aktaran Şeyh, sâlikin nefsinde bir karmaşa korkusu hissettiği anda kendini elde ettiği makamlardan tat almaya salması gerektiğini ifade eder. Kendinde haller meydana gelmeyen sâlik ile ilgili ise sabretmesi gerektiğini ve istemenin dahi yüce bir makâm olduğunu, mürşîdin cimri olmadığını ve günü geldiğinde kendisine verebileceği lütufların var olduğunu hatta bu durumun sonucunda fazilet sahibi kişilerin hali olan muhabbet makamının kendisinde meydana gelebileceğini dile getirir.²⁶³

Müellifimiz bazen bu râbitayı yapan sâlikin nefsinin kendisine yanlış telkinlerde bulunarak bu işin boş bir uğraş olduğunu söyleyebileceğini ifade eder. bu durumda sâlikin kusuru kendinde arayarak nefsinin söylem ve eylemlerinden uzaklaşması gerektiğini aktaran Verkânisî salîkin ümitsizliğe düşmeden Yüce Allah'ın mürşîdinin himmetiyle kendisine ihsan edeceği makamları elde etmek için uğraşması gerektiğini aktarır.²⁶⁴

2. Üstadın Gıyabında Râbita: Şeyh Fethullah bu râbitanın Hatm-i Hâcegân²⁶⁵ esnasında yapıldığını söyler. Râbita esnasında mürîd, mürşîdinin hazır

²⁶³ Verkânisî, *Âdâb*, 283.

²⁶⁴ Verkânisî, *Âdâb*, 283-284.

²⁶⁵ Başında ve sonunda okunan Fâtiha sûresi Kur'an'ın özeti ve hatmedilmesi gibi sayıldığı için bu zikre hatm-i hâcegân denilmiştir. Eski Nakşibendî kaynaklarında temas edilmeyen hatm-i hâcegânın kimin tarafından başlatıldığı bilinmemektedir. Bu zikirden ve uygulama şekillerinden, tesbit edilebildiği kadarıyla ilk defa Abdullah Salâhî Uşşâkî (ö. 1196/1782) İzhâr-ı Esrâr-ı Nihân ez Envâr-ı Hatm-i Hâcegân adlı eserinde bahsetmiştir. Bu esere göre hatm-i hâcegân üç değişik şekilde uygulanmaktadır. Birinci tertipte sırasıyla besmele ile birlikte yedi defa Fâtiha, 100 salavat, yetmiş dokuz defa besmele ile birlikte İnşirâh sûresi, 1001 besmele ile birlikte İhlâs sûresi, sonra tekrar 100 salavat ve yedi defa besmele ile birlikte Fâtiha sûresi okunup duâ edilir. Ardından üç defa daha salavat getirilir. İkinci tertipte 1001 İhlâs, sonra yedi Fâtiha, 100 salavat okunup duâ edilir. Üçüncü tertip ise birincisi gibidir; sadece yetmiş dokuz adet İnşirâh sûresi 1001 İhlâs sûresinden önce değil sonra okunur. Her üç tertipte de hatm-i hâcegâna başlanmadan önce yedişer defa istiğfar ve salavat getirilip ardından tarikât silsilesinde yer alan şeyhlerin ruhları için bir Fâtiha okunur. Salavatın “Allâhümme salli alâ seyyidinâ Muhammedin ve alâ âli seyyidinâ Muhammed bi-adedi külli zerretin elfe elfi merretin” şeklinde okunması tavsiye edilmiştir.

Nakşibendî-Halidî kaynaklarında yukarıdaki tertiplerden biri esas alınmış olmakla birlikte bazı küçük farklılıklara da rastlanmakta, meselâ zikrin başında okunan yedi adet salavat için üç ile yirmi beş arasında değişen farklı sayılar verilmektedir. Sonunda bir defa salât-ı müncîye okunan şekli de vardır. Ayrıca İhlâs sûresinin 1000 adet okunduğu tertipler de kaydedilmiştir.

Bazı kaynaklarda hatm-i hâcegânın değişik sayılar ihtiva eden kısa şekillerine de yer verilmiştir. “Hatm-i hâcegân-ı sağır” denilen şekilde yirmi beş istiğfar, yedi Fâtiha, otuz üç salavat ve Nakşibendî-Halidî silsilesi okunduktan sonra yedi Fâtiha, 100 salavat, 500 “yâ bâkî ente'l-bâkî” duâsı, 100 salavat okunur, yedi Fâtiha daha okunduktan sonra hatm-i hâcegân duâsı yapılır Hatm-i hâcegân her gün sabah akşam iki defa uygulanır; bu mümkün olmazsa pazartesi ve cuma yahut salı ve cuma günleri olmak üzere haftada iki defa yapılması da yeterli görülmüştür. Kısaltılarak

olduğunu tahayyül edip duâya durur. Verkânisî, mürîdin duâya durmadan önce mürşîdinden kalb huzuru için istimdat etmesi gerektiğini söyleyip, duâ sonrasında ise dünyanın mürşîdinin dağıttığı hediyelerden olan marifet, sabır, eziyete tahammül, dünyayı terk gibi hediyelerle donatılmış bir şekilde kendisini beklediğine inanması gerektiğini açıklar.²⁶⁶

3. Suret Râbitası: Nakşibendî tarikatında râbita, özel olarak mürîdin sağ ayağını sol bacağına altına bırakıp gözlerini kapatarak genellikle akşam ile yatsı namazı arasında yaptığı mürşîd râbitasına isim olmuştur. Verkânisî suret râbitası ve manevî râbitayı bu tür râbitanın kısımları olarak zikretmektedir. Suret râbitası ile ilgili mürîdin mürşîdinin suretini karşısında durmuş bir dolunay gibi tasavvur etmesi gerektiğini belirten Verkânisî, ayrıca mürîdin şeyhinin suretinden yayılan nur ve ışığın ona doğru gelip bütün bedenine girdiği hissini yaşamayı gerektiğini belirtmiştir.²⁶⁷

Bu râbitada bazen mürîdin fenâfi’ş-şeyh makâmı olarak bilinen sâlikin üstadı ile bütünleşmesi ve nefsinin eriyip yok olması sonucunda kendinde şeyhini görmesi

“hatme” diye de anılan hatm-i hâcegânın değişik şekillerde icra edilmesi ve virdlerin belli sayılarda okunmasının ayrı ayrı sebepleri olduğu belirtilmektedir. Fâtiha’nın yedi defa okunması yedi âyet olduğu içindir. Sonunda tekrar okunmakla “seb‘u’l-mesânî” olur. Birinci tertipte sûrelerin Fâtiha, İnşirâh, İhlâs şeklinde sıralanması Kur’an’daki sıraya uygunluk için, ikinci tertipte salavatın Fâtiha’dan sonra okunması, iki salavat arasında yapılan duâların makbul olacağına dair bir rivâyet bulunmasından dolayıdır. Birinci ve üçüncü tertiplerde duâdan sonra salavatın getirilmesi de aynı sebeptedir. Üçüncü tertipte İnşirâh sûresinin İhlâs’tan sonra okunması İnşirâh sûresinde cemâl sıfatı galip olduğu içindir; ayrıca sûre duâya daha yakın okunarak Allah ile ünsiyet sağlama ve bu şekilde duânın kabul edilmesini kolaylaştırma amacı güdülür. Hatm-i hâcegâna Nakşibendiyye’nin özellikle Halidiyye kolunda büyük önem verilmiştir. Hatm-i hâcegân toplu veya münferit olarak yapılabilir; toplu olarak yapılıyorsa şeyh yahut onun izin verdiği bir kişi tarafından icra edilir. Zikir yapılan mahallin kapıları kapatılır, dervişler abdestli olarak sakin ve huzurlu bir ortamda diz çöküp halka halini alırlar. Nakşibendiyye’den olmayanlar (bazı Halidî kaynaklarına göre Nakşibendî-Halidî olmayanlar) ve çocuklar halkaya alınmaz. Çok sayıda sûre ve salavatın okunması fazla zaman alacağından bunlar zikre katılanlara belli miktarlarda taksim edilir. Şeyh veya ondan izin alan kişi okunacak olan virdleri sırası geldikçe Fâtiha sûrelerini ise hatmi yaptırın hariç soldan yedi kişi okur. Nakşibendiyye’deki “vukûf-ı aded” ilkesine göre tesbit edilen sayılara titizlikle uyulur. Ayrıca zikir boyunca râbitaya ve vukûf-ı kalbî ilkesine de riâyet edilerek gözler kapalı tutulur, büyük şeyhlerin ruhaniyetlerinin zikre katıldığı düşünülür. Sonunda bir kişi aşr-ı şerîf okur, duâ yapılır, hâsıl olan sevap Hz. Peygamber’in, sahâbe-i kirâmın, bütün nebîlerin ve velîlerin, özellikle silsile ricâlinin ruhlarına bağışlanır. Reşat Öngören, “Hatm-i Hâcegân”, *DİA*, İstanbul, 1997, XVI; 476-477.

²⁶⁶ Verkânisî, *Âdâb*, 284.

²⁶⁷ Verkânisî, *Âdâb*, 284.

şeklinde bir hâl alacağını belirten müellifimiz, sâlikin bu tür bir râbîta şeklinde mertebeler kat ettiğini ve tasavvufta ilerlediğini kaydeder.²⁶⁸

4. Manevî Râbîta: Manevî râbîtanın suret râbîtasından farklılığını râbîtalardaki sonuca bağlayan müellifimiz surette elde edilen neticenin muhabbet, manevî râbîtada ise elde edilenin ihlâs olduğunu ifade eder. Manevî râbîtayı sâlikin üstadını suretten, nurdan ve her şeyden soyutlanmış olarak tasvir etmesi olarak tarif eden Şeyh, bu tür bir tasvirin ancak kalble idrak edilebileceğini açıklar.

Verkânisî bu râbîtanın diğer bir şeklini ise sâlikin mürşîdi ile az bir ilgisi olan herhangi bir şeyden uzaklaşınca hasret çekmesi olarak tarif eder.

Şeyh Fethullah, bu râbîta çeşidi ile ilgili ayrıca şunları da aktarır: Bir mürîd yolda yürürken, yemek yerken, bir günah ile karşılaşırken, üstadını yanında hissetmeli; uyurken, uyanırken, dostlarla buluşurken, sürekli râbîta halinde olmalıdır.²⁶⁹

2.6. (التوجه) Teveccüh

Sözlükte yönelmek anlamında²⁷⁰ kullanılan teveccüh terimi tasavvuf kitaplarında iki farklı kavramla karşımıza çıkmaktadır.

a) Teveccüh-i Âlâ: Mutasavvıflar nefsinin esaretinden kurtulmak isteyen her akl-ı selim sahibi bireyin tasavvufta insanî kalb olarak nitelendirilen kalbi ile yüce Allah'a yönelmesini teveccüh-ü âlâ olarak nitelendirmiş, kulun Allah'a yönelip ondan dilemesi halinde, bize bizden daha merhametli olan yüce Allah'ın o kuluna "*Bana duâ ediniz size icabet edeyim.*"²⁷¹ Âyet-i kerimesinde irâd buyurduğu gibi kulunun isteğini geri çevirmeyeceğini izah etmişlerdir.²⁷²

²⁶⁸ Verkânisî, *Âdâb*, 284.

²⁶⁹ Verkânisî, *Âdâb*, 284.

²⁷⁰ Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 493.

²⁷¹ Mü'min 40/60.

²⁷² Gümüşhanevi, *Cami'ul Usûl*, 285

b) Teveccüh-i Kalbî: Tasavvuf istilâhında teveccüh, bu tabirle şeyhin bütün manevî gücünü mürîdin kalbi üzerine yöneltmesi ve bu suretle ona aktarması olarak zikredilmektedir.²⁷³

Ayrıca bazı kaynaklarda teveccüh için aşağıda zikredilen şu dört şekilden bahsedilir.²⁷⁴

- A) Allah'a Teveccüh
- B) Kalbe Teveccüh
- C) Şeyhe Teveccüh
- D) Mürîde Teveccüh

Bunlardan Allah'a teveccühün yukarda zikrettiğimiz teveccüh-ü âlâ ile eş anlamlı olduğunu mürîde teveccühün ise zikrettiğimiz teveccüh-ü kalbî ile eş anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.²⁷⁵

Diğer iki teveccüh şekillerinden kalbe teveccüh sâlikin Allah ismini kalbine yazılmış olarak düşünüp o yazıya nazar ve teveccüh etmesi yâda Allah isminin yazı ve lafızdan arındırarak düşünüp kalbine yönelmesi olarak zikredilmiş, şeyhe teveccüh ise tasavvuf literatüründe mürîdin şeyhinden feyz almak veya manevî yardım istemek amaçlı ona yönelmesi olarak tabir edilen istimdât ile aynı anlamda kullanılmıştır.²⁷⁶

Sûfilerden Abdullah İmam el-İsfehani teveccüh için beş usûl zikretmiş. Bunları sırasıyla şöyle aktarmıştır:

1. Sâlikin sürekli yüce Allah'ın gözetimi altında olduğunu hissetmesi.
2. Kalbini kötü düşünce ve Allah dışındaki her şeyden arındırması.
3. Sâlikin Allah dışında kalan bütün varlıkları yok hükmünde görüp hakiki varlık olarak sadece Allah'ı görmesi.

²⁷³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 493-494.

²⁷⁴ Mehmet Saki Çakır, *Seyyid Tâhâ Hakkârî ve Nehrî Dergâhı* Nizamiye Akademi, İstanbul 2017, 256; Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, 312.

²⁷⁵ Bkz. Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, 312-313.

²⁷⁶ Bkz. Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, 313.

4. Harici ve zihni iki varlık bulunduğunu düşünüp hakiki varlığın Allah'ın olduğunu düşünmesi.

5. Zât-ı ilahiden gayrısını görmemesi.²⁷⁷

Müellifimiz mürşîdin mürîdine yönelik teveccühü üzerinde durmuş, mürîdin bu teveccüh esnasında üstadının her nefesinin kalbine akan bir nispet olarak görmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁷⁸

Mürîdin teveccüh esnasında yüce Allah'ın tecellilerinin, Nebi ruhlarının, meleklerin, sahabe ve evliya himmetlerinin hazır olduğuna inanması ve üstadının bu himmetleri dağıtma konusunda yetkili kılındığının idrâkine varmasının gerekliliğinden bahseden Verkânisî, ayrıca mürîdin üstadın bu himmetleri ancak kabiliyetli ve liyakat ehline vereceğini de aklında bulundurması gerektiğini ifade eder.²⁷⁹

Teveccühün âdâblarına da değinen şeyh Fethullah, mürîdin zorlanmaması durumunda aksi teverruk şeklinde oturması gerektiğini ve kendisinden önce bir halka oluşmuşsa o halkanın dışında bir yerde oturmasının daha uygun olacağını bildirmiştir.²⁸⁰

2.7. (الغوث-القطب) Ğavs - Kutp

Tasavvufî düşüncede âlemi idare ettikleri kabul edilen velîler topluluğuna ricâlü'l-ğayb denilmektedir. Bu kavram sözlükte erkek anlamındaki recül kelimesinin çoğulu olan ricâl ile gizlenen, hazırda olmayan, bulunmayan şey anlamlarında kullanılan ğayb kelimelerinden oluşmaktadır.²⁸¹

Ricâlü'l-ğayb telakkisi İbnü'l-Arabî tarafından geliştirilmiş ve ondan sonra da pek çok mutasavvıf tarafından kabul gören bir nazariye halini almıştır.²⁸² Mutasavvıflardan İmam Süyûtî ğayb âleminin erleri olan ricâlü'l ğaybın inkar

²⁷⁷ Tosun, *Bahaeddin Nakşibend*, 311.

²⁷⁸ Verkânisî, *Âdâb*, 283.

²⁷⁹ Verkânisî, *Âdâb*, 283.

²⁸⁰ Verkânisî, *Âdâb*, 283.

²⁸¹ İlyas Çelebi, "Gayb", *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 404; Süleyman Uludağ, "Ricâlü'l-Gayb", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXIV, 81; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, 145.

²⁸² İdiz, *İmam Süyûtî*, 144.

edilemeyeceğini savunmuş, bunların varlığına dair sayısız hadis ve haber bulunduğunu söylemiştir.²⁸³

Bu evliyalar topluluğunun başında, genel görüşe göre kutb denilen zât vardır.²⁸⁴ Kutb, sözlükte; değirmen taşının mili anlamında kullanılmakta, tasavvuf istilâhında ise Allah'ın büyük tılsımı kendisine verdiği ve sürekli gözetimi altında tuttuğu tek bir kişi olarak anlatılmaktadır. Ricâlü'l-ğayb kavramı ile bağlantılı olan bir diğer terim ise 'ğavs'tır. Arap dilinde yardım etme, imdada yetişme anlamlarında kullanılan ğavs, tasavvuf erbâbı tarafından ulaşılabilecek en yüksek makâm olarak kabul edilir.²⁸⁵

Mutasavvıflardan bazılarına göre ğavs, kutb ile aynı kişi olarak kabul edilmektedir. Onlara göre kutb kendisine sığınıldığı, yardım amaçlı kendisine ilticâ edildiği anlarda ğavs olarak da anılmakta, bunun dışındaki zamanlarda ise sadece kutb olarak isimlendirilmektedir.²⁸⁶

İmam-ı Rabbânî, ğavsı kutbun yardımcısı olarak kabul ederken, Şihabuddin Suhreverdî ise kutbu tasavvuftaki en yüksek makama çıkmış kişi olarak nitelendirmektedir.²⁸⁷

Müellifimiz Verkânîsî, başkasından rivâyet ile râbîta-ı kalbîden bahsederken, mürîdin müşahede makamına ulaşmış isim ve sıfatların tecellisine mazhar olmuş bir üstada kalbini bağlaması olarak aktardıktan sonra bu üstadın ğavs veya kutb makamlarına ulaşmış bir mürşîd olması gerekmediğini ifade etmiştir.²⁸⁸

Şeyh Fethullah bu vesile ile ğavs ve kutb kavramları üzerinde durmuş, iki farklı kutbun varlığından bahsetmiş, bunların irşâd kutbu ve medar kutbu olarak isimlendirildiği bilgisini vermiştir.²⁸⁹

²⁸³ Ferzende İdiz, *İmam Süyûtî Tasavvuf Risaleleri*, Nizamiye Akademi Yay. İstanbul, 2018, 114.

²⁸⁴ Şerkâvî, *Mu'cem*, 230; Türer, *Tasavvuf Tarihi*, 145.

²⁸⁵ Cürcânî, *Ta'rifât*, 149; Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 295,296.

²⁸⁶ Cürcânî, *Ta'rifât*, 137-149; Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 174.

²⁸⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 173; Şerkâvî, *Mu'cem*, s. 235.

²⁸⁸ Verkânîsî, *Mektûbat*, 2. Mektûb, 89.

²⁸⁹ Verkânîsî, *Mektûbat*, 2. Mektûb, 90.

Verkânisî irşad kutbunu nübüvvet makamlarından elde edilebilecek fakr, mahv gibi kemaletlere erişen ve bazı kimseler hariç diğer insanlara hidâyet, nur ve nispetin her türlüşünün kendisinden geldiği kişi olarak zikretmektedir. Medar kutbunu ise vahdet, istiğrak, izmihlal, mahv ve fenâ gibi halleri elde ederek velâyet makamlarının en üst seviyesine ulaşmış, tüm dünyevî emirlerin kendisine tevdi edildiği kişi olarak nitelendirmektedir. Verkânisî ayrıca İmam-ı Rabbânî'nin de aynı görüşte olduğunu bildirerek kutb-u irşadın en üst seviyede olduğunu söylemektedir.²⁹⁰

Verkânisî, ğavs hakkında İbnu'l Arabî ve Nakşibendîler dışındaki sûfîlerden rivâyetle ğavsın medar kutbu ile aynı kişi olduğunu söyler. İmam-ı Rabbânî ve diğer Nakşibendîlere göre ise ğavsın, kutb-u medarın emri altında ama abdal, evlad, nukeba ve nuceba olarak adlandırılan evliyaların ise üst makamında duran veli kul olduğunu bildirir.²⁹¹

2.8. (المريد) Mürîd

Arapça'da, isteyen, iradesi olan anlamlarına gelen mürîd, bir tasavvuf istilâhı olarak "Allah'a vuslatı arzu eden, bu sebeple kendisini bu olgunluğa ulaştıracak eğitimi verebilecek bir şeyhe bağlanan kişi" olarak zikredilmektedir²⁹²

Bazı sûfîler mürîdi sözlük anlamının tam zıddı olarak iradesi olmayan kişi olarak tarif etmiş, iradesinden sıyrılamayan kişinin mürîd olamayacağını bildirmişlerdir. Dikkatli olarak üzerinde durulduğunda aslında burada bir tezâtın söz konusu olmadığı bilakis sözlük anlamına uygun bir mânâ içerdiği görülecektir. Zira mürîdin kendi iradesini terk etmesi de yine kendi iradesiyle olan bir davranıştır.²⁹³

Tarîkat farklılıklarına göre mürîde derviş, sâlik, ihvan ve fakir de denildiğine şahit olabiliyoruz.²⁹⁴ Ayrıca kaynaklarda tarîkata da intisâb etme anından maksuda ulaşma vaktine kadar mürîd için dört farklı isim ve makâm zikredilmektedir. Bunlar sırasıyla şu şekildedir:

²⁹⁰ Verkânisî, *Mektûbat*, 2. Mektûb, 90.

²⁹¹ Verkânisî, *Mektûbat*, 2. Mektûb, 90.

²⁹² Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 350; Demirci, *Sorularla Tasavvuf*, 44; Cürçani, *Tâ'rifât*, 174.

²⁹³ Demirci, *Sorularla Tasavvuf*, 44-45.

²⁹⁴ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, 101.

1. **Talip:** tasavvufa girmek isteyip ve bunun için uğraşan ama henüz kabul edilmeyen kişi.
2. **Mürîd:** Tasavvufa girmeyi elde edip kabul edilen kişi.
3. **Sâlik:** Tasavvuf yolunda seyr-ü sülûk yapan kişi.
4. **Vasıl:** Tasavvuf yolundaki seyrini tamamlayıp hakka ulaşan kişi.²⁹⁵

Mutasavvıflar tarîkate girmeye niyet eden ve yol almaya başlayan kişiler için uyulması gereken bazı âdâb ve erkânların olduğunu ve mürîdin bunlara uymasının edepten olduğunu söylerler.²⁹⁶ Bu âdâb ve erkânlar sırasıyla şunlardır:

1. **Sıdk:** Mürîd bu yola adımını ilk attığı anda doğruluk üzere ve gerçekçi olmalı.
2. **Öğrenme Gayreti:** Mürîd sülûk yolunda fikhî meselelerde kendisinin ihtiyaç duyabileceği her konuyu öğrenmeye, araştırıp sormaya gayret etmeli.
3. **Nefsini Terbiye Etme Gayreti:** Sâlik bir mürşîdin yön vermesiyle nefsinin terbiye etmeli. Mürşîdsiz bu yola girmenin ona kapıları açmayacağını bilmeli.
4. **Tevbe:** İlk üç şartı yerine getirdikten sonra salık tüm gizli ve aşikâr yaptığı günahlardan tevbe etmelidir.²⁹⁷

Seyr-ü sülûke başlayanlar için olanlar ise şöyle sıralanmıştır:

1. **Dünya İle Gönül Bağını Koparma:** Seyr-ü sülûk esnasında kalbin boş olması gerektiğinden, mürîd evvela gönlünü var olan tüm dünyalık mallarından arındırmalı daha sonraki süreçte dünya için uğraşma düşüncesini de kalbinden atmalıdır.
2. **Sırlarını Muhafaza Etme:** Mürîd sırlarını şeyhinin dışında kimseye paylaşmamalı.
3. **Fetret Ve Vakfe:** Mürîd, kendi iradesini külliyyen bırakma anlamına gelen fetret ile seyr-ü sülûk esnasında gevşeklikten kaçınma anlamında kullanılan vakfe haletine girmeli.²⁹⁸

²⁹⁵ Türer, *Tasavvuf Tarihi*, 101.

²⁹⁶ Gümüşhanevi, *Cami'ul Usûl*, 51.

²⁹⁷ Gümüşhanevi, *Cami'ul Usûl*, 51-53

Sufilerden bazıları mürîd ve Allah'ın istediği kul anlamında kullanılan²⁹⁹ murad kavramlarını birlikte zikretmiş ve ikisi arasında anlam bağı olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Mutasavvıflardan Kelebâzi “hakikatte mürîd muraddır, murad da mürîddir, çünkü Allah Teâlâ'yı irade eden kimse ulu ve yüce Allah'tan olan ezeldeki irade ile onu irade etmiştir. Önce Allah kulunu irade ettiği için sonra kul onu irade etmiştir” diyerek يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdırlar; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lutfudur. Allah'ın lutfu geniştir; O, her şeyi bilir,³⁰⁰ ve جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ رَبَّهُ Onların rableri katındaki ödülleri, altından ırmaklar akan, içinde devamlı kalacakları adn cennetleridir. Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. İşte bu, rabbini sayıp O'ndan korkanlar içindir.”³⁰¹ âyeti kerimelerini buna delil olarak zikreder.³⁰²

Şerkavî ise mürîd nefsinin temizleyip iradesinden kurtulduktan sonra mürîdin yemesi, içmesi, uykusu, konuşması, nefsinin tatmin etmek amaçlı değil de tamamıyla zaruri birer ihtiyaç olduğu için kendisinden sadır olur. Mürîd bu mertebeye ulaştığı anda Allah onu sever ve kendisine yaklaştırır. Bu durumda mürîd Allah'ın irade ettiği kişi yani murad olur demiş ve bu sâlikin yolun başında iken mürîd, yolun sonunda ise murad olduğunu bildirerek ikisi arasındaki anlam bağına değinmiştir.³⁰³

Müellifimiz mürîd kavramıyla ilgili genel olarak mürîd-mürşîd ilişkisi mürîde gerekli olan hususlar ve mürîdin tarîkattan çıkmasına sebep olabilecek durumlar üzerinde durmuş ve bunları tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır. Bizde burada

²⁹⁸ Gümüşhanevi, *Cami'ul Usûl*, 53-55.

²⁹⁹ Şerkâvi, *Mu'cem*, 262.

³⁰⁰ Maide 5/54.

³⁰¹ Beyyine 98/8.

³⁰² Kelâbâzî, *Ta'aruf*, 203.

³⁰³ Şerkâvi, *Mu'cem*, 262-263.

Verkânisî'nin bu konular hakkında söylediklerini kaynaklardan edindiğimiz diğer mutasavvıf görüşleri ile birlikte aktarmaya çalışacağız.

2.8.1. Mürid-Mürşid İlişkisi

Tasavvuf kitaplarında mürşid-mürîd ilişkisi üzerinde durulmuş özellikle mürîdin mürşide karşı davranışlarının nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgilere çokça yer verilmiştir.

Mürîd mürşid ilişkisine çift yönlü değinen Gümüşhanevi (ö. 1813/1893), mürşidi kendisine intisâb ederek gönül veren mürîdin bütün hususiyetlerini ve kabiliyetlerini göz önünde bulundurarak, herkese ayrı ayrı yol gösteren, yaratılışındaki ferasetin ve edindiği ilmin derecesine göre mürîdin mizacındaki sertliği, ahlakındaki fesadı tedricen izaleye ve fitratındaki sivriliği törpülemeye çalışan, mürîdlerini irşâd ederek, onlara faydası olan kişi olarak tarif etmiş, kâmil bir mürşitte bulunması gereken beş şartı şu şekilde sıralamıştır:

1. Manevî zevk sahibi olmak.
2. İslâm'ı çok iyi bilmek.
3. Şefkat ve himmeti bol ve âli olmak.
4. Allah'tan gelen her şeye razı olmak.
5. Basiretinde isabetli ve telkininde tesirli olmak.³⁰⁴

Mürîd ile ilgili ise, “mürşidinden fayda görmek istiyorsa mürşidinin yanında gözüne, kulağına, kalbine ve aklına dikkat ederek gözünü mürşidinden hiçbir şekilde ayırmamalı, kulağını mürşidin nasihatine hakkıyla vermeli ve mürşidin emirlerini kalbine ve aklına iyice yerleştirmelidir.” diyen Gümüşhanevî, ayrıca mürîdin mürşidine benzemeye çalışması gerektiğini, onun kapısının Allah'a ulaştıran bir kapı olduğunun idrakinde olarak sonuna kadar kapıda beklemesi gerektiğini vurgular.³⁰⁵

³⁰⁴ Öncel Demirdaş, “Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî'ye Göre Mürîd-Mürşid İlişkisinin Boyutları” *Uluslararası Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî Sempozyumu*, Gümüşhane Üniversitesi Yay. , Gümüşhane, 2013, 324-325.

³⁰⁵ Demirdaş, a.g.m. 326-327.

Bir diğer mutasavvıf Şeyh Muhammed Emin Erbili ise mürîdin şeyhine yönelik uygulaması gereken âdâb ve erkânlarının çok olduğunu söyler ve bir nebzesini şu şekilde zikreder:

1. Mürîd şeyhini zahiren ve batinen çok yüce görmeli.
2. Mal ve bedeniyle şeyhinin hizmetinde olmalı.
3. Şeyhine itirazda bulunmamalı.
4. Şeyhiyle birlikteliğinden, Allah'a yakınlaşmaktan başka bir şey ummamalı.
5. Şeyhinin kendisine hediye ettiği herhangi bir şeyi çok değerli görüp onu satmaya kalkışmamalı.
6. Şeyhinin bulunduğu ortamda çok konuşmamalı, konuştuğunda da alçak konuşmamalı.
7. Şeyhi hakkında neden falana şunu yaptı da bana niye yapmadı diyerek sitem etmemeli.
8. Şeyhinin aleyhinde konuşulan ortamlarda durmamalı.
9. Şeyhinin yanında seyr-ü sülûke başlamasından sonra elde ettiği manevî makamları şeyhinden gizlememeli.
10. Mürîd yaptığı amellerden nefsinin kibirlendiğini hissettiğinde ona bir yol göstermesi için şeyhine danışmalı.³⁰⁶

Müellifimiz şeyh Fethullah ise bir mürîdin kendi mürşîdinin dışındaki hiçbir şeyhten istimdat etmemesi gerektiği üzerinde durmuş³⁰⁷ ve mürîdin şeyhine karşı sergilemesi gereken davranışları üç başlık altında toplayarak ele almıştır.

³⁰⁶ Erbilî, *Tenvirü'l-Kûlûb*, 579-584.

³⁰⁷ Verkânîsî, *Mektûbat*, 26. Mektûb 135.

Şeyh Fethullah bu başlıkları ihlâs, muhabbet ve teslimiyet olarak zikredip her birini aşağıda zikrettiğimiz şekilde izah etmiştir.

1. İhlâs

Mürîdin ihlâsla bağlılığının en alt derecesi olarak dünya aktaflarla dolu olsa dahi ona açılacak feyz kapılarının ancak şeyhinin eli ile olabileceğine inanması gerektiğini aktaran Verkânisî, şeyhin mürîdine olan nazarının mürîd nezdinde tüm amellerine denk olarak görülmesi gerektiğini vurgulamıştır.³⁰⁸

İhlasla bağlılığın en üst seviyesini ise; “şeyhinin tüm davranışlarının rıza-i ilâhî doğrultusunda meydana geldiğine inanarak, şeyhinden dünyevî veya uhrevî bir menfaât elde etme veyahut ta nefsini tatmin etme babında bir amelin sâdır olmayacağına kanaat getirmesidir” sözleriyle izaha kavuşturmuştur.³⁰⁹

2. Muhabbet

Muhabbet kavramını da aynı şekilde ele alan şeyh, bu bağlılığın en alt seviyesini şeyhinin tüm isteklerini kendi isteklerine tercih etmesi, en üst seviyesinde mürîdin aslında hiçbir isteğinin olmadığına kendini inandırması olarak açıklamıştır.

Verkânisî bu mertebedeki sâlik için “şeyhinin suretini görmediği anda göremediği için kalbi sürekli yanık olmalı. Suretini gördüğü anda ise manevî vuslat için yanmalı ve bu yanma haleti hiçbir zaman bitmemelidir” der.³¹⁰

3. Teslimiyet

Bu kavrama da diğer iki kavram gibi yaklaşan şeyh, teslimiyetle bağlılığın en alt mertebesini şeyhini kendinde tasarruf etmeye yetkili kılıp herhangi bir isteğini çekinmeden ona söyleyebilmesi, en üst seviyesini ise dünyevi veya uhrevi herhangi bir niyet taşımaması, tamamıyla kendini şeyhinin emrine vermesi olarak tarif etmiştir.³¹¹

³⁰⁸ Verkânisî, *Âdâb*, 291.

³⁰⁹ Verkânisî, *Âdâb*, 291.

³¹⁰ Verkânisî, *Âdâb*, 291.

³¹¹ Verkânisî, *Âdâb*, 291.

2.8.2. Mürîde Gerekli Olan Hususlar

Şeyh Fethullah bu konuyu hem tasavvufî yönüyle hem de fikhî yönüyle ele alarak ikisi arasında bir bağ kurup kafalarda soru işareti bırakan birçok hususa değinmiştir. Günümüzde çokça karşılaştığımız şeriâtsiz tarîkatın ne kadar zararlı olduğunu delilleriyle gözler önüne sermiştir.

Şeyhu'ş-Şeriâ ve Şahbazı't-Tarîka ünvanlarına uygun olarak dile getirdiği altın değerindeki bu hususları maddeler halinde zikretmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1. Mürîd, itikadî meselelerde Ehl-i Sünnet ve'l- Cemaat düşüncesine uygun olarak Maturidî ve Eş'arî görüşlerinin dışına çıkmamalı. Kim olursa olsun aksi bir görüş beyân eden hiçbir mufakkih, müfessir, muhaddis, mutasavvıf ve arifin şâz görüşlerine iltifat etmemelidir. Özellikle mutasavvıflardan âyet ve hadislere ters düşen keşiflerini hatalı bir şekilde te'vil edenlere karşı daha da dikkatli olunmalıdır.

2. Her ilmi kendi erbâbından öğrenmelidir. Çünkü Allah ilmi, kulları arasında taksim etmiş; kimisini akait ilminde, kimisini fıkhıta, kimisini de tasavvufta mahir kılmış, farklı ilimleri onlara müyesser etmemiştir.

3. Mürîd, yine Ehl-i Sünnet çizgisine muvâfık olarak dört fikhî mezhepten birinin amelî hükümlerini öğrenmeli, mezhebin en sahih görüşü hangisi ise onunla amel etmeli ve mezhep içerisindeki zayıf görüş ve ruhsatlarla hareket etmemelidir.

4. Sâlik, itikadî ve amelî mezhepleri öğrenip tatbik etmeye başladıktan sonra muhabbet-i zâtiyeyi elde etmek için kalb tasfiyesi ile uğraşmalıdır. Bu süre zarfında kendisinde meydana gelen hâl, cezbe gibi durumları akaid ve fıkıh terazisine koymalı, onlara uygun ise sevinip bu yolda ilerlemeli, eğer uymuyorsa derhal onu terk edip istiğfar etmelidir. Mürîd bilmelidir ki bu hâl ve cezbe Allah'tan değil bilakis nefsin ve şeytanın kandırmacası olan en habis istidrac durumudur. Hatta bu durumun tersi olduğuna delil olabilecek bin rüya görsün veya bin cezbe haline bürünsün veyahut bin vicdan buna şahitlik etsin, hatta kendi zannınca bin meleğin gelip bunun doğru olduğunu söylemesine dahi itibar etmesin.

5. Mürîd, kıyas, tevil ve maslahat kapılarını açmaya çalışmamalı, müçtehit olmadığını ve içtihadı ehil olmadığını bilmelidir. İmam Nevevi ve İbnu Salah'ın dediği gibi içtihat kapısının kapandığını aklından çıkarmamalıdır.

6. Sâlik, kendi dışında Müslümanlar hakkında hüsn-ü zan sahibi olmalı ama nefisini temize çıkartmaya çalışmamalıdır.

7. Sahabe döneminde bulunmayan veya Müslümanların hoş gördüğü minare, ribat ve ilmî eserleri telif etme, medrese inşa etme vb. dışındaki bid'at(sonradan ortaya çıkan meseleler)lardan kaçınmalı.

8. Bazı çeşme, ağaç ve taşların mübarek olarak kabul edip oralara Allah'a yakınlaşma amacıyla ve ihtiyacını elde etme maksadıyla gitmenin bid'at olduğunu, dinde hiçbir yerinin olmadığını bilmeli ve bunlardan sakınmalıdır.

9. Cahil sûfilerin adet haline getirdiği ama şeriâtın zahirine uymayan, şeyhine hitaben sen bana bunu verdin, sen benden şunu aldın, sen şu belayı üzerimden kaldırdın vb. sözlerin te'vil edilme imkânı olsa bile, örneğin; amacının, Allah bize bunu senin aracılığıyla verdi, olduğunu söylese dahi bunların bir kısmının insanı küfre dahi götürdüğünü bilmeli ve sakınmalıdır. Zira bilmelidir ki İmam-ı Rabbânî'nin dediği gibi bu tarîkat kuruluşu şeriâtın zahirine uygundur.³¹²

2.8.3. Mürîdin Tarikattan Çıkmasına Sebep Olan Durumlar

Şeyh Fethullah, mürîdin tarîkattan çıktım demesi, şeriâta muhalif davranışlar sergilemesi, kebâirlere yani büyük günahlara bulaşması gibi söz ve davranışların onu tarîkat yolundan uzaklaştırdığını bilmelidir. Bu sebeple bazen mürîdin ilerleme kaydedemediğini, buna binaen sâlikin üç-dört günde bir tarîkatına intisabını tazelemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ve bir mürîdin bir hâl ve makamda üç günden fazla kalmasını terakki edemediğinin göstergesi olarak zikretmiştir.³¹³

³¹² Verkânisî, *Âdâb*, 289-291.

³¹³ Verkânisî, *Âdâb*, 291.

2.9. (القلب) Kalb

Sözlükte bir şeyi olduğu halden başka bir hale çevirmek, ters düz etmek anlamına gelen kalb kelimesi, göğsün sol tarafında bulunan et parçasına isim olarak kullanılmıştır. Arap Dil ve Edebiyatı'nda akıl anlamında da kullanılan bu terim tasavvuf istilâhında Allah'ın tecelli ettiği yer, insanın mahiyeti, akıl, ruh gibi birçok anlamda kullanılmıştır.³¹⁴

Mutasavvıflar insan gücünün ve bundan kaynaklı sıfat, ahlak ve eylemlerinin kaynağının hakiki kalb olduğunu bildirmişlerdir. Ayrıca hadis-i kudsî olduğu iddia edilen “yere ve göğe sığmam fakat mümin kululumun gönlüne sığarım” şeklinde vârid olan cümlede işaret edilen ruh-i ilahinin aynasının bu kalb olduğu ifade edilmiştir. İlahî tecellinin insanoğlunun aslında bu kalbine yansıdığını söyleyen sûfiler bedeninde bulunan çam kozalağı şeklindeki hayvanî kalbin sadece aracı olduğunu ifade etmişlerdir.³¹⁵

Müellifimiz aynı şekilde kalbin iki çeşidinden bahsetmiş ve bunları hayvanî kalb ve insanî kalb olarak sınıflandırmıştır.³¹⁶

1. Hayvanî Kalb: Çam kozalağı şeklinde tavuk yumurtasından küçük, keklik yumurtasından büyük bir et parçası olarak insan bedeninin sol memesinin 4 parmak civarı altında bulunduğunu söyleyen Şeyh, bu et parçasının üst kısmının büyük, alt kısmının ise küçük olduğunu ortasının boş ve çizgili olduğunu ifade etmiştir. Verkânisî ayrıca hayvanî kalb olarak nitelendirilmesinin sebebini de bu et parçasının insanın bedeninde bulunduğu şekli ile hayvanlarda da bulunması olarak izah etmiştir.³¹⁷

2. İnsanî Kalb: Müellifimiz insanî kalbin mahiyetini “âlem-i emirden olan şeffaf bir cevher olup sürekli tecelliye mazhar olan bir cevherdir. Çok geniş ve büyük olup arştan da daha büyük olduğu söylenen bu kalb daha sonra hayvanî kalbin içerisine yerleştirilmiştir” sözleri ile açıklamıştır. Verkânisî, yukarıda zikrettiğimiz hadis-i kudsî olduğu söylenen sözün öyle olmadığını, bunun sufilerden Abdullah b.

³¹⁴ Cebecioğlu, *Tasavvuf Sözlüğü*, 264; İbn Munzur, *Lisanu'l-Arab*, VI; 3714.

³¹⁵ Gümüşhanevi, *Cami'ul Usûl*, 204; Şerkâvî, *Mû'cem*, 150.

³¹⁶ Verkânisî, *Âdâb*, 282.

³¹⁷ Verkânisî, *Âdâb*, 282.

Tusteriye ait ilham yolu ile elde ettiği bir söz olduğunu söylemiş ve oradaki sığmaktan kast edilen mananın ilâhî tecelli olduğunu, zâtî olarak anlaşılması gerektiğini, yüce Allah için bir mekândan bahsetmenin imkânsızlığını izah etmiştir.³¹⁸

Müellifimiz asıl dikkat edilmesi gereken yerin bu kalb olduğunu söyler. Ancak seyr-ü sülûkte yeni olanların bu kalbî tam bir mücâhede, meşakkatli bir riyâzet ve çokça amel etme yoluyla fark edebileceklerini aktaran Şeyh, bu sebeple onların dikkatlerini öncelikle insanî kalbin yeri olan hayvanî kalbe yoğunlaştırması gerektiğini ifade eder.³¹⁹

2.10. (الخوف-الرجاء) Hafv-Reca

Sözlükte korkmak ve ümit etmek³²⁰ anlamlarında kullanılan birbirinin zıt anlamlısı bu iki kelime dini literatürde genellikle birbirinden ayrılmaz iki terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de *يَدْعُونَ رَبَّهُمْ خَوْفًا* "Onlar korkarak ve ümit ederek rablerine duâ ederler."³²¹ Buyurarak bu iki kelimeyi bir arada zikretmiştir. Resul-i Kibriya (s.a.v) da *لو يعلم المؤمن ما عند الله من العقوبة ما طمع بجنته أحد ولو يعلم الكافر ما عند الله من الرحمة ما قنط من جنته أحد* "Müminler Allah'ın azap ve azabının miktarını bilselerdi hiçbiri cenneti ümit etmezdi, kâfirler de Allah'ın rahmetinin ne kadar çok olduğunu bilselerdi hiçbiri onun rahmetinden ümidini kesmezdi"³²² buyurarak bu iki kavramı bir arada kullanmıştır.

Tasavvuf literatüründe ise havf için farklı anlamlar zikredilmiştir. Örneğin, İbnu'l Arabî, müminin gelecekte olabilecek her türlü kötülükten korunmaya çalışması derken İmam Gazzâlî ise, gerçek havf-ı kalbin üzüntü duyup Allah'ın korkusuyla yanması olarak tabir etmiştir.³²³

³¹⁸ Verkânîsî, *Âdâb*, 282-283.

³¹⁹ Verkânîsî, *Âdâb*, 283.

³²⁰ *Lisanu'l-Arab* III; 1290.

³²¹ Secde 32/16.

³²² Ebu'l-Hasan Muslim b. Haccac b. Muslim el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *el-Camiu's-Sahîh*, Daru'l Ğeddi'l- Cedîd, 2008, Kahire, Tevbe, 23.

³²³ Şerkâvî, *Mu'cem*, 132.

Sûfler recâ terimi için ise;

- a) Kişinin iyi bir amel işleyip onun kabul edilmesini ümit etmesi,
- b) Kişinin kötü bir amel işledikten sonra affolunmayı ümit etmesi,
- c) Kişinin sürekli kötülük yapıp yalandan affedilmek istediğini söylemesi olarak 3 şekilden bahsetmişlerdir.³²⁴

Havf ve recâyı bir kuşun iki kanadına benzeten mutasavvıflar, havf ve recanın birlikteliği üzerinde durmuş, kulun bu iki hâl arasında durması gerektiğini belirtmişlerdir.³²⁵

Her bir sûfî bu birlikteliği kendine has bir üslupla izah etmiştir. Örneğin Sehl et-Tusterî (ö. 283/896) havf erkek, recâ dişidir diyerek ayrılmaz bir bütünlüğe işaret etmiştir.³²⁶

Sûflerden bazıları kişinin havf hâletinde olmasının daha faziletli olduğundan söz etmiş, bazıları ise tam tersine görüş beyân etmişlerdir. Ama büyük mutasavvıf İmam Gazzâlî böyle bir bakış açısını yanlış bulduğunu söyleyerek iki halden birinin üstünlüğünün kişinin durumuna bağlı olduğunu ve acın ekmeğe, susuzun suya daha çok ihtiyacı olduğu gibi günahkârın korkuya, takvâ ehlinin ise recaya daha çok ihtiyacı olabileceğini ifade etmiştir.³²⁷

Müellifimiz teveccüh, âdâb ve usullerinden bahsederken farklı bir yaklaşımla bu iki kavramı ele alarak mürîdin mürşîdi ile bağlantı kurması esnasında bu iki hâl arasında olması gerektiğine değinmiştir.³²⁸

Şeyh Fethullah teveccüh esnasındaki havfin gerekliliği ve sebebini, mürîd şimdiye kadar bütün işlerini Allah(c.c.)'a havale etmişken şimdi bir kulunun elinde av olmuştur. Kendisinden uygun olmayan bir amelin ortaya çıkması durumunda 'Allah'ın affi nerede, kulun affi nerede' diyerek açıklarken; recanın sebep ve gerekliliğine ise mürîd şimdiye kadar nefsinin elinde iken şimdi Allah'ın veli

³²⁴ Kuşeyrî, *er-Risale*, 318; Süleyman Uludağ, "Recâ", *DİA*, İstanbul, 2007, .XXXIV; 502.

³²⁵ Kuşeyrî, *er-Risale*, 319; Süleyman Uludağ, "Recâ", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV; 502.

³²⁶ Kelâbâzî, *Ta'aruf*, 150.

³²⁷ Ebû Hamid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ'ulûmi'd-dîn*, Kahire, 1939, IV, 142; Süleyman Uludağ, "Recâ", *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV; 502.

³²⁸ Verkânîsî, *Âdâb*, 283.

kullarından birinin himmeti altına girmiştir. ‘Kötü nefis nerede, evliyanın himmeti nerede’ sözleriyle açıklığa kavuşturmuştur.³²⁹

2.11. (المحبة) Muhabbet

(حب) Hubb kelimesinden türetilen muhabbet terimi sözlükte buğzun zıddı olan sevgiyle tanımlanmaktadır. Tasavvuf literatüründe ise daha çok Allah’ı yücelterek sevmek anlamlarında kullanılmıştır.³³⁰

Mutasavvıflar muhabbet kavramını farklı şekillerde ele almış, her biri kendi üslubu ile bu terimi yorumlamıştır. İmam Gazzâlî muhabbetin hakikatinin muhabbetin kendisi ile anlaşılabilirliğini ifade ederken bir başka mutasavvıf Cüneyd-i Bağdadî (ö. 297/909) muhabbeti kulun kalbinin tabî bir şekilde Allah’a yönelmesi ve O’na ait olanlara meyiletmesi ve yönelmesi anlamında ki ‘muhabbet kalbin meylidir.’ sözüyle ifade etmiştir.³³¹

Müellifimiz Nakşibendi tarikatının muhabbet üzerine kurulu olmasından bahsederken bu kavramı farklı bir açıdan ele alarak yorumlamıştır. Verkânîsî, bazen muhabbetin insanı fitneye ve şerîata muhalif bir duruma sürükleyebileceğini söylerken, kişinin muhabbetin gerektirdiği sekr haletinde iken nefisinden ve nefesine faydalı şeylerden her ne kadar habersiz olsa bile çoğu zaman muhabbetin O’na galip gelmesiyle şerîatın sınırları dışına çıkabileceğinden bahseder.³³² Müellifimiz bunu söylerken Kuran-ı Kerim’de geçen *إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا* “biz emaneti göklere yerküreye ve dağlara teklif ettik ama onlar bunu yüklenmek istemediler ondan korktular ve onu insan yükledi kuşkusuz insan çok zalim çok bilgisizdir”³³³ âyeti kerimesine atıfta bulunup işarî bir yorum katarak bu emanetin muhabbet olduğunu söyler. Hatta Peygamber Efendimiz’in dahi muhabbetin şerrinden ve fitnelerinden Allah’a sığındığını aktarır.³³⁴ Ardından şu şekilde devam eder. Çoğu zaman muhabbetin doğru olmayan yerlerde ehl-i sünnet görüşlerine ters bir şekilde kullanıldığına şahit

³²⁹ Verkânîsî, *Âdâb*, 283.

³³⁰ Süleyman Uludağ, “Muhabbet”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 386; Şerkâvi, *Mu’cem*, 254.

³³¹ Kelâbâzî, *et-Ta’arruf*, 163; Şerkâvî, *Mu’cem*, s. 254.

³³² Verkânîsî, *Âdâb*, 288-289.

³³³ Ahzâb 33/72.

³³⁴ Verkânîsî, *Âdâb*, 289.

oluyoruz. Hatta birçok cahil Allah'tan uzaklaşma olan bu durumu kendince Allah'a yaklaşma olarak yorumlar ve buna kendi vicdanlarını şahit kılarlar. Keşke onlar vicdanlarına değil de durumlarını Hz. Muhammed Mustafa'ya arz etseler. Bu gibi kişileri yola getirmek, yoldan habersiz yüz kişiyi getirmekten daha zordur.³³⁵

³³⁵ Verkânisî, *Âdâb*, 289.

SONUÇ

Şeyh Fethullah Verkânisî XIX. yy' da yaşamış Nakşibendiyye Tarikatının Halidiyye koluna mensup ileri gelen bir mutasavvıftır. Siirt il sınırları içerisinde dünyaya gelen Şeyh Fethullah Verkânisî, ailesinin Bitlis'e yerleşmesinden dolayı yaşamını burada sürdürmüştür. Daha küçük yaşlarda ilme merak salan Şeyh Fethullah Verkânisî'nin eğitimiyle babasının vefatından sonra abisi Şeyh Musa ilgilenmiş, kardeşinin okuması için tüm imkânlarının seferber etmiştir. Bölgenin tanınmış alimlerinin yanında ilmî eğitimini tamamlayan Şeyh Verkânisî yörede ilmî kapasitesine binâen her konuda görüşüne başvurulmuş alim şahsiyetlerden birisi olmuştur.

İki evlilik gerçekleştiren Şeyh Verkânisî'nin bu evliliklerden sekiz çocuğu olmuştur. Oğulları da Şeyh Fethullah gibi hayatlarını ilme adanarak çevrelerinde saygın ve bilinen âlimler arasında yer almışlardır.

Şeyh Fethullah Verkânisî ile ilgili yaptığımız araştırma neticesinde özellikle fıkıh ve tasavvuf alanında âlim bir şahsiyet olmasına rağmen çok hacimli eserler kaleme almadığı görülmüştür. Bununla birlikte ilme olan merakından dolayı farklı konularda gelecek nesillere yol gösterebilecek risale mahiyetinde eserler bırakmıştır. Özellikle kendisine yöneltilen fikhî ve tasavvufî sorulara cevaben yazdığı mektûblardan derlenen *Mektûbât* adlı eseri fıkıh ve tasavvuf alanında günümüze ışık tutabilecek bilgilere hâiz olma açısından önem arz etmektedir.

Fıkıh ilmindeki yetkinliği sayesinde Şeyhu's-Şerîa olarak nam salan Verkânisî farklı bölgelerdeki alimlerden hatta ülke sınırları dışından da kendisine soru sorulan ve birçok konuda fetvalarına başvurulmuş tek merci haline gelmiştir.

Verkânisî'nin hayatı ve yaşantısını incelediğimizde başta sadece ilimle iştiğal ettiği, tasavvufî bir yaşantıya sahip olmadığı, ama sonrasında kendi tabiri ile "hakikate ulaşma yolunun sadece zahiri ilimler ile olamayacağının, bununla birlikte tasavvuf köprüsünden geçip tasavvuf ehlinde kâmil bir mürşide intisab etmek ile mümkün olacağını" anlayınca bir arayış içerisine girdiği ve bunun sonucunda bilinen

mutasavvıflarından Şeyh Abdurrahman-i Taği'ye intisab ederek seyr-ü sülûke başladığı anlaşılmaktadır.

Yine aynı şekilde bu incelemeler neticesinde Şeyh Fethullah'ın tasavvufa olan bağlılığı sayesinde Şehbâzü't-Tarîkâ olarak nam saldığı, bölgede, ülkede hatta ülkenin sınırları dışında tanınan bir şahsiyet olduğu, onun aracılığıyla Nakşibendi tarikatının Anadolu'nun sınırlarını aşarak farklı bölgelerde yayılmaya başladığı sonucuna varılmaktadır.

Şeyh Fethullah'ın *Risâletün fi Âdâbi't-Tarîkati'n-Nakşibendiyye ve Mektubat* adlı eserlerine baktığımızda tasavvufî düşüncesinin şerîat üzerine kurulu olduğu ve tasavvufî terim ve kavramlara bu minvalde yaklaştığı, tarîkat ve şerîat arasında sıkı bir bağ bulunduğunu hem yaşantısı hem de söylemleri ile dile getirdiği Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat düşüncesine sıkı sıkıya bağlı olduğu müridlerinin de bu düşünceye sahip olması gerektiği, üzerinde önemle durduğu görülmektedir.

Örneğin İnsanların bazı yerleri mübarek olarak kabul edip bu yerlere Allah'a yaklaşma ve ihtiyacını elde etme maksadıyla gitmenin bid'at olduğunu, bunun dinde hiçbir yeri olmadığını ve müridlerin bundan sakınmaları gerektiğini belirtmiştir.

Bu araştırmamız neticesinde vardığımız bir diğer sonuçta Şeyh Fethullah'ın tasavvufî kavramları kendine özgü bir üslupla ele aldığıdır. Örneğin tasavvuf erbâbı tarafından üzerinde önemle durulan bir husus olan mürid-mürşid ilişkisini ele alan Verkânisî, müridin mürşîdine ihlâs, muhabbet ve teslimiyet ile bağlı olması gerektiğinin önemine değinmiştir.

Tasavvuf literatüründe üzerinde önemle durulan kavramlardan biri olan 'havf' ve 'recâ'ya da farklı bir yaklaşım ile değinen Verkânisî bu kavramları mürid-mürşid ilişkisi ile ilintilendirerek eserlerinde ele almıştır.

KAYNAKLAR

- Akot, B. (2013). “Norşin Medresesinin Yetiştirdiği Mutasavvıflar”. *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmi İlimler Uluslararası Sempozyumu*, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları. 2, 205-215.
- Alevi, A.B. (1944). *Risâletü Âdâbü Sülûkü'l- Mürîd*. Beyrut: Dârü'l-Havi.
- Âlusî, E.F.M. (Tarihsiz). *Rûhu'l-me'ânî fî Tefsîri'l-Kurâni'l Azim ve's-Seb'i'l-Mesânî*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabî.
- Arabkendî, M. (Tarihsiz). *Âdâbu't-Târikâtü'n-Nakşibendiyye* (Yazma eser).
- Asna, İ.B. (2018). “Melekend/Mollakent medresesi'nde eğitim hayatı ve mimari”. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, Muş Alparslan Üniversitesi. 3(1), 329-335.
- Atatürk, M.K. (1973). *Nutuk*. İstanbul: M. E. Basımevi. 3, 942-943.
- Ateş, S. (1992). *İslâm Tasavvufu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Ayte, F. (2013). “Medreseler”. *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, Muş: Muş Alparslan Üniversitesi Yayınları. 1, 62-64.
- Ayte, S. (Tarihsiz). *Tezkiretü'l-Evliya. Zehâirü't-talibîn ve semâirü's-sâlikîn* bünyesinde (Yazma eser).
- Bağcı, A. Okur H. (2017). “Şeyh Fethullah Verkânîsî ve ed-Dürerü'l-fethiyye fi'l-Âvamilin-Nahviye adlı eserinin tahkiki”. *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 92-129.
- Baz, İ. (2018). *Şeyh Âsım Ohinî ve Birketü'l-Kelimât fî Menâkibî ba'di's-Sâdât isimli eseri*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları.
- Baz, İ. (2018). “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergahı ve Şeyh Abdurrahman Tağî”. *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, 34.
- Bekçi, S. (2018). *Abdurrahman Tağî Hayatı ve Tâsâvvufî Görüşleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana.

- Beroje, S. (2008). “Şeyh Fethullah el-Verkânîsî, Bazı Fikhî Görüşleri ve Fikhî Anlayışı”. *Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul: 721-742.
- Bilen, M. (2012). “Ohinli Şeyh Alâuddîn ve Hadis Usulüne Dair Manzumesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum: (37), 88-89.
- Cebecioğlu, E. (2014). *Tasavvuf Terimleri Ve Deyimleri Sözlüğü*. (Altıncı baskı), Ankara: Otto Yayınları.
- Cürcânî, S.Ş. (Tarihsiz). *Mu’cemu’t-Ta’rifât*. Kahire: Darü’l Fazilet Yayınları.
- Çakır, M.S. (2013). “Câmiu’l-Usûl ile Âdâb-ı Fethullah Arasında Nefy-ü İsbât Zikri Erkân ve Âdâbı Bağlamında Bir Mukayese”. *I. Uluslararası Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî Sempozyumu*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları. 389-395.
- Çakır, M.S. (2017). “Şeyh Abdurrahman Tâğî ve Norşin Tekkesinden Yayılan Kollar”. *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi*, 3(2).
- Çakır, M.S. (2017). *Seyyid Tâhâ Hakkârî ve Nehrî Dergâhu*. İstanbul: Nizamiye Akademi.
- Çalımlı, Ö.M. (2018). *Seyyid Şerîf Cürcânî’nin Hayatı, Eserleri, Tarîkatı ve Tasavvufî Görüşleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Van.
- Çelebi, İ. (1996) “Gayb”. *DİA*, XIII, İstanbul.
- Çetin, A. (2011). “Tecvid”. *DİA*, XL, İstanbul.
- Darnîka, M.A. (Tarihsiz). *et-Tasâvvufu’l-İslâmî et-Târîâtü’n-Nakşibendiyye ve Âlamuha*. Cerasburs Yayınları.
- Demirci, M. (2004). *Sorularla Tasavvuf ve Tarîkatler*. (İkinci Baskı). İstanbul: Damla Yayınevi.
- Demirdaş, Ö. (2013). “Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî’ye Göre Mürîd-Mürşîd İlişkisinin Boyutları”. *Uluslararası Ahmed Ziyâuddin Gümüşhanevî Sempozyumu*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları. 323-330.

- Dımeşkî, A.M.S. (Tarihsiz). *et-Târîkâtü'n-Nakşibendiyye*. Mevkû'l-Furkân Yayınları.
- Ensari, İ.M.M. (1708). *Lisanu'l-Arap*. (Thk. Abdullah Ali Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Haşim Muhammed eş-Şazelî), Kahire: Dâru'l Meârif.
- Erbilî, Ş.M.E. (1995). *Tenvirü'l-Kûlûb fi Mu'âmeleti Âllamü'l-Ğâyüb*. Beyrut: Darü'l-Kutubü'l-İlmiyye.
- Gazzâlî, M. (2013). *el-Münkız Mine'd-Delal*. İstanbul: Yeryüzü Yayınları.
- Gazzâlî, M. (1939). *İhyâ'ulûmi'd-dîn*. Kahire.
- Gümüştanevi, A.D. (1997). *Cami'u-l Usûl fi'l-Evliya et-Turûku's-Sûfiyye*. Beyrut: İnşârü'l-Ârabî.
- Gümüştanevî, A.D. (Tarihsiz). *Camiu'l-usûl*. (trc. Rahmi Serin), İstanbul: Pamuk Yayınları.
- Gündüz, İ. (1995). "Tasavvufî Bir Terim Olarak Râbîta". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul. (7,8,9,10), 243-274.
- Hani, A. (1879). *el-hedâiku'l-verdiyye fi hakâiki ecillâti'n-nakşibendiyye*. İstanbul, Cihan Matbaacılık.
- Hânî, Ş.M. (Tarihsiz). *el-Behcetü's-seniyye fi âdâbi't-Tarîkati'l-aliyyeti'l-Halidiyyeti'n-Nakşibendiyye*. İstanbul: İhlas Vakfı Yayınları.
- Herevî, A.B.H. (2004). *Reşehâtü ayni'l-hayât*. (trc. Muhammed Muad b. Abdullâh el-Kazânî), İstanbul: Mektebetü'l-Mahmudiyye.
- İdiz, F. (2018). *İmam Süyûtî Tasavvuf Risaleleri*. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları.
- İdiz, F. (2015). *İmâm Süyûtî ve Tasavvuf*. Ankara: İlahiyat Yayınları.
- İsfahânî, E.N. (1988). *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-asfiyâ*. Kahire: Dâru'l-Fikr.
- İsfahânî, E.K.R. (2012). *Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'an*. (Trc. Prof. Dr. Abdalbaki Güneş, Dr. Mehmet Yolcu), İstanbul: Çam Yayınları,

- Spayırtî, M.A. (Tarihsiz). *Kelimatü eş-Şeyh Fethullah İnde'l-Vefât. el-Kelimatü'l-kudsiyye li's-sâdât-i'n-Nakşibendiyye* bünyesinde (Yazma eser).
- Kara, M. (1995). "Evrâd". *DİA*, XI, İstanbul.
- Kari, E.H.A. (2015). *Mirkatü'l-Mefatih Şerhi Mişkatü'l-Mesabih*. Beyrut. Dârü'l-Kutübü'l-İlmiyye.
- Kavak, A. (2016). *Mevlana Halid-i Nakşibendi ve Halidilik*. İstanbul: Nizamiye Akademik Yayınları.
- Kelâbâzî, E. (2014). *et-Ta'arruf li mezheb'i ehli't-Tasavvuf*. (Haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Korkusuz, M.Ş. (2010). *Nehri' den Hazne 'ye Meşayih'i Nakşibendi*. İstanbul: Kilim Matbaacılık.
- Kuduşkı, N. (2017). *el-Hemailu Fi's-şemail*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Kuşeyrî, E.K. (1989). *er-Risaletü'l kuşeyriyye*. (Thk. Abdulhalim Mahmud, Mahmud b. Şerif), Kahire: Müessesetu Dâru's-Şu'b.
- Memiş, A. (1998). *Halid-i Bağdadi Hayatı, Eserleri, Halifeleri ve Anadolu'da Halidilik*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Muslim, E.H. (2008). *el-Camiu's-Sahîh*. Kahire: Daru'l Ğeddi'l- Cedîd.
- Muslu, R. (2017). *Anadoluda Tasavvuf Yolları*. (Birinci Baskı). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Nesefî, A. (1980). *İnsân-i Kâmil*. (Trc. Mehmet Kanar), İstanbul: Dergâh Yayınları,
- Norşinî, M.D. (Tarihsiz). *Risâle fî tercemeti âbâihi. el-Kelimatü'l-kudsiyye li's-sâdât-i'n-nakşibendiyye* bünyesinde. (Yazma eser).
- Nursî, B.S. (1992). "Lem'alar", *Risâle-i Nur Külliyyâtı*. İstanbul: Envar Neşriyat.
- Ohinî, M.A. (Tarihsiz). *Birketü'l-kelimât fî menâkibi ba'di's-sâdât*. (Yazma eser).
- Ohinî, M.A. (2017). *Birketü'l-kelimât fî menâkibi ba'di's-sâdât*. (terc. Kadri Yıldırım), İstanbul: Avesta Yayınları.

- Okumuş, Ö. (1993). “Câmî Abdurrahman”. *DİA*, İstanbul.
- Olekî, H. (2009). *Minâh*. (çev. Siraceddin Önlüer-Hüseyin Okur), İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Öngören, R. (2009). “Sûfî”. *DİA*, XXXVII, İstanbul.
- Öngören, R. (2011). “Tarikat”. *DİA*, XL, İstanbul.
- Öngören, R. (2011). “Tasavvuf”. *DİA*, XL, İstanbul.
- Öngören, R. (2013). “Zikir”. *DİA*, XLIV, İstanbul.
- Öngören, R. (1997). “Hatm-i Hâcegân”. *DİA*, XVI, İstanbul.
- Pakiş, Ö. (2005). ” Molla Halil Siirdî”. *DİA*, XXX, İstanbul.
- Serhendî, İ.R. (2012). *Mebde’ ve Me’ad*. (Haz. Mustafa Özgüven), İstanbul: Yasin Yayınları.
- Serhendî, İ.R. (2006). *Mektûbât*. İstanbul: Sıraç Kitabevi.
- Sülemî, E.A. (1981). *Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemînin Risaleleri*. (Çev. Süleyman Ateş), Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi,
- Têftâzânî, E. (1997). *Gazzâlî’nin Tasavvuf Ekollerine Etkisi ve Gazzâlî’den Sonra Ortaya Çıkan Tarikatlar*. (Çev. Mustafa Aşkar), Ankara: Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi.
- Tezer, Ş. (1972). *Atatürk’ün Hatura Defteri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Topaloğlu, B. (2012). “Tevbe”. *DİA*, XLI, İstanbul.
- Tosun, N. (2007). “Râbîta”. *DİA*, XXXIV, İstanbul.
- Türcan, T. (2010). “Şerîat”. *DİA*, XXXVIII, İstanbul.
- Tûsî, E.N.S. (1960). *el-Lüma*. (thk. Abdulhalim Mahmud, Taha Abdulbaki Surur), Mısır: Dâru’l-Kutubi’l- Hadîse.
- Türer, O. (2003). “Letâif-i Hamse”. *DİA*, XXVII, İstanbul.

- Türer, O. (2005). “Osmanlı Anadoluşunda Tarikâtların Genel Dağılımı”. **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfîler**, (Haz. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Türer, O. (2013). **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi**. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Uludağ, S. (2005). “Muhabbet”. **DİA**, XXX, İstanbul.
- Uludağ, S. (2003). “Mahv ve İsbât”. **DİA**, c. XXVII, İstanbul.
- Uludağ, S. (2011). “Tasavvuf”. **DİA**, XLI, İstanbul.
- Usta, M. (2015). **Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb’a Metodu**. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Verkânîsî, Ş.F. (2018). **Âdâb-ı Şeyh Fethullah**. (Ter. Mehmet Saki Çakır), İstanbul: Hâcegan Yayınları.
- Verkânîsî, Ş.F. (Tarihsiz). **Akîdetu’l-Îmân** (Yazma eser).
- Verkânîsî, Ş.F. (Tarihsiz). **Ed-Dürerü’l-Fethiyye fî’l-Avâmili’n-Nahviyye** (Yazma eser).
- Verkânîsî, Ş.F. (Tarihsiz). **Mektubât** (Yazma eser).
- Verkânîsî, Ş.F. (Tarihsiz). **Menâsiku’l-Hac ve’l-Umre** (Yazma eser).
- Verkânîsî, Ş.F. (Tarihsiz). **Risâletün fî Âdâbi’t-Tarikati’n-Nakşibendiyye** (Yazma eser).
- Verkânîsî, Ş.F. (Tarihsiz). **Risâletü’l-Küfr ve’l-Kebâir** (Yazma eser).
- Verkânîsî, Ş.F. (Tarihsiz). **Risâletün fî kelimati’ş-Şeyh Abdurrahman Tâgî İndel-Vefât** (Yazma eser).
- Yıkılmaz, A. (2018). **Şeyh Fethullah Verkânîsî’nin Fikhî Yönü ve Fetvâlarının Tetkiki**. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Yücel, Ö.T. (2015). **Şeyh Muhammed Diyaüddinin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri**. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

İNTERNET KAYNAKLARI

URL: <https://www.nisanyanmap.com/>. Son Erişim Tarihi:,12.05.2019.

URL: <https://www.wdl.org/ar/item/12969/>. Son Erişim Tarihi: 15.05.2019

URL: <https://www.seslisozluk.net/>. Son Erişim: 25.05.2019.

URL: <https://www.almaany.com/>. Son Erişim: 29.05.2019.

٢٩١

الامام الرباني كقولهم ليسوا بغيرهم انت اعطينا هذا انت اخذت هذا انت رقت غناه البيوت انت
 ساهت وبنيت ودينا وان كان لهم تاويل وهو انك انت الواسطة في الرجاء فيهم فيهم من الله ذلك اوت
 الله فعل ذلك بالاجل بل بعضها يسير الى الكفر كقولهم في دعوى تسليمهم لاسادهم لو امرنا اسادنا
 بسجدة الصنم لسجدنا والحال ان هذا تعليق لكفر وتعلق الكفر لو كان باجماع كقولهم ان فلان زيد
 الى السبا كقولهم كقولهم حلف بالله كاذبا ولا حلف بالشيخ كاذبا والحال ان الحلف بغير الله كان
 بجملة التعظيم فهو كفر الا كفر وعيلا واسلم ان المراد يخرج من الطهارة بقوله خرجت
 منها وباركنا الكتاب الكبار اثنافا فاللائق بحاله ان يجدد ريقه في كم ايام مرة لانه قلنا يتوارى ارضها وهذا
 في الغالب هو السب لعدم الشرف مع انه قال بعض الكبراء مع بني في مرتبة ثلثة ايام فاقولت له احسن وكان
 بعضهم اذ لم يسئل عنه بعض مردي به بيان حال جد يدالي ثلثة ايام بعرض رجليه على الارض من غابة الشجر
 وانعجز ويقول مضمرا ماضى وفات ما فات : **والارائضا الاخلاص والنجاة والتسليم**
 هـ شيخ المتقدم به وادى مراتب الاخلاص ان يسيران الدنيا لو كانت ممثلة من الاقطاب لا يفتح باب فضه
 الا من يدسخته وانجرح اعماله لا تضاد لا تضاد نظره واحد من شيخه له واعلاها ان يرى جميع حركات شيخه
 وسكانته بل لغو راته لله فطوا من الروح لا لعرض دينوي ولا اخرى ولا من النفس **والادق حُرْبُ الحية**
 ان يواثر مراد شيخه على جميع مرادته بالطبع واعلاها ان يعرض مراده فلا يكون له مراد كاليوم حتى اذا
 اراد الشيخ له شيئا يكون اذ مراد به والا فلا يرى في نفسه عزما على شيء اورتكه ومع هذا لا بد ان يكون
 محض في القلب على وصاله الصوري واذا وصل الى الصورة لا بد وان يكون محض القلب على وصاله
 المعنوي فلا يشغله عن ذلك شئ على فلا يسكن علم باله حالة ولا شهوة ولا وصل معقود
 بل كما ازيد القرب ازيد المد وكما وصل انفصل لان مراتب القرب والوصول غير متناهية وادى مراتب
 التسليم ان يكن شيخه في النصف فيه بحيث لا يستحي ان يقول له ما يريد واعلاها ان يكون بحيث لا يثب
 له في امر من الامور وشي من الاشياء دونه بركات او اخرى بل يخرج عن الية الامثال امر الاساد
 ولو كان يرى هلاكا في امر الاساد ولا بد ان لا ينظر في عمل الاصول للماضين او الصديقين الماضين
 لان التسليم في النظر المذكور لان بعض التسليم مستفاد من هذا الكلام من علق سلاحه على باب مؤلدة فقد
 استراح والمراد من السلاح هو نظره وسعيه في الامور والحال ان الاساد الما هار عت منه بنسبه
 وسدا واثبه فان المرشد من اكاملين لا يكون المرادين في مسك واحد بل يامر من بعضا بالصحة فقط
 وبعضا بالارادة فقط وبعضا بالارادة فقط وبعضا بالارادة فقط وبعضا بالارادة فقط وبعضا بالارادة فقط
 هذه الامور كلها وبعضا بالجمع بين اثنين او ثلاثة منها فاولا التسليم التام كلف التسليم : **والله اعلم**
بالصواب واليه المرجع والى الله عز وجل استسجدوا له والوجه والوجه والوجه والوجه والوجه والوجه

٢٩٠

بسمه الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي رشح قلوب الاولياء بانوار معرفته وتورصدهم بانوار حكمته فتقاررت
 منهم ماتت نفسا وتكاثرت محبت لا يتقدر عليها جما والبعوث على سواء رحمة لافى والباشر
 القائل لوصلى الايمان بالزنا بناه قوم من فارس والبعوث على سواء رحمة لافى والباشر
 وعلى آله واصحابه المتادين بادابه الذين شيدوا منار الدين وبنوا سبل الحق للتمتعين
واما بعد في هذه نبذة من كمال قدسية ونفحة من عطرات شاذية صدرت من والدي الشيخ
 الاجل فط الارشاد والعاقل الاكمل قاصع النساء مظهر الشريعة الفراء ومحجج
 الطريقة المشهودة البيضاء الذي علا طابق الارض من اضم الاطن والظاهر واصل
 جامعنا الى الملك القادر المشايخ من الحجاب لاني مولانا حضرة الشيخ فيج الله
 الوراق من اولاد الشيخ موسى المارديني رئيس الطريقة الزولية الفار في جنتنا المشتم
 سهارا والظرفية ونافع القيمة التي لا توجد الا في المشتم وتنسبها مناسلا بل يعلم
 عبادا في الكتب المشتمة **والله السنان ومنه التوفيق وعليه المتكفلان**
الارزنجاني في حياته بامر قبل وقد عرض عليه فقال والله لو قلت لقلت هكذا الاكلة فاقنا
 زائكة على ما في خبري في جميع ما لا بد منه في الطريقة العلية المشهودة
بسمه الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلاة والسلام على يد
 وآله اجمعين اعلم ان الفن من وضع الطريقة العلية المشهودة قدس الله اسر عاداتها
 تكتم حصول الحية الذاتية لتحليل الاخلاص في العمل فيكون جميع الاعمال بل الحركات
 والسنكات والا قول بل الزاح لله من غير ملاحظة منفعة ونوعية او اخرى بل من
 غير ملاحظة نحو ترق او وصول وهذا الفن العالي لا يحصل الا بتأدية الشريعة الصطنوية
 عليه وعلى آله واصحابه وانواجه ودرجاته واصحابه وانصاه افضل العلالة والسلام
 والنية من غير شائبة نحو بدعة او رخصة وطرف الغفلة بالكلية فيكون في نومه وتنظيره
 وحضوره وجلوته وملاقات الاحباب والاعيان والفضب والسكينة والجوع والشبع وكل
 اسباب توترت الشفقة جامع القلب بحيث لا تتحرك رياح الفتن والفرقات بل يكون جميع في الشفقة
 وعد الحية اشد من حبه وجوب التانية يجب عليه اجتناب من كل محرم ومكروه بل وخلاف
 الاول ابد الامثال بكل واجب وسنة بقدر الامكان في الحال والمستقل والنية بشروطها
 مع الاستغفار بها ومن حث وجوب طرفة الغفلة يجب عليه توقيف القلب اما على الاربطة
 التي تنصليها واما على الفكر التفرع على النوعين الآتين واما عليها جميعا بحيث يحصل له ملكة
 الحضور بغاية اواراد طرده لاسمك من غابة ملكته فلاجل هذا المذكور وضوا آدابا ان اراد
 الدخول في هذه السبيل العلية والتسلك بازال ساداتها الكرام **فقط** يجب على من يريد
 الدخول ثمانية آداب **(الاول)** التوضؤ بنية وضوء غسل التوبة **(الثاني)** غسل
 التوبة بنباح مع انشال بان طهرت واستوتت تاهرى بالله طاهر ويستوي ايه من حلاله باطن
 فضيلة

EK-1 Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin Adabü't-Tarîkatü'n-Nakşibendiyye adlı eserinin istinsah nüshasının ilk ve son sayfaları

قال الشيخ محمد علاء الدين قدس سره العالي
والذي العلامة الربانية والقطب الصمداني الذي عجز عن تفصيل شيمه بأب
السان الشيخ فتح الله الفاروق في الشافعي النقشبندی الورقاني ثم بدليس
رضي الله عنه وعنا به ابن الشيخ عبد الرحيم، بن الشيخ عبد الرحمن، بن الشيخ
يوسف، بن الشيخ حسين المعروف بالشيخ الجمنود من محافين القتلوه
ابن الشيخ موسى، بن الشيخ ناصر، بن الشيخ علي، بن الشيخ ابي بكر
بن الشيخ ابراهيم، بن الشيخ احمد، بن الشيخ خضر، بن الشيخ
عيسى، بن الشيخ حشر، بن الشيخ محمد الشهيد المدفون
في ورقانس المعروف قبته بدار السوداء ابن الشيخ المعروف
بالمطان الشيخ موسى بن الشيخ مهدي او ماهين الفاروق
الماديني وبينه وبين الشيخ موسى كانه رئيس الطريقة النزولية و
معاصره حضرت العوث الشيخ السيد عبد القادر الجيلاني ومصاحباً
له وكان يثني عليه كثيراً بما هو اهل قدسنا الله باسرارهم وافاض
علينا من بشار انوارهم امين

محمد علاء الدين
وكتبه في حقه هذا الله
للبارك

EK-3 Ohin Kütüphanesi'nde muhafaza edilen Şeyh Fethullah Verkânîsî'nin soy ağacının yazılı olduğu varak (orjinal hali)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Beytekin Hüseyin
Uyruğu : T.C
Doğum Tarihi ve Yeri : 01/03/1985
Telefon : 0542 615 65 65
E-mail : beytekin65@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Lisans	İstanbul Üniversitesi	06/03/2012

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2010-2012	Gürpınar Parmakkapı K. Camii	İmam Hatip
2012-2014	Van gedikbulak K. Bülbül Camii	İmam Hatip
2014-2018	Gürpınar Merkez	Vaiz
2018-2019	Van Merkez	Vaiz

Yabancı Dil

Arapça

Yayımlar

İmam Gazzâlî'nin *Ravzatü't-Tâlibîn ve Umdetü's-Sâlikîn* Adlı Eseri Bağlamında
Tasavvufi Görüşleri/ Yüksek Lisans Seminer

Hobiler

Okuma, Tarih

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

Tez Başlığı / Konusu:

05/08/2019

ŞEYH FETHULLAH VERKÂNİSİ HAYATI VE TASAVVUFİ GÖRÜŞLERİ

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 101 sayfalık kısmına ilişkin, 11/06/2019 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinalite raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 11 (On bir) dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinalite Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

05/08/2019

Hüseyin BEYTEKİN

Adı Soyadı : Hüseyin BEYTEKİN

Öğrenci No : 159203023

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Programı : İlahiyat

Statüsü : Y. Lisans Doktora

DANIŞMAN

Doç. Dr. Ferzende İDİZ

06/08/2019

F. İDİZ

ENSTİTÜ ONAYI

U Y G U N D U R

05/08/2019

Doç. Dr. Bekir KOCALAR

Enstitü Müdürü

Bekir KOCALAR